

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 4⁽⁹⁰⁾ 2013

Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

ДОНЧЕНКО О.	Перспективи реалізації транзитного потенціалу України	5
ВЕРГУНЕНКО Н.	Трансформація ринку консалтингових послуг	25
ЯСЬКО Ю.	Формування державної конкурентної політики в Україні	24
ПЛАТОНОВ О.	Практика "єдиного вікна" у міжнародній торгівлі	37

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ПОЛЧАНОВ А.	Агрострахування як складова продовольчої безпеки держави	48
ФУКСМАН О.	Ліквідність у забезпеченні стабільності банку	57

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

БЕЛОВ В., КОНДРАТЬЄВА И.	Интегральный индекс устойчивости финансовых потоков коммерческих банков	69
МАКАРОВА Г.	Когнітивне моделювання у прогнозуванні економічного потенціалу підприємства	81

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СВІТУ

БОРОВСЬКА Л.	Евристичний потенціал стереотипу як феномену свідомості	92
ГУДКОВ С.	Парадокси логіки становлення системи вищої освіти в Україні	101

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ "Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
ГУЛЯЄВА Н.М., ЛАГУТІН В.Д., ЛІГОНЕНКО Л.О., МНИХ Є.В., НАПАДОВСЬКА Л.В., РОМАТ Є.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І., ЧУГУНОВ І.Я., ПАНКОВ Д.О. (Білорусь), ФІЛІС К.А. (Греція), ДОБІЯ М. (Польща), РОЖКОВ І.Я. (Росія), ЛАЦЕ Н. (Латвія), ЯРИГНА І.З. (Росія), КАЛУСКІ Я. (Польща) – члени редакційної колегії з економічних наук; **ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є., СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д.** – члени редакційної колегії з психологічних наук; **МЕРЕЖКО Н.В., БЕЛІНСЬКА С.О., МОКРОУСОВА О.Р., СИДОРЕНКО О.В.** – члени редакційної колегії з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К., ГУРЖІЙ Т.О., ІВАННІКОВА І.А. (Росія), ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М., МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н.** – члени редакційної колегії з правових наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КУЛАГІН Ю.І., ОГОРОДНИК І.В., ПАВЛОВСЬКИЙ В.В., ШКЕПУ М.О.** – члени редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д., КОРОЛЕВ Б.І., ОРЛЕНКО В.І., ПОЛУРЕЗ В.І.** – члени редакційної колегії з історичних наук; **МЕЛЬНИЧЕНКО С.В.** – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2013 рік – 21910.

Підписано до друку 28.08.2013. Ум. друк. арк. 10. Тираж 250 пр. Зам. 967.

Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 359 від 14.03.2001.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 8 від 27.06.2013).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2013

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

ДОНЧЕНКО Е.	Перспективы реализации транзитного потенциала Украины	5
ВЕРГУНЕНКО Н.	Трансформация рынка консалтинговых услуг	15
ЯСЬКО Ю.	Формирование государственной конкурентной политики в Украине	24
ПЛАТОНОВ О.	Практика "единого окна" в международной торговле	37

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ПОЛЧАНОВ А.	Агрострахование как составляющая продовольственной безопасности государства	48
ФУКСМАН А.	Ликвидность в обеспечении стабильности банка	57

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

БЕЛОВ В., КОНДРАТЬЕВА И.	Интегральный индекс устойчивости финансовых потоков коммерческих банков	69
МАКАРОВА А.	Когнитивное моделирование в прогнозировании экономического потенциала предприятия	81

ФИЛОСОФСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРА

БОРОВСКАЯ Л.	Эвристический потенциал стереотипа как феномена сознания	92
ГУДКОВ С.	Парадоксы логики становления системы высшего образования в Украине	101

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

DONCHENKO O.	Prospects of Ukraine's transit potential	5
VERHUNENKO N.	Transformation tendencies of the consulting market	15
YASKO J.	Development and implementation of state competition policy	24
PLATONOV O.	"Single window" concept as an innovative approach to international business	37

FINANCE AND BANKING

POLCHANOV A.	Crop insurance as a part of food security of a state	48
FUKSMAN O.	Role of liquidity in providing bank stability	57

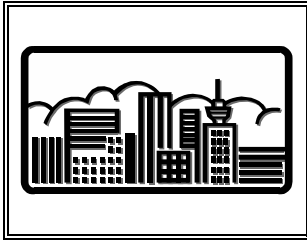
ECONOMIC AND MATHEMATICS MODELLING

BELOV V., KONDRATIEVA I.	Integral index of stability of financial flows of commercial banks	69
MAKAROVA G.	Cognitive modeling in the enterprise's economic potential forecasting	81

PHILOSOPHICAL DIMENSIONS OF THE MODERN WORLD

BOROV'S'KA L.	Euristic potential of stereotype as pragmatically oriented phenomenon of consciousness	92
GUDKOV S.	Logic paradoxes of formation of higher education in Ukraine	101

УДК 339.168.6(477)

ДОНЧЕНКО Олена, к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки
КНТЕУ

ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Досліджено процес реалізації транзитного потенціалу України в умовах виходу з кризи, проаналізовано динаміку і структуру транзитних перевезень. Розглянуто проблеми розвитку транспортного потенціалу нашої держави та перспективи її інтеграції у світовий ринок транспортних послуг.

Ключові слова: транзитний потенціал, ринок транспортних послуг, транспортна інфраструктура, нові технології транзиту, інтеграція до ЄС.

Донченко Е. Перспективы реализации транзитного потенциала Украины. Исследован процесс реализации транзитного потенциала Украины в условиях выхода из кризиса, проанализирована динамика и структура транзитных перевозок. Рассмотрены проблемы развития транспортного потенциала Украины перспективы ее интеграции в мировой рынок транспортных услуг.

Ключевые слова: транзитный потенциал, рынок транспортных услуг, транспортная инфраструктура, новые технологии транзита, интеграция в ЕС.

Постановка проблеми. Потреба виходу з економічної кризи в умовах зростання глобалізації обумовлює пошук вантажовласниками більш коротких та дешевих маршрутів поставки товарів між країнами та континентами, змушує більшість розвинених країн шукати нові методи залучення додаткових обсягів транзиту власною територією, одним з яких є спрощення і гармонізація процедур торгівлі, приєднання до міжнародних угод та конвенцій у сфері транзиту. Однією з таких можливостей одержання державою доходу без витрачання дефіцитних фінансових ресурсів можна вважати більш ефективно використання транзитного потенціалу території за умови впровадження таких нових і модернізованих технологій, як технологія траншипменту; комбінованих (мультиmodalних) перевезень; електронного документообігу з електронним цифровим підписом; впровадження єдиних документів (як приклад, CIM/SMGS), а також технології "єдиного вікна"; процедури єдиного транзиту, що обумовлює актуальність дослідження.

Наша держава володіє найбільшим показником транзитності в Європі, оскільки її територією проходить чотири Критських міжнародних транспортних коридори (Пан-європейський № 3, Пан-європейський № 5, Пан-європейський № 7 Дунайський (водний), Пан-європейський № 9), а також коридор Гданськ-Одеса (Балтійське море – Чорне море), коридор Європа-Кавказ-Азія (TRASECA). Україна у вересні 2008 р. ратифікувала і включилася до реалізації Меморандуму "Про взаєморозуміння в області скоординованого розвитку кільцевої автомагістралі навколо Чорного моря" [1], тому вона має невичерпні можливості подальшого нарощування своєї транзитної потенційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток транзитного потенціалу, його роль у процесі становлення України як незалежної держави, що формує систему розвиненої ринкової економіки, постійно цікавить науковців і практиків. Цьому питанню присвячено праці таких вчених, як: А. Аблов, Т. Блудова, М. Бутко, О. Ємельянова, О. Котлубай, О. Мініна, А. Новікова, В. Орлова, Д. Прейгер, О. Собкевич, Н. Ткаченко, Ю. Цветов [2–13] та ін. Дослідження у цій сфері тривають завдяки реальним змінам умов як в економічному, технологічному, так і політичному середовищах.

Оскільки тема реалізації транзитного потенціалу суттєво політизована, виникає проблема реалізації запропонованих заходів і перспектив розвитку транзитного потенціалу держави, який за певних умов збільшує загрозу бути частково втраченими.

Мета статті – дати оцінку тенденціям розвитку транзиту в Україні в умовах динамічних змін економічної і політичної кон'юнктури, визначити чинники, що гальмують залучення додаткових обсягів транзиту, і надати пропозиції щодо подальших шляхів інтеграції транснаціональної системи у світову, в т.ч. європейську (TEN-T) систему.

Результати дослідження. Транзитний потенціал України повинен не тільки номінально визначати її місце в системі міжнародних зв'язків на Євразійському континенті, але й ефективно реалізовуватися завдяки вигідному гео економічному і геополітичному розташуванню.

Наявність незамерзаючих чорноморських портів, розвиненої мережі залізниць, що становить понад 22 тис. км залізничних колій (виходять на кордони і взаємодіють із залізницями 7 сусідніх країн, тут функціонує 40 міжнародних залізничних переходів), близько 170 тис. км автомобільних доріг, 30 аеропортів, де діє 130 злітних смуг, 18 державних морських торговельних портів (МТП) загальною технологічною потужністю понад 170 млн т, 4 рибні порти, 13 приватних портових пунктів та причалів, понад 42 тис. км нафтогазопроводів у широтних та меридіональних напрямках. Щодоби перевозиться близько 4.8 млн т вантажів та понад 19 млн пасажирів. Усе це створює необхідні передумови для ефективного використання Україною її транзитного потенціалу [12].

Стан використання транзитного потенціалу обумовлений тенденціями часткової втрати обсягів транзиту в період світової фінансово-економічної кризи, яка вплинула на активність світової торгівлі, скоротивши обсяги експортних та імпорتنих поставок між країнами – торговельними партнерами, що не могло не вплинути на обсяги транзиту для країн-транзитерів, зокрема, й України (табл. 1).

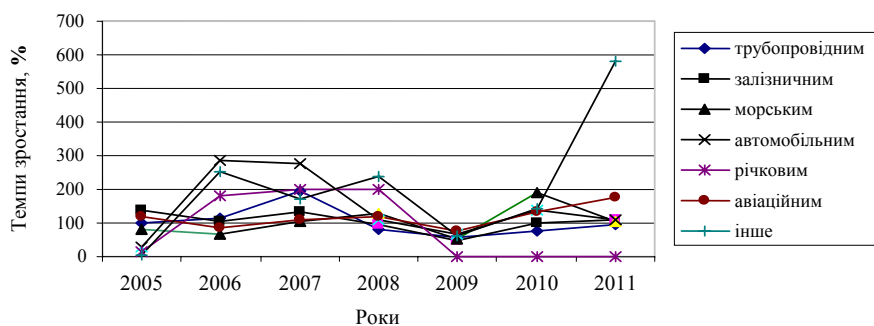
Таблиця 1

Обсяги транзитних перевезень територією України за 2005–2011рр., тис. т

Транспорт	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*
Трубопровідний	127921.9	143721.2	279802.4	223497.9	127981.7	99440.26	93119.52
Залізничний	73221.04	222948.1	99882.37	93347.6	44834.64	44511.77	48669.54
Морський	3765.54	2516.11	2693.97	3486.97	1899.38	3660.41	3912.07
Автомобільний	636.1	1614.14	4494.61	4908.71	3354.2	4649.12	5011.2
Річковий	10.11	18.5	37.43	74.73	0	0	0
Авіаційний	1.4	1.17	1.28	1.54	1.17	1.58	2.81
Інше	9.16	26.33	44.54	105.54	62.94	90.64	527.84

*Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У зіставленні 2009 р. з 2007 р. обсяги транзиту за видами транспорту зменшилися таким чином: на трубопровідному та залізничному – у 2.2 раза; на морському – у 1.4 раза; автомобільним – у 1.3 раза і на авіаційному – у 1.1 раза. Повністю втрачено обсяги транзиту річковим транспортом, які до цього становили від 10.11 тис. т (2005 р.) до 74.73 тис. т (2007 р.). При цьому зростали обсяги транзитних перевезень іншими видами транспорту (коли перевозяться транспортний засіб на транспортному засобі) (рис. 1).

Рис. 1. Темпи зростання транзитних перевезень за видами транспорту, % до попереднього року

Примітка. Побудовано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Аналіз динаміки транзитних поставок за 2005–2011 рр. виявив, що обсяги транзиту постійно зменшуються. Найвідчутніше зменшення обсягів транзиту трубопровідного та залізничного транспорту – 94 % транзиту (рис. 2).

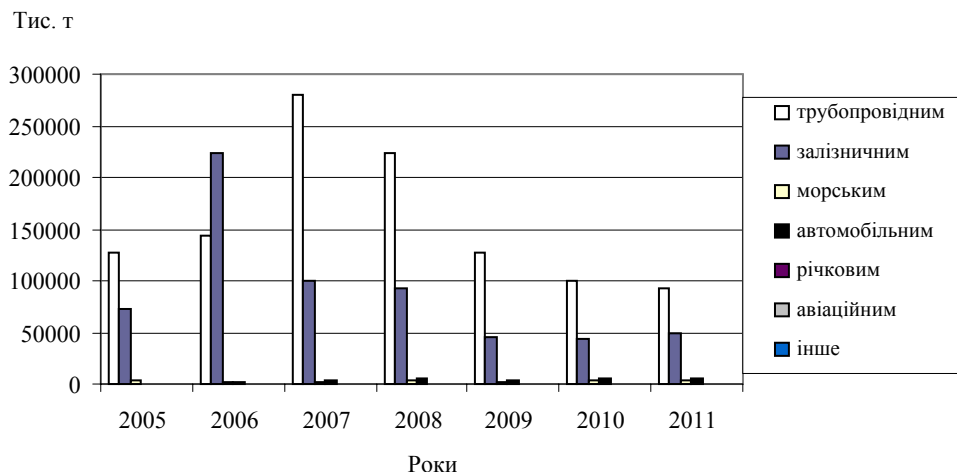

Рис. 2. Обсяги транзитних перевезень за видами транспорту у 2005–2011 р.

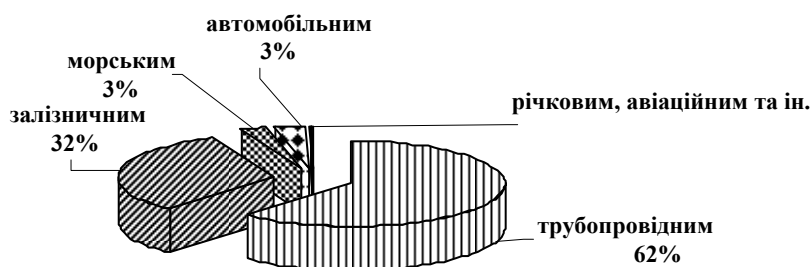
Примітка. Побудовано за даними Нац. ін-ту стратегічних досліджень при Президентіві України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articlas/818.

Аналіз (без урахування трубопровідного транспорту) за 2005–2011 рр. за видами транспорту свідчить, що обсяги перевезень залізничним транспортом становлять ліву частку вантажопотоків (90.2 % у середньому за період). Обсяги перевезень вантажів залізничним транспортом зменшилися на 33.5 % через активне застосування морського та автомобільного видів транспорту.

Обсяги перевезень автомобільним транспортом збільшилися у 7.9 разів, а їхня частка у структурі транзитних потоків зросла більше ніж удесятеро; обсяги перевезень морським транспортом зросли з 3.8 млн т до 3.9 млн т, їхня частка у загальних обсягах транзитних перевезень вантажів збільшилася з 4.9 до 6.7 %.

За даними 2011 р. транзит має таку структуру: трубопровідний та залізничний транспорт складають 94 %, решту – морський (3 %) та автомобільний транспорт (3 %). При цьому частка авіаційного та інших видів транспорту зростає, але обсяги перевезень поки ще залишаються мізерними (рис. 3).

Рис. 3. Структура транзитних перевезень територією України за даними 2011 р.

Примітка. Побудовано і розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Суттєво змінюється географія транзитних вантажних перевезень. Якщо у 2007 р. частка країн СНД у транзитних перевезеннях територією України становила 63.2 %, ЄС – 5.3 %, інших країн – 31.6 % (розраховано без урахування трубопровідного транспорту), то вже у 2010 р. ці показники становили відповідно 85.4, 6.2 та 8.4 %. Тобто спостерігається поступова концентрація транзитних послуг України на теренах СНД (насамперед, Російської Федерації) і ЄС, що є позитивним фактором розвитку транзитного потенціалу України [14].

Урядом України реалізуються заходи щодо нормативно-правового, організаційно-технічного, технологічного та інших напрямів удосконалення системи управління транзитними перевезеннями в Україні. Проте вони не мають комплексного характеру. Не відбувається реальних змін щодо збільшення транзиту трубопровідним транспортом. На залізничному транспорті нещодавно розпочато процес реформування, що передбачає розмежування господарських функцій і функцій державного управління, формування вертикально інтегрованих структур за видами діяльності, створення організаційно-правових умов для функціонування приватних операторських компаній [15]. З набуттям чинності Закону України "Про морські порти України" розпочнуться відповідні зміни щодо розмежування господарських функцій від функцій державного управління та безпеки на морському транспорті та в морських портах [16]. У дорожньому господарстві та автомобільному транспорті також триває реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування [17] та створюються передумови для розвитку автомобільного транспорту за нормами та стандартами ЄС. На авіаційному транспорті проводиться підготовча робота з метою укладення Угоди між Україною та ЄС про Спільний авіаційний простір, яка забезпечить для України рівні умови з країнами ЄС на

світовому ринку авіап перевезень шляхом гармонізації стану вітчизняної транспортної мережі з нормами і стандартами ЄС. Отже, у транспортному комплексі реформування знаходиться на початковому рівні.

Водночас впроваджуються заходи щодо адаптації національного законодавства до міжнародних норм і стандартів (у тому числі, європейських). Згідно з новою редакцією Митного кодексу України впроваджено і поширюються умови траншипменту; попереднього документального контролю у пунктах пропуску на митному кордоні з метою спрощення і модернізації процедур торгівлі [18]; процедури "єдиного вікна" для подання документів в електронному вигляді для оформлення експортних, імпорتنних та транзитних вантажів; електронний документообіг для попереднього інформування митних органів України про товари, що перевозяться транзитом територією країни. Міжнародний Союз автомобільного транспорту (МСАТ), що знаходиться у Швейцарії, з 20.03.2012 розпочав використання програми МСАТ TIR EPD для подання електронних декларацій до митних органів України, а з 26.03.2012 – для направлення до митних органів Російської Федерації. Триває розвиток руху комбінованих потягів "Вікінг"; "Ярослав" та спільне використання білоруського потягу "Зубр", розвиваються паромні контейнерні та контрейлерні – інтермодальні та мультимодальні перевезення.

Проте все ще існують проблеми, які гальмують подальший розвиток транзитного потенціалу України.

По-перше, це недосконалість транспортної інфраструктури перевезень та неконкурентна тарифна політика. Надмірні, порівняно з іншими чорноморськими портами ставки портових зборів, стримують нарощування обсягів обробки транзитного вантажу у вітчизняних МТП на користь морських портів Румунії, Молдови та інших країн чорноморського басейну.

По-друге, проблема недостатньої кількості пунктів пропуску на митному кордоні України, неналежного рівня їх облаштування та дефіциту пропускнуої спроможності послаблює конкурентні позиції нашої держави на ринку транзитних перевезень, створює переваги сусіднім країнам і погіршує перспективи України на майбутнє.

По-третє, спостерігається зростання конкуренції з боку РФ, Румунії, Молдови, Білорусі щодо залучення на свою територію традиційних для України і нових транзитних потоків. У порту Джурджулешти (Молдова) відкрито термінал для контейнерних та генеральних вантажів, обладнаний 70-тонним мобільним портовим краном, з рампою Ро-Ро, що дозволить вантажним автомобілям та іншим автотранспортним засобам заїздити на судно з нового терміналу. Термінал дозволяє обробляти усі типи вантажів. Стратегією розвитку транзитного потенціалу Білорусі на 2011–2015 рр. передбачено реконструкцію і модернізацію транзитної інфраструктури доріг, розширення транспортних, комуніка-

ційних і фінансових коридорів. Планується будівництво 18 транспортно-логістичних і 10 логістичних центрів [19].

По-четверте, некоректно внесені зміни до Закону України "Про транзит вантажів" в частині обмеження транзиту небезпечних вантажів територією України – їхній зміст не відповідає попереднім домовленостям держави (міжнародним договорам і конвенціям про перевезення небезпечних вантажів).

По-п'яте, затягування процесу приєднання України до міжнародних угод та конвенцій у сфері водного транспорту призвело до повної втрати транзитних перевезень річковим транспортом внутрішніми водними шляхами.

По-шосте, гальмування підготовчого процесу з приєднання України до Конвенції про спільну транзитну процедуру (Женева, 1987 р.), передбаченого Законом України "Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002–2010 рр.", призводить до втрати потенційних можливостей суб'єктів ЗЕД надавати на території України додаткові послуги зі здійснення процедури спільного транзиту, а також до втрати додаткових робочих місць. Водночас для підвищення транзитної привабливості країни-члени Митного союзу – Білорусь, Росія, Казахстан – висловили готовність до приєднання до зазначеної Конвенції (Рішення Комісії Митного союзу від 22.06.2011 № 677).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що, *по-перше, пріоритетними* для України мають стати заходи з адаптації законодавства і гармонізації його з міжнародними нормами і стандартами, а також подальший розвиток нових технологій і їх впровадження у сферу транзитних перевезень з метою спрощення і модернізації процедур зовнішньої торгівлі, розвиток мультимодальних та інтермодальних перевезень, впровадження "інтелектуальних" транспортних систем для контролю за рухом товарів і транспортних засобів та його регулювання.

Другим напрямком має стати активне і ефективно проведення реформ у транспортній галузі, що забезпечить залучення іноземних інвестицій у розвиток і вдосконалення транзитної інфраструктури (розвиток залізниць, будівництво швидкісних автодоріг, розбудова морських та річкових портів, контейнерних (Ро-Ро) терміналів і логістичних центрів).

Третім напрямком повинно стати вдосконалення тарифної політики, в т.ч. впровадження наскрізних тарифів для здійснення транзитних мультимодальних перевезень.

Ці зміни зміцнять транзитний потенціал України і сприятимуть не лише додатковому збільшенню валютних надходжень, але й підвищенню рейтингу країни серед провідних країн-транзитерів, даючи можливість реалізувати переваги свого вдалого гео економічного та геополітичного розташування. Розвиток інфраструктури транзиту,

зокрема, пунктів пропуску на митному кордоні та мережі міжнародних транспортних коридорів, впровадження нових технологій митного контролю, вдосконалення законодавства відповідно до міжнародних норм і стандартів, встановлення конкурентоспроможних тарифів сприятимуть залученню транзитних вантажів в Україну, покращанню інвестиційного клімату та активізують процес інтеграції економіки України до Європи і світових ринків транспортних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мережа міжнародних транспортних коридорів на території України. М-во інфраструктури України від 8 лип. 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mtu.gov.ua/uk/show/transport.html>.
2. *Аблов А. С.* Транзит як форма міжнародної торгівлі послугами : дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01 / Аблов А. С. — К., 2006. — 213 с.
3. *Блудова Т.* Транзитний потенціал України: формування і розвиток : монографія / Т. Блудова. — К. : НІМБ, 2006. — 276 с.
4. *Бутко М. П.* Теоретичні аспекти розвитку транзитного потенціалу регіонів України / М. П. Бутко, О. В. Мініна // Держава та регіони. — 2010. — № 6. — С. 84—92. — (Серія "Економіка і підприємництво").
5. *Ємельянова О. Ю.* Розвиток ринку транспортних послуг в Україні в умовах інтеграції / О. Ю. Ємельянова // Митний брокер. — 2011. — № 7 (170). — С. 63—79.
6. *Котлубай О. М.* Конкурентоспроможність та сталий розвиток морегосподарського комплексу України : монографія / О. М. Котлубай. — Одеса : ІПРЕЕД НАНу, 2011. — 427 с.
7. *Мініна О. В.* Особливості реалізації транзитного потенціалу України на сучасному етапі / О. В. Мініна // Український соціум. — 2010. — № 4.
8. *Новікова А. М.* Методологічні основи розвитку транзитного потенціалу України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.04 / Новікова А. М. — К., 2004.
9. *Новікова А. М.* Україна в системі міжнародних транспортних коридорів / А. М. Новікова. — К. : НІПМБ, 2003. — 494 с.
10. *Орлова В. А.* Повышение транзитного потенциала Украины на основе использования и развития транспортной системы : монография / В. А. Орлова, Н. Ю. Ткаченко, А. С. Маловичко. — Донецк: ДонНУЭТ, 2011. — 204 с.
11. *Прейгер Д. К.* Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. Концепція соціально-економічного розвитку регіонів в умовах викликів глобалізації / Д. К. Прейгер : зб. наук. пр. Т. 2. Міжрегіональне співробітництво в розбудові транснаціональної транспортної мережі Європи / Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2011. — С. 266—274.
12. *Прейгер Д.* Реалізація транзитного потенціалу України як фактор зміцнення економічних зв'язків між Європою та Азією / Д. Прейгер, Я. Жаліло, О. Собкевич, О.Ємельянова // Економіка України. — 2012. — № 4. — С. 47—59.
13. *Цветов Ю. М.* Роль транспортной системы Украины в евроазиатских интеграционных процессах : науч. докл. / Ю. М. Цветов, М. В. Макаренко :

- матеріали круглого стола ["Транспорт и экономический рост"] (Санкт-Петербург, 11—18 июня, 2004) // Сайт Евроазиат. транспортного союза [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eats.org>.
14. Щодо реалізації та розвитку транзитного потенціалу України: аналітична записка / Нац. ін-т стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.niss.gov.ua/articlas/818.
  15. *Транспорт і зв'язок України* : стат. зб. за 2010 р. — К., 2011. — С. 78.
  16. Постанова КМУ "Про затвердження Державної цільової програми реформування залізничного транспорту на 2010-2019 рр." від 16.12.2009 № 1390 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009-%D0%BF\\$](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009-%D0%BF$).
  17. Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування" від 20.08.2008 № 1096-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1096-2008-%D1%80>.
  18. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення попереднього документального контролю в пунктах пропуску через митний кордон України" від 03.02.2011 973-VI // ВРУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2973-17>.
  19. Постанова Ради міністрів Білорусі від 12.08.2010 № 1181 "Про затвердження Стратегії розвитку транзитного потенціалу Білорусі на 2011—2015 рр." [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.belta.by/ru/all_news/economics/Strategija-razvitiya-tranzitnogo-potentsiala-na-2011-2015-gody-utverzhdena-v-Belarusi_i_521094.html.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2012.

Donchenko O. Prospects of Ukraine's transit potential.

Background. *Transit through the territory of Ukraine is a significant national resource that at present is underused. Hence there is a need to study the implementation of transit potential of Ukraine in the post-crisis period, the analysis of the dynamics and structure of transit flows, identifying problems and suggestions for solutions.*

Analysis of recent research and publications. *Problems of development of transit potential of Ukraine are reflected in numerous works of national scientists. However, some issues remain controversial, not disclosed and justified. There is need for an in-depth study of trends in dynamic changes in the economic and political situation in the post-crisis period and it formed the purpose of the study.*

Results. *The analysis of the use of transit potential of Ukraine showed the destructive impact of the economic crisis on the volume of transit. Most decrease was in the transit via pipeline and rail transport. The geography of transit traffic changed significantly. There is a gradual concentration of transit services of Ukraine in the CIS and the EU, which should be viewed as a positive factor in the development of transit potential.*

Ukrainian government implemented measures to improve the system of transit and adaptation of national legislation to international norms and standards. However, there is no comprehensive approach in addressing these issues. So reforms in the transport sector are at an early level.

Acute problems that require immediate solutions are inadequate transport infrastructure, non-competitiveness of tariff policy, lack of customs checkpoints on the

border, increasing competition from Russia, Romania, Moldova, Belarus. Also, there is need to change the Law of Ukraine "On the transit of goods", especially in part of restrictions on the transit of dangerous goods. Ukraine should immediately accede to international agreements and conventions in transit by river transport and the Convention on a common transit procedure.

Conclusion. The analysis of the role of transit in the post-crisis period and the possibility of Ukraine in this field, we can conclude that solving the effective implementation of transit benefits requires adequate institutional, regulatory and administrative provisions. Determinants in forming national transit component are correlated with the overall strategy of economic development. For Ukraine proper development of transit potential will increase the total product and diversification of economic potential.

Keywords: transit potential, market of transport services, transport infrastructure, new technologies of transit, integration into the EU.

REFERENCES

1. *Merezha* mizhnarodnyh transportnyh korydoriv na terytorii' Ukraïny. M-vo infrastruktury Ukraïny vid 8 lyp. 2010 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.mtu.gov.ua/uk/show/transport.html>.
2. *Ablov A. S.* Tranzyt yak forma mizhnarodnoi' torgivli poslugamy : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.05.01 / Ablov A. S. — K., 2006. — 213 s.
3. *Bludova T.* Tranzytynyj potencial Ukraïny: formuvannja i rozvytok : monografija / T. Bludova. — K. : NIMB, 2006. — 276 s.
4. *Butko M. P.* Teoretychni aspekty rozvytku tranzynogo potencialu regioniv Ukraïny / M. P. Butko, O. V. Minina // Derzhava ta regiony. — 2010. — № 6. — S. 84—92. — (Serija "Ekonomika i pidpryjemnyctvo").
5. *Jemel'janova O. Ju.* Rozvytok rynku transportnyh poslug v Ukraïni v umovah integracii' / O. Ju. Jemel'janova // Mytnyj broker. — 2011. — № 7 (170). — S. 63—79.
6. *Kotlubaj O. M.* Konkurentospromozhnist' ta stalij rozvytok moregospodars'kogo kompleksa Ukraïny : monografija / O. M. Kotlubaj. — Odesa : IPREED NANu, 2011. — 427 s.
7. *Minina O. V.* Osoblyvosti realizacii' tranzynogo potencialu Ukraïny na suchasnomu etapi / O. V. Minina // Ukraïns'kyj socium. — 2010. — № 4.
8. *Novikova A. M.* Metodologichni osnovy rozvytku tranzynogo potencialu Ukraïny : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.07.04 / Novikova A. M. — K., 2004.
9. *Novikova A. M.* Ukraïna v systemi mizhnarodnyh transportnyh korydoriv / A. M. Novikova. — K. : NIPMB, 2003. — 494 s.
10. *Orlova V. A.* Povyszenie tranzitnogo potenciala Ukrainy na osnove ispol'zovanija i razvitija transportnoj sitemy : monografija / V. A. Orlova, N. Ju. Tkachenko, A. S. Malovichko. — Doneck: DonNUJeT, 2011. — 204 s.
11. *Prejger D. K.* Strategija i mehanizmy reguljuvannja promyslovogo rozvytku. Koncepcija social'no-ekonomichnogo rozvytku regioniv v umovah vyklykiv globalizacii' / D. K. Prejger : zb. nauk. pr. T. 2. Mizhregional'ne spivrobotnyctvo v rozbudovi transnacional'noi' transportnoi' merezhi Jevropy / In-t ekonomiky prom-sti. — Doneck, 2011. — S. 266—274.
12. *Prejger D.* Realizacija tranzynogo potencialu Ukraïny jak faktor zmicennnja ekonomichnyh zv'jazkiv mizh Jevropoju ta Azijeju / D. Prejger, Ja. Zhalilo, O. Sobkevych, O. Jemel'janova // Ekonomika Ukraïny. — 2012. — № 4. — S. 47—59.
13. *Cvetov Ju. M.* Rol' transportnoj sistemy Ukrainy v evroaziatskih integracionnyh procesah : nauch. dokl. / Ju. M. Cvetov, M. V. Makarenko : materialy kruglogo stola ["Transport i jekonomicheskij rost"] (Sankt-Peterburg, 11—18 ijunja, 2004) // Sajt Evroaziat. transportnogo sojuza [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.eats.org>.

14. Shhodo realizacii' ta rozvytku tranzytnogo potencialu Ukrainy: analitychna zapyska / Nac. in-t strategichnyh doslidzhen' pry Prezydentovi Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.niss.gov.ua/articlas/818.
15. *Transport i зв'язok Ukrainy* : stat. zb. za 2010 r. — K., 2011. — S. 78.
16. Postanova KМУ "Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' cil'ovoi' programy reformuvannja zaliznychnogo transportu na 2010-2019 rr." vid 16.12.2009 № 1390 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009-%D0%BF\\$](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009-%D0%BF$).
17. Rozporjadzhennja KМУ "Pro shvalennja Konceptcii' reformuvannja systemy derzhavnogo upravlinnja avtomobil'nymy dorogamy zagal'nogo korystuvannja" vid 20.08.2008 № 1096-r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1096-2008-%D1%80>.
18. Zakon Ukrainy "Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo zdijsnennja poperedn'ogo dokumentalnogo kontrolju v punktah propusku cherez mytnyj kordon Ukrainy" vid 03.02.2011 973-VI // VRU [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2973-17>.
19. Postanova Rady ministriv Biorusi vid 12.08.2010 № 1181 "Pro zatverdzhennja Strategii' rozvytku tranzytnogo potencialu Biorusi na 2011—2015 rr." [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.belta.by/ru/all_news/economics/Strategija-razvitija-tranzitnogo-potentsiala-na-2011-2015-gody-utverzhdena-v-Belarusi_i_521094.html.

ВЕРГУНЕНКО Наталія, аспірант ДВНЗ "Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана"

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ КОНСАЛТИНГОВИХ ПОСЛУГ

Розглянуто глобальні імперативи трансформації ринку консалтингових послуг за останнє десятиріччя. На сучасному етапі розвитку світового господарства, що базується на постіндустріальній парадигмі, формується і розвивається глобальний ринок, що значною мірою впливає на світовий консалтинговий ринок. Особливу увагу приділено аналізу ключових тенденцій цього ринку. Запропоновано авторське бачення трансформації класичного консалтингу внаслідок світових глобалізаційних процесів.

Ключові слова: глобальний консалтинговий ринок, глобалізація, інтеграція, інституціоналізація, інтелектуальна капіталізація, універсалізація.

Вергуненко Н. Трансформация рынка консалтинговых услуг. Рассмотрены глобальные императивы трансформации рынка консалтинговых услуг за последнее десятилетие. На современном этапе развития мирового хозяйства, которое базируется на постиндустриальной парадигме, формируется и развивается глобальный рынок, что существенно влияет на мировой консалтинговый рынок.

© Вергуненко Н., 2013

Особое внимание уделено анализу ключевых тенденций этого рынка. Предложено авторское видение трансформации классического консалтинга вследствие мировых глобализационных процессов.

Ключевые слова: глобальный консалтинговый рынок, глобализация, интеграция, институционализация, интеллектуальная капитализация, универсализация.

Постановка проблеми. Визначальну роль у розвитку сучасної світової економічної системи відіграють процеси індустріалізації національних економічних систем, які характеризуються насамперед зростанням частки третинного сектору у ВВП та сукупній зайнятості робочої сили. Як свідчить світовий досвід, у структурі третинного сектору особливе місце посідає сфера консалтингових послуг. Завершення становлення світової господарської системи і постійний попит на кваліфіковану професійну допомогу в управлінні великими міжнародними компаніями привели до формування у ХХ ст. світового ринку консалтингових послуг, який являє собою систему міжнародних відносин з надання, обміну і впровадження консалтингових послуг, тобто послуг, які надаються незалежними та професійно підготовленими спеціалістами (консультантом або цілою групою) з метою допомоги керівнику організації у діагностиці, аналізі та практичному розв'язанні управлінських і виробничих проблем [1, с. 125]. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання, пов'язане з визначенням ключових тенденцій розвитку в епоху глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впливу глобалізаційних та інтеграційних явищ на ринок консалтингових послуг присвячено праці таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як: М. Кіппінг [2], С. МакКенна [3], Дж. Глаклер [4], А. Березний [5], В. Дудченко [6; 7], В. Верба [8] та ін. Процес інституціоналізації управлінського консалтингу досліджували також теоретики інституціоналізму Л. Цукер та П. ДіМаджіо. Проте у сучасній фаховій літературі недостатньо уваги приділено формулюванню глобальних імперативів трансформації консалтингового ринку і виділенню ключових тенденцій його розвитку залежно від глобальних змін у світовому господарстві.

Метою статті є дослідження ключових тенденцій розвитку світового ринку консалтингових послуг та оцінка впливу глобалізаційних процесів на трансформацію класичного консалтингу.

Результати дослідження. Аналіз сучасного стану світового ринку консалтингових послуг дає змогу виділити найбільш важливі тенденції його розвитку та визначити найсуттєвіші фактори, що на нього впливають. Так, з огляду на глобальний характер розвитку ринку консалтингових послуг, можна визначити такі ключові тенденції: інституціоналізація, глобалізація та транснаціоналізація; універсализація, інтелектуальна капіталізація, еволюція маркетингових технологій консалтингових компаній, модернізація клієнт-партнерських відносин.

Однією з основних сучасних тенденцій на світовому ринку консалтингових послуг є *інституціоналізація*. Неврегульованість консалтингової діяльності, відсутність чітких стандартів і стратегій ведення консалтингового бізнесу, несистематизований підхід до структуризації галузі й асиметрія консалтингової інформації – основні проблематичні аспекти розвитку цієї сфери економіки, що сприяли інтенсифікації інституційної діяльності. Із становленням глобального ринку консалтингових послуг виникла об'єктивна необхідність в інститутах, які б організували, регулювали та сприяли ефективності діяльності численних міжнародних консалтингових фірм. Основним завданням фахових асоціацій та інститутів консультування є забезпечення і гарантування високої якості консалтингових послуг і рівня професійної кваліфікації своїх членів.

Починаючи з 1987 р., проводилися Всесвітні конференції менеджмент-консультантів у Парижі (1987 р.), Нью-Йорку (1990 р.), Римі (1993 р.), Йокогамі (1996 р.), Берліні (2000 р.). У документах 4-го Всесвітнього конгресу консультантів зазначається, що консалтинг перетворився у всесвітню галузь економіки – індустрію, яка знаходиться в процесі становлення. Одними з найбільших світових консалтингових об'єднань є Міжнародна рада інститутів управлінського консультування (ICMCI), Асоціація менеджмент-консалтингових фірм (АМКФ), Європейська федерація асоціацій управлінського консультування (FEACO). Крім професійних консалтингових асоціацій, існують також організації, які до числа консультантів включають інших спеціалістів з менеджменту, викладачів, професійних менеджерів, бізнес-тренерів. Серед них, зокрема, Європейський фонд розвитку менеджменту (EFMD), Асоціація розвитку менеджменту країн Центральної та Східної Європи (CEEMAN), Американська асоціація менеджменту (АМА), Всеяпонська федерація менеджмент-організацій (ZEN-NON-REN).

Європейський комітет зі стандартизації (CEN) у 2006 р. ініціював роботу з формування стандартів менеджмент-консалтингу. До процесу формування європейського стандарту "Послуги з управлінського консультування" залучено консультантів, клієнтів, регуляторів, професійні спілки. Цей крок дав новий імпульс національним консалтинговим організаціям, розширивши потенціал ринку консалтингових послуг [8, с. 200].

Інституціоналізація цього ринку сприяє систематизації підходів та методів консалтингу, стимулює його прозорість, інформованість громади консультантів та існуючих замовників, підвищує рівень компетентності та авторитет професійного консультанта. При цьому зростає відповідальність консультантів за результати своєї діяльності, рівень їх освіти та вимоги до них з боку роботодавця – власника або керівника консультаційної компанії.

Типовою тенденцією на світовому ринку консалтингових послуг є *глобалізація та транснаціоналізація*. Останнім десятиріччям чітко простежується тенденція надзвичайно швидкого зростання розмірів та глобалізації групи фірм-лідерів управлінського консалтингу, які суттєво змінили весь світовий ландшафт галузі. За висловлюванням А. Березного, з традиційного "заповідника вільного підприємництва, який нагадує архіпелаг малопов'язаних між собою локалізованих національних ринків з анатомічною структурою", консалтингова галузь почала динамічно трансформуватись в єдину світову індустрію з яскраво вираженим домінуванням одних й тих самих транснаціональних гігантів практично на всіх основних світових ринках [5, с. 8]. Однією з головних причин інтенсивного розвитку цієї галузі є відсутність таких видимих бар'єрів при входженні в бізнес, як конкретні матеріальні та ресурсні мінімуми, обмеження для започаткування бізнесу.

Нині на світовому консалтинговому ринку продовжує посилюватися конкуренція, деякі малі та середні фірми його залишають. З одного боку, вони об'єднуються з великими компаніями, тобто відбувається так звана концентрація бізнесу, з іншого, дедалі більше лідерів малих компаній схиляються до індивідуальної практики, мінімізуючи у такий спосіб загальні витрати. Відносно невелика група транснаціональних гігантів демонструє домінування на сучасному ринку послуг і фактично визначає політику світової консалтингової індустрії. Прикладом такої активної експансії виступають представники сучасної "Великої Четвірки": PwC, Ernst & Young, KPMG та Deloitte. Підхопивши хвилю розвитку консалтингової індустрії, ці компанії швидко розширили свій спектр послуг, позиціонуючи себе як мультифункціональні консультанти, і захопили лідерство в оперативному/ операційному консалтингу. "Велика Четвірка" належить до лідерів світового консалтингового ринку. Основні показники їх діяльності надано у таблиці.

Таблиця

"Велика Четвірка" на глобальному ринку консалтингових послуг [9–12]

Компанія	Сумарні доходи за підсумками 2012 р., млрд дол. США	Доходи від консалтингу, млрд дол. США, 2012 р.	Частка ринку компанії у "Великій Четвірці", %, 2012 р.	Кількість співробітників, осіб, 2012 р.
Pricewaterhouse-Coopers	31.51	8.7	29.2	180 529
Deloitte	31.3	9.7	28.1	193 359
Ernst & Young	24.42	4.96	21.9	167 225
KPMG	23.03	7.86	20.7	152 390
Разом	111.26	31.55	100	693 503

Як свідчать дані таблиці, найвищі прибутки, за підсумками 2012 р., має компанія PricewaterhouseCoopers. У консалтинговому секторі лідером виступає Deloitte, випереджаючи PwC на один млрд дол. США. Загалом усі компанії "Великої Четвірки" демонструють стабільну позитивну динаміку, а сумарна кількість їх співробітників наближається до позначки у 700 тис. осіб.

Прогресуюча трансформація лідерів світового консалтингу з традиційних професійних об'єднань у сучасні бізнес-орієнтовані організації супроводжується прискоренням процесу їх транснаціоналізації, яка певним чином відобразилась на їх власних внутрішніх структурах. Якщо нещодавно більшість з них суттєво відрізнялась від жорстко інтегрованих пірамід класичних транснаціональних корпорацій, то останнім часом ключові рішення приймаються у штаб-квартирах та центральних офісах і реалізуються по всій міжнародній мережі, практично не залишаючи прав автономним місцевим філіям [13].

Типова організація найбільших консалтингових фірм ще в кінці 1980-х років будувалась за принципом міжнародної асоціації національних партнерств, що мають широку автономію і лише координують окремі аспекти своєї діяльності, наприклад, загальні стандарти якості послуг, підходи до просування нових консалтингових продуктів, системи обміну спеціалістами, знаннями та досвідом. Подібна організація була виправданою, коли умови роботи консалтингових фірм у різних країнах суттєво різнилися між собою, а консультаційні продукти вимагали серйозної адаптації до потреб місцевої клієнтури. Коли процеси глобалізації основних клієнтів лідерів світового консалтингу – транснаціональних корпорацій – значно посилились, а умови їх функціонування суттєво уніфікувались, традиційна "м'яка" координація почала дедалі більше відставати від вимог ринку, що в результаті стимулювало зазначені трансформації.

Останнім часом типовим проявом нової ринкової орієнтації великих консалтингових компаній стала тенденція до *універсалізації* консалтингових послуг, спрямованої на розширення їх набору. Якщо для традиційної консалтингової компанії значна диверсифікація продуктового портфеля була неможлива внаслідок певних труднощів, пов'язаних з підтримкою високої якості всіх видів послуг, то з настанням епохи інформаційних технологій та посиленням тенденцій до динамічних змін поколінь консалтингових продуктів подібний підхід може призвести до різкого погіршення конкурентних позицій. За цих обставин спеціалізація світових лідерів консалтингу стає більш умовною, а політика злиття та поглинань сприяє їх універсалізації [2, с. 23]. Найтипівшим прикладом універсалізації є розвиток фірм "Великої Четвірки", які об'єднали практично всі види аудиторських та консалтингових послуг.

У науковому світі до такої універсалізації застосовується термін "інтегрований консалтинг". На міжнародному рівні поняття "інтегроване (інтегративне) консультування" офіційно було введено на Всесвітньому конгресі консультантів у 1996 р. Методологічні засади інтегрованого консалтингу в 2000–2007 рр. активно розвивались у працях російського вченого В. Дудченка [7]. В інтегрованому консалтингу на змістовному рівні органічно поєднуються такі види консалтингу, які вирішують взаємопов'язані завдання: економічна діагностика (аналіз, дослідження) проблемного поля, організація розв'язання проблем замовників (експертним чи процесним способом). Інтегрований консалтинг застосовується насамперед для виконання консультаційних послуг пошукового та інноваційного характеру і допомагає систематизувати складні масиви даних для прийняття оптимальних рішень [7, с. 38].

Характерною тенденцією нинішнього етапу розвитку ринку консалтингових послуг є *інтелектуальна капіталізація*. Основним фактором успіху будь-якої консалтингової компанії є збереження та розвиток найголовнішого його активу – кваліфікованого персоналу. Зарубіжні консалтингові компанії залучають найкращі кадри, експертів з управління, забезпечують їх подальше удосконалення через постійне підвищення кваліфікації та накопичення досвіду, а також створюють достатні стимули для продовження роботи в організації. Все це досягається завдяки формуванню спеціальних систем найму, мотивації та просування персоналу, складних багатоступеневих систем його перепідготовки та підвищення кваліфікації, систем трансформації накопиченого досвіду в методології та їх внутрішньофірмового розповсюдження (так званих систем управління знаннями) і, нарешті, систем, процедур і стандартів клієнтської роботи, які визначають фірмовий стиль і корпоративну культуру. Наприклад, у консалтинговій компанії McKinsey розвиток бізнесу забезпечується постійним збагаченням унікальної системи знань про зміст та наслідки виконаних компанією проектів, кількість яких налічує вже більше десяти тисяч. McKinsey володіє однією з найбільших систем накопичення знань, на розвиток якої щорічно витрачає 150 млн дол. США (більше, ніж будь-яка інша консалтингова компанія) [14].

У консалтингових колах подібні технології отримали назву "жорстко-м'якого" управління (tight-loose management). Саме вони (паралельно з високими заробітками) дали змогу лідерам світового консалтингу протягом багатьох років залучати та утримувати найбільш талановитих та кваліфікованих випускників престижних бізнес-шкіл і в такий спосіб отримали найважливіші фактори конкурентних переваг [5, с. 8].

Стосовно *еволюції маркетингових технологій*, то цей напрям став ключовим фактором, який сприяв швидкому і стабільному розвитку найбільших консалтингових компаній. Перетворенню консалтингу в могутній та перспективний бізнес насамперед сприяла радикальна

зміна ставлення великих консалтингових фірм до маркетингових технологій. Спочатку традиційною позицією в цій галузі була повна відмова від цільових маркетингових програм та від прямої реклами в засобах масової інформації. Усі зусилля з просування послуг на ринок здійснювались партнерами-співвласниками бізнесу у формі так званого неформального маркетингу і практично не координувались. Так, найбільша консалтингова компанія McKinsey&Company активно займається продажем своїх послуг через непрямий маркетинг, спираючись на вже існуючі відносини з клієнтами, для розвитку бізнесу, публікації книг та статей, надаючи послуги професійним громадам, організуючи різні презентації та майстер-класи. Останнім часом більшість лідерів світового консалтингу створили могутні маркетингові підрозділи, які не тільки жорстко координують заходи неформального маркетингу, але й займаються плануванням великомасштабних рекламних кампаній з бюджетом у сотні мільйонів доларів США, а також формуванням відповідного іміджу фірми в ЗМІ і за допомогою великих транснаціональних агентств. Так, компанія Accenture на "розкрутку" свого нового фірмового найменування (під час перейменування) витратила близько 175 млн дол. США [5, с. 9]. Отже, доповнення непрямого маркетингу масштабними рекламними кампаніями дає очевидний позитивний результат.

Важливою тенденцією розвитку ринку консалтингових послуг стала активізація тісної *співпраці консультантів з клієнтами*, які в окремих випадках ставали повноправними учасниками консультаційної команди. Розмивання традиційних професійних цінностей найбільших консалтингових фірм, які дедалі більше орієнтуються на прибутковість та ринкову капіталізацію, спричинило своєрідну захисну реакцію з боку їх клієнтів. У найбільш концентрованому вигляді це простежується в змінах ставлення клієнтів до самих результатів роботи цих фірм, що останнім часом суттєво змінило конфігурацію ділової практики лідерів світового консалтингу. Якщо донедавна стандартним підсумком роботи консультантів вважався звіт по проекту з висновками та рекомендаціями, то нині клієнти здебільшого очікують від них впровадження наданих рекомендацій та доведення їх до дієвих результатів. Важливим наслідком нової орієнтації на відчутний результат стало активне намагання консультантів тісно співпрацювати в ході робіт із співробітниками клієнта, які зазвичай залучалися до консультаційних команд як повноправні учасники.

Висновки. Тенденції та фактори розвитку глобального ринку консалтингових послуг тією чи іншою мірою пов'язані з глобалізацією світового економічного простору. Очевидна тенденція до посилення глобалізації та інституціоналізації консалтингових послуг, що пропонуються найбільшими фірмами, не виключає можливості функціонування на ринку малих та середніх спеціалізованих компаній, які більш

конкурентоспроможні на національних ринках. Водночас зберігається великий потенціал зростання і для транснаціональних лідерів світового консалтингу. Їх розвиток дедалі більше пов'язується зі зміною поколінь інформаційних технологій, еволюцією маркетингових технологій, модернізацією консультант-клієнтських відносин, капіталізацією інтелектуального капіталу.

Наслідками глобалізаційних процесів на ринку консалтингових послуг є домінування великих транснаціональних консалтингових компаній, посилення конкуренції на ринку, переорієнтація ділової активності малих консалтингових компаній у сферу вирішення вузьких питань динамічних національних ринків, націлених на специфіку вітчизняної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матиас К.* Управленческое консультирование. Индустрия знаний, символический капитал или новая мода / К. Матиас, Э. Ларе ; пер. с англ. — Х. : Гуманитарный Центр, 2008. — 416 с.
2. *Kipping M.* The evolution of management consultancy: its origins and global development. — In : Curnow B., Reuvid J. The international guide to management consulting: the evolution, practice and structure of management consultant worldwide. — London : Kogan page publishers, 2003. — P. 21—33.
3. *McKenna C. D.* The world's newest profession. Management consulting in twentieth century / C.D. McKenna. — New York : Cambridge University Press, 2006. — 370 p.
4. *Gluckler J.* Bridging Uncertainty in Management Consulting / J. Gluckler, T. Armbruster // The Mechanisms of Trust and Networked Reputation', Organization Studies. — 2003. — № 24. — P. 269—297.
5. *Березной А.* Мировая индустрия управленческого консалтинга на пороге XXI в. / А. Березной // Мировая экономика и междунар. отношения. — 2001. — № 9. — С. 3—18.
6. *Дудченко В. С.* Абсолютный консультант / В. С. Дудченко. — М. : Кватро-Принт, 2004. — 240 с.
7. *Дудченко В. С.* Саморазвитие / В. С. Дудченко. — М. : Кватро-Принт, 2007. — 400 с.
8. *Верба В. А.* Управлінське консультування: концепція, організація, розвиток : монографія / В. А. Верба. — К. : КНЕУ, 2001. — 327 с.
9. Офіційний інтернет-ресурс Deloitte 2012 Global Report [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://public.deloitte.com/media/0564/index.html>.
10. Офіційний інтернет-ресурс PriceWaterhouseCoopers 2012 Annual Report [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pwc.co.uk/en_UK/uk/assets/pdf/annual-report-2012.pdf.
11. Офіційний інтернет-ресурс KPMG International Annual Review 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kpmg.com/global/en/about/performance/annualreviews/pages/kpmg-international-annual-review-2012.aspx>.

12. Офіційний інтернет-ресурс Ernst&Young Integrated Annual Report 2011/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Jaarverslag_-_2011-2012/\\$FILE/Annual%20Review%20-%202011-2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Jaarverslag_-_2011-2012/$FILE/Annual%20Review%20-%202011-2012.pdf).
13. Офіційний інтернет-ресурс Национальный бизнес России [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nbrussia.com>.
14. Офіційний інтернет-ресурс статистичного огляду ринків [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.plunkettresearch.com>.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2013.

Verhunenko N. Transformation tendencies of the consulting market.

Background. *This research work examines the current transformation process of the global consulting market which takes place under the influence of intensifying globalization and internationalization of the world economy. Research of this category is accompanied by the formation and analysis of the key trends at the current stage that often get imperative features of this market.*

Review of the scientific sources of the selected topic confirms that not enough attention is paid in the literature to the formulation of the global transformation imperatives of consulting market and the definition of the key trends in its development, based on the global world economy changes, by both foreign and domestic scientists. Most scientific developments are devoted to the consulting process and its characteristics, and the question of consulting market as a global phenomenon is not researched well enough. So, the scientific definition of the above omissions is important and forms the basis of research purpose.

Results. *The study of the world consulting services market provides an opportunity to analyze the features of this market that characterize the current stage of its transformation. Changes in the world economy directly affect the consulting business development and form certain specific trends and characteristics. In this study we identified six main trends such as: globalization and transnationalization, institutionalization, universalization, intellectual capitalization, evolution of the marketing technologies in consulting companies, upgrading client partner relationships. Also, attention is paid to the causes and effects of globalization on the consulting market.*

Conclusions. *The research, according to the author, is essential for the formation of an integral scientific picture of the global consulting market, understanding of the main processes and interdependencies in it and optimization of the consulting activities in accordance with the modern requirements.*

Keywords: global consulting market, globalization, institutionalization, universalization, intellectual capitalization.

REFERENCES

1. *Matias K.* Upravljencheskoe konsul'tirovanie. Industrija znanij, simvo-licheskiy kapital ili novaja moda / K. Matias, Je. Lare ; per. s angl. — X. : Gumanitarnyj Centr, 2008. — 416 s.
2. *Kipping M.* The evolution of management consultancy: its origins and global development. — In : Curnow B., Reuvid J. The international guide to management consulting: the evolution, practice and structure of management consultant worldwide. — London : Kogan page publishers, 2003. — P. 21—33.
3. *McKenna C. D.* The world's newest profession. Management consulting in twentieth century / C.D. McKenna. — New York : Cambridge University Press, 2006. — 370 p.

4. *Gluckler J.* Bridging Uncertainty in Management Consulting / J. Gluckler, T. Armbruster // 'The Mechanisms of Trust and Networked Reputation', *Organization Studies*. — 2003. — № 24. — P. 269—297.
5. *Bereznaj A.* Mirovaja industrija upravlencheskogo konsaltinga na poroge XXI v. / A. Bereznaj // Mirovaja jekonomika i mezhdunar. otnoshenija. — 2001. — № 9. — S. 3—18.
6. *Dudchenko V. S.* Absoljutnyj konsul'tant / V. S. Dudchenko. — M. : Kvatro-Print, 2004. — 240 s.
7. *Dudchenko V. S.* Samorazvitie / V. S. Dudchenko. — M. : Kvatro-Print, 2007. — 400 s.
8. *Verba V. A.* Upravlins'ke konsul'tuvannja: koncepcija, organizacija, rozvytok : monografija / V. A. Verba. — K. : KNEU, 2001. — 327 s.
9. Oficijnyj internet-resurs Deloitte 2012 Global Report [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://public.deloitte.com/media/0564/index.html>.
10. Oficijnyj internet-resurs PriceWaterhouseCoopers 2012 Annual Report [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.pwc.co.uk/en_UK/uk/assets/pdf/annual-report-2012.pdf.
11. Oficijnyj internet-resurs KPMG International Annual Reviw 2012 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.kpmg.com/global/en/about/performance/annualreviews/pages/kpmg-international-annual-review-2012.aspx>.
12. Oficijnyj internet-resurs Ernst&Young Integrated Annual Report 2011/2012 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Jaarverslag_-_2011-2012/\\$FILE/Annual%20Review % 20-%202011-2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Jaarverslag_-_2011-2012/$FILE/Annual%20Review%20-%202011-2012.pdf).
13. Oficijnyj internet-resurs Nacyonal'nyj byznes Rossyy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://nbrussia.com>.
14. Oficijnyj internet-resurs statystychnogo ogljadu rynkiv [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.plunkettresearch.com>.

УДК 339.13

ЯСЬКО Юлія, аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Досліджено сутність та зміст конкурентної політики держави. Обґрунтовано необхідність чітко розрізняти процес розроблення і процес реалізації конкурентної політики держави. Визначено систему цілей конкурентної політики, проаналізовано інструменти реалізації конкурентної політики. Доведено необхідність прогнозування стану конкурентного середовища на ринках товарів та послуг.

Ключові слова: конкурентна політика держави, товарний ринок, конкурентне середовище, цілі конкурентної політики, інструменти конкурентної політики.

© Ясько Ю., 2013

24

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2013. № 4

Ясько Ю. Формирование государственной конкурентной политики в Украине.

Исследована сутність і содержание конкурентної політики государства. Обоснована необхідність чітко розличати процес розробки і процес реалізації конкурентної політики государства. Обозначена система цілей конкурентної політики, проаналізовані інструменти реалізації конкурентної політики. Доказана необхідність прогнозування состояния конкурентної среды на рынках товаров и услуг.

Ключевые слова: конкурентная политика государства, товарный рынок, конкурентная среда, цели конкурентной политики, инструменты конкурентной политики.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки конкуренція стала одним із найважливіших чинників суспільного відтворення, який визначає рівень конкурентоспроможності економіки і забезпечує стійке економічне зростання. В умовах формування інноваційної моделі економічного розвитку збільшується значущість конкурентної політики держави, важливого елемента системи державного регулювання економіки, спрямованого на створення умов стабільного соціально-економічного розвитку. Конкурентна політика є складовою Програми економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава".

Період створення конкурентного середовища та реалізації конкурентної політики в Україні виявив певну сукупність проблем. Їх наукове дослідження та узагальнення є сьогодні одним з пріоритетних завдань економічної науки. Тому особливо актуальним для модернізації національної економіки є системне теоретичне дослідження сутності конкурентної політики, що зумовлює необхідність пошуку нових методологічних та практичних інструментів, які дають змогу на сучасному етапі підвищити ефективність розроблення та реалізації конкурентної політики держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку конкуренції та основ конкурентної політики досліджували такі зарубіжні науковці, як А. Сміт [1], Дж. Робінсон [2], Й. Шумпетер [3], М. Портер [4] та ін. Окремим теоретико-методологічним аспектам конкурентної політики приділяли увагу і вітчизняні вчені-економісти: З. Борисенко [5], Б. Кваснюк [6], О. Костусєв [7], В. Лагутін [8], Г. Філюк [9] та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних засад розроблення та реалізації конкурентної політики держави в сучасних умовах господарювання.

Результати дослідження. У науковій літературі загальноприйнятого трактування терміна "конкурентна політика", незважаючи на його постійне використання, немає. Проте досить часто здійснюються окремі теоретико-методологічні дослідження сутності конкурентної політики – як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

Складність дослідження феномена конкурентної політики полягає ще й у тому, що донині відсутня єдина назва цієї складової державної політики. Так, нерідко у цьому контексті вживають поняття "антимонопольна політика", "антитрестівська політика", "політика у сфері захисту економічної конкуренції", "антимонопольно-конкурентна політика". Це характерно й для України: наприклад, у чинному Господарському кодексі України використовується термін "антимонопольно-конкурентна політика", під якою розуміється комплекс заходів держави, спрямованих на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед, у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки [10]. В іншому нормативно-правовому акті, а саме в Законі України "Про захист економічної конкуренції" конкурентну політику називають "політикою в сфері захисту економічної конкуренції" [11].

Зміст та сутність конкурентної політики держави досліджують і такі міжнародні організації, як Світова організація торгівлі (СОТ), Світовий банк, ЮНКТАД тощо. Так, Світова організація торгівлі визначає конкурентну політику як весь спектр заходів, що використовуються для розвитку конкурентної структури ринків і конкурентної поведінки суб'єктів господарювання, не порушуючи при цьому норми конкурентного законодавства [12]. За визначенням Світового банку, конкурентна політика – це заходи державної влади, які безпосередньо впливають на поведінку підприємств і структуру промисловості. Відповідно конкурентна політика включає: політику, яка посилює конкуренцію на регіональних і національних ринках; конкурентне законодавство, також відоме як антитрестівське або антимонопольне [13].

Конкурентна політика, як зазначає М. Мотта, це сукупність політик і законів, які гарантують, що конкуренція на ринку не обмежується і, в свою чергу, не завдає шкоди суспільству, тобто не зменшує економічну ефективність [14, с. 30].

Більшість вітчизняних вчених-економістів використовують термін "конкурентна політика". На думку З. Борисенко, конкурентну політику держави можна визначити як комплекс цілеспрямованих державних заходів, спрямованих на створення і захист конкурентного середовища, здійснення профілактики та безпосереднє припинення порушень конкурентного законодавства, сприяння розвитку добросовісної конкуренції на товарних ринках [5, с. 42]. Г. Филюк трактує конкурентну політику як комплекс методів, засобів, інструментів держави, наддержавних органів, спрямованих на попередження та безпосереднє припинення порушень антимонопольного законодавства, створення і захист конкурентного середовища як на національних, так і міжнародних ринках,

сприяння розвитку конкурентних відносин та добросовісної конкуренції на основі підвищення конкурентної культури суспільства [9, с. 47].

У свою чергу, В. Лагутін зазначає, що "конкурентна політика – це система державних заходів правового, економічного та організаційно-адміністративного характеру, які спрямовані на формування конкурентного середовища, захист і підтримку конкуренції та боротьбу зі зловживанням монопольним становищем в економіці" [8, с. 14].

Конкурентну політику слід розглядати у широкому та вузькому трактуванні. У широкому розумінні конкурентна політика – це сукупність заходів економічної політики, спрямованих на поступальний розвиток економіки, підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг національного виробництва, стимулювання прогресивних змін структури національної економіки, забезпечення ефективної зайнятості та ін. У вузькому значенні конкурентна політика – це заходи органів державної влади у сфері здійснення контролю за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів щодо системи захисту конкуренції. Зокрема, це комплекс заходів припинення антиконкурентних узгоджених дій підприємців, попередження зловживань монопольним становищем, усунення проявів недобросовісної конкуренції, профілактика антиконкурентних дій органів влади та ін.

Нині доцільним є використання терміна "конкурентна політика" у широкому розумінні, оскільки його складовими є державне сприяння розвитку конкуренції, нормативно-правове регулювання економічної конкуренції, державний контроль, інституційне регулювання.

Таким чином, сучасна конкурентна політика – це комплекс заходів, спрямованих, з одного боку, на попередження, обмеження та припинення зловживань монопольною владою та боротьбу з недобросовісною конкуренцією, з іншого, – на підтримку, захист і розвиток конкуренції. Незаперечним є наявність позитивного впливу сучасної ефективної системи конкурентних відносин на національну економіку в цілому.

Для наукового визначення сутності конкурентної політики важливо чітко розрізняти процес розроблення (формування) та процес реалізації державної конкурентної політики. Схематично ці процеси (стосовно України) зображено на *рис. 1*.

Розроблення конкурентної політики – процес визначення основних цілей, завдань, пріоритетів, кількісних і часових характеристик, конкретних виконавців та необхідних ресурсів. Реалізація конкурентної політики – прийняття державних рішень, пов'язаних із законодавчим процесом і оперативним управлінням з боку органів виконавчої влади.

Процес розроблення конкурентної політики держави включає її наукове обґрунтування, врахування необхідності забезпечення соціально-економічної стабільності та розвитку країни. Це передбачає наукове визначення змісту конкурентної політики, який відображає потреби та інтереси суспільства, вибір механізму та інструментів її практичної реалізації.

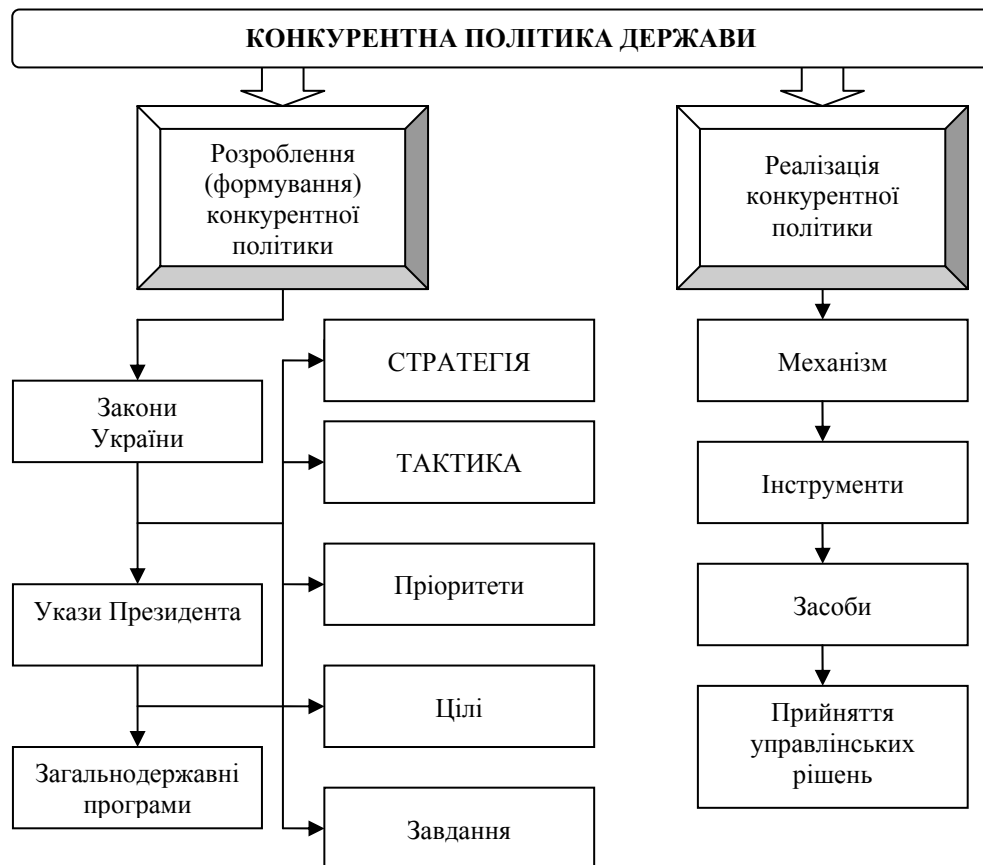

Рис. 1. Процеси розроблення та реалізації конкурентної політики держави

Примітка. Складено автором.

Процес реалізації державної конкурентної політики – це використання технологій і методів управління, які обумовлюють необхідність здійснення певних управлінських рішень. У ході реалізації конкурентної політики конституційний принцип свободи економічної діяльності обмежується на користь публічних інтересів та соціально-економічної ефективності. Стратегічним завданням конкурентної політики є забезпечення рівних умов конкуренції, що створює стимули для інновацій та інвестицій. Конкурентна політика означає встановлення і забезпечення дотримання правил, які забороняють певні способи поведінки на ринку.

Науковий підхід до побудови конкурентної політики передбачає дотримання принципу системності: принципи розроблення і заходи реалізації конкурентної політики повинні бути взаємопов'язаними та відповідно доповнювати один одного. Більшість завдань у сфері конкурентної політики мають системний характер і потребують комплексних заходів та щоденного контролю.

У процесі розроблення та реалізації конкурентної політики держави важливим етапом є прийняття та виконання державних цільових програм відповідної спрямованості, що передбачають визначені на певний термін плани відповідних заходів. В Україні з 2004 р. відсутній програмний документ, який визначав би основні напрями реалізації конкурентної політики на загальнодержавному рівні. Тому значним кроком у процесі модернізації національної конкурентної політики стало затвердження Концепції загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014–2024 роки [15].

При розробленні та реалізації конкурентної політики держави важливо визначити її основні цілі. В соціально орієнтованій ринковій економіці це, з одного боку, підтримка ринкового механізму саморегулювання, забезпечення ринкових відносин, а з іншого, – забезпечення соціальної захищеності і соціального розвитку суспільства.

Концептуально цілі конкурентної політики держави можна поділити на стратегічні, тактичні та проміжні, які створюють певну ієрархічну систему.

Ефективність конкурентної політики залежить від багатьох чинників, серед яких першочергове значення має правильний вибір її *стратегічних* цілей, які можна також назвати основними, вищими або кінцевими (неправильне визначення стратегічних цілей конкурентної політики спричиняє відповідні помилки щодо вибору її тактичних цілей та інструментів їх досягнення). Стратегічні цілі конкурентної політики відбивають її взаємозв'язок з іншими складовими економічної політики держави. Головна мета конкурентної політики двоєдина: по-перше, сприяння розвитку ефективної економічної конкуренції; по-друге, обмеження монополістичних зловживань в економіці. Поточна конкурентна політика через здійснення послідовних щоденних дій на товарних ринках реалізує більш конкретні або *тактичні* цілі. *Проміжні* цілі конкурентної політики досягаються шляхом регулювання змінних в економічній системі на річних часових інтервалах.

Визначення стратегічних цілей конкурентної політики держави є прерогативою законодавчих органів влади і значною мірою політичним рішенням. Проте розробка ефективної стратегії конкурентної політики можлива лише в межах досягнень сучасної економічної науки. Реальна конкурентна політика формується шляхом вибору варіантів розвитку, запропонованих альтернатив згідно з сучасними економічними теоріями.

На відміну від стратегічних цілей (які мають постійний характер), тактичні цілі конкурентної політики держави можуть і повинні диверсифікуватися залежно від конкретних умов, швидко реагувати на фактичний стан економіки, її проблеми та розбіжності.

Під час формування системи цілей конкурентної політики важливо застосовувати проміжні цілі, які дозволяють узгодити стратегічні цілі з

інструментами конкурентної політики. Відповідний вибір проміжного цільового орієнтиру визначається тим, наскільки щільно він пов'язаний із стратегічними цілями конкурентної політики у конкретних економічних умовах. Проміжні цілі повинні прогнозовано впливати на реалізацію стратегічних цілей.

При визначенні системи цілей конкурентної політики держави варто враховувати той факт, що конкурентна політика не може ставити цілі, які суперечать об'єктивним законам ринку, але може впливати на цінові умови його функціонування і, зокрема, цілеспрямовано регулювати сукупну пропозицію, від якої залежить цінова динаміка. Водночас необхідно враховувати і зміни в умовах виробництва, які формуються екзогенно й об'єктивно впливають на середні витрати та ціни.

Стратегічно важливим завданням конкурентної політики є не просто створення необхідних умов для існування конкуренції, а й забезпечення відповідної якості конкурентних відносин: сприяння реалізації конкурентних переваг суб'єктів господарювання, підвищенню конкурентоспроможності внутрішнього ринку, зростанню конкурентного статусу всіх його учасників.

Конкурентна політика держави реалізується за допомогою системи відповідних *інструментів*. Механізм та інструменти конкурентної політики конкретизуються у законодавчих та нормативно-правових актах.

Інструменти конкурентної політики удосконалювалися з розвитком ринкової економіки – від простих, універсальних заходів протидії монополістичній діяльності суб'єктів господарювання до складних узгоджених дій з розвитку та стимулювання конкуренції на ринках товарів та послуг. Фактично, це державні засоби, що застосовуються для виконання конкретних завдань, передбачених розробленою політикою. Інструменти конкурентної політики взаємопов'язані, кожен з них несе певне економічне навантаження та має об'єктивні межі застосування. Розширення дії одних інструментів за рахунок обмеження дії інших негативно впливає на реалізацію конкурентної політики в цілому [8, с. 27].

Конкурентна політика містить певні об'єктивно зумовлені *засоби*, які можна поділити на такі, що утворюють сприятливе для економічного розвитку конкурентне середовище, ініціюють ефективні конкурентні процеси, регулюють конкурентні процеси.

Аналізуючи класифікацію інструментів конкурентної політики держави, дійдемо висновку, що всі інструменти конкурентної політики доцільно поділити на групи (*табл. 1*).

Конкурентна політика – не ізольований інструмент державного регулювання економіки, вона є складовою частиною загальної стратегії соціально-економічного розвитку країни. Стратегія держави у частині розвитку ефективного конкурентного середовища та захисту конкуренції покликана узгодити всі складові у системі цілей конкурентної політики.

Таблиця 1

Інструменти конкурентної політики держави

Група інструментів	Дія
Регламентуючі	Встановлення правил поведінки суб'єктів господарювання у сфері економічної конкуренції
Стимулюючі	Сприяння розвитку конкуренції на товарних ринках шляхом використання системи позитивних стимулюючих заходів державного впливу на економічні процеси
Контролюючі	Постійний моніторинг розвитку конкурентних відносин щодо дотримання встановлених правил і норм ринкової поведінки суб'єктів господарювання
Імперативні	Припинення негативних проявів монополізму, попередження порушень конкурентного законодавства тощо
Профілактично-превентивні	Інформування, роз'яснення суб'єктам господарювання зрозумілих та прозорих правил поведінки на товарних ринках, адвокатування конкуренції
Організаційно-інституційні	Формування і реорганізація інститутів з метою виконання функцій держави у сфері конкурентної політики

Примітка. Складено автором.

Визначаючи сутність конкурентної політики, необхідно передусім вивчити природу, структуру, функціональне призначення відповідних ринків, від якості аналізу яких залежить ефективність реалізації конкурентної політики. Чим складніша структура економіки, тим важче обрати ринки товарів та послуг, на які будуть спрямовані дії держави при реалізації конкурентної політики. Тому з модернізацією економіки державна конкурентна політика дедалі більше фокусується на соціально важливих для національної економіки ринках [16, с. 161].

У більшості країн світу стан ринків товарів та послуг з позицій рівня конкуренції аналізується конкурентними відомствами. Так, у річних звітах Антимонопольного комітету України (АМК України) за 2002–2012 рр. опубліковано аналіз стану конкурентного середовища понад 50 ринків товарів та послуг [17]. В аналітичних матеріалах, викладених у звітах АМК України, для оцінки стану конкуренції на ринках товарів та послуг використовується здебільшого структуралістський підхід. Так, протягом останніх років АМК України в річних звітах наводить перелік пріоритетних (соціально важливих) ринків для економіки України. Детальний їх перелік за 2008–2012 рр. наведено в *табл. 2*.

З метою досягнення стратегічних цілей конкурентної політики держави також важливо забезпечити оптимальні умови для ефективного функціонування ринків товарів та послуг, налагодити постійний моніторинг найважливіших з них. Державне втручання на монополістичних і олігополістичних ринках повинно бути активним і цілеспрямованим, а соціально важливі ринки потребують особливо рішучих заходів з обмеження антиконкурентних дій.

Соціально важливі ринки України в 2008–2012 рр.

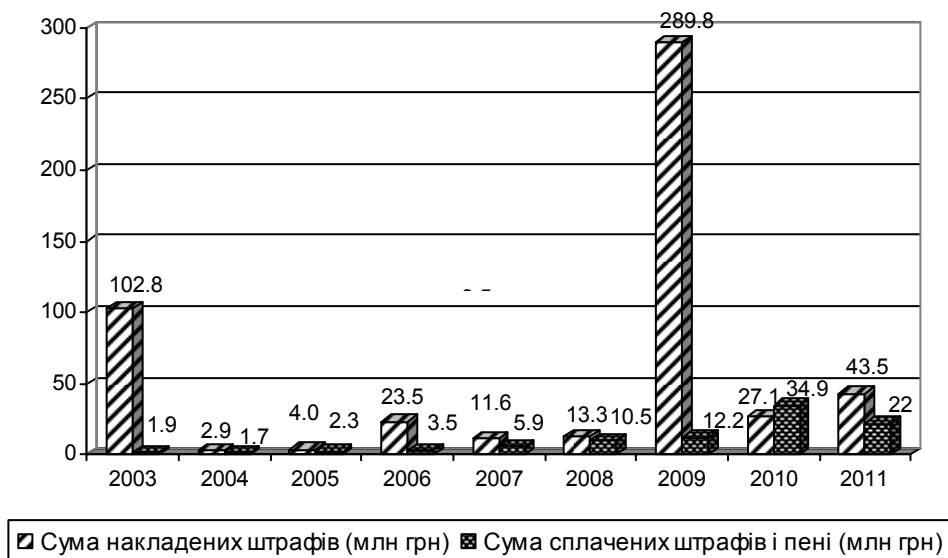
Рік	Ринки	
2008	<ul style="list-style-type: none"> ▲ лікарських засобів ▲ нафтопродуктів ▲ продуктів харчування 	
2009	<ul style="list-style-type: none"> ▲ лікарських засобів ▲ паливних ресурсів ▲ хліба та хлібобулочних виробів ▲ борошна ▲ зерна 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ послуг морських портів ▲ платних обов'язкових медичних послуг ▲ цукру ▲ цементної продукції
2010	<ul style="list-style-type: none"> ▲ лікарських засобів ▲ паливних ресурсів ▲ хліба та хлібобулочних виробів ▲ продовольчих ресурсів ▲ фінансових послуг 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ транспортних послуг ▲ телекомунікаційних послуг
2011	<ul style="list-style-type: none"> ▲ лікарських засобів ▲ паливних ресурсів ▲ хліба та хлібобулочних виробів ▲ житлово-комунальних послуг ▲ готельних послуг 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ ритуальних послуг ▲ адміністративних послуг ▲ бетону та цегли ▲ автостанційних послуг
2012	<ul style="list-style-type: none"> ▲ лікарських засобів ▲ паливних ресурсів ▲ хліба та хлібобулочних виробів ▲ житлово-комунальних послуг ▲ готельних послуг ▲ ритуальних послуг 	<ul style="list-style-type: none"> ▲ у сфері підключення об'єктів містобудування ▲ молока для промислової переробки ▲ у сфері збору, вивезення, перероблення та захоронення побутових відходів

Примітка. Складено автором за даними [17].

Для наукового забезпечення конкурентної політики необхідна розробка методик прогнозування стану конкурентного середовища на ринках товарів та послуг – це дасть змогу передбачити можливі варіанти при виборі стратегії економічної політики, а також попередити можливі порушення конкурентного законодавства.

За результатами дослідження та аналізу рівня конкуренції на ринках товарів та послуг АМК України може з власної ініціативи розпочати розгляд справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції і в результаті притягнути до відповідальності суб'єктів господарювання. Так, протягом 2011 р. на порушників законодавства про захист економічної конкуренції було накладено штрафів у загальному розмірі понад 43.5 млн грн, що більше ніж у півтора рази перевищує показник 2010 р. та більше ніж у 3.2 рази – показник 2008 р. (рис. 2). Проте, як видно з рис. 2, існує досить велика різниця між розміром штрафів, накладених органами АМК України та

сплачених порушниками. Основні причини такого дисбалансу у тому, що Антимонопольний комітет України не є фіскальним органом державної влади і не має відповідних повноважень у частині контролю за сплатою штрафів, а також у відсутності спеціалізованих судів щодо розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Рис. 2. Динаміка накладених органами Антимонопольного комітету України та сплачених порушниками штрафів протягом 2003–2011 рр.

Примітка. Складено автором за даними [17].

Прогнозування рівня економічної конкуренції має поєднуватися з економіко-математичним моделюванням оптимального конкурентного середовища ринкової діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими. Особливо важливим є моделювання зміни цін [8, с. 105].

В Україні існують проблеми здійснення моніторингу та прогнозування рівня конкуренції, зокрема: відсутність об'єктивної інформації про стан конкретного ринку товарів або послуг (як правило, вона перекладається конкурентними органами на учасників ринку, які зобов'язані надавати інформацію на відповідний запит); відсутність єдиної системи методів та інструментів прогнозування зміни структури окремих ринків товарів та послуг; недосконалість системи статистичної звітності підприємств, що призводить до неточності розрахунку необхідних кількісних показників; відсутність кількісних та якісних показників оцінки ефективності реалізації конкурентної політики та діяльності конкурентних органів та ін.

Висновки. Таким чином, економічна конкуренція є найважливішим інститутом сучасної ринкової економіки. Необхідність її ефективного захисту та розвитку вимагає розроблення і реалізації дієвої державної конкурентної політики. Конкурентна політика держави покликана сприяти розвитку конкуренції на ринках товарів та послуг, стимулювати створення і розвиток цивілізованого конкурентного середовища і конкурентних механізмів, забезпечувати рівні конкурентні умови. Пріоритетами в цій сфері повинно стати створення умов для розвитку конкуренції, зокрема, завдяки зниженню бар'єрів входу, розвитку ринкової інфраструктури та підтримки інновацій. Для ефективної реалізації конкурентної політики в Україні необхідним є формування збалансованої системи цілей та інструментів конкурентної політики, а також запровадження постійного моніторингу та прогнозування рівня конкуренції на соціально важливих ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сміт А.* Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт ; пер. з англ. О. Васильєва [та ін.]. — К. : Port-Royal, 2001.
2. *Робинсон Дж.* Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. — М., 1986.
3. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В. Автономов, М. Любский, А. Чепуренко ; пер. с англ. В. С. Автономов и др. — М. : Эксмо, 2007.
4. *Портер М.* Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер ; пер. с англ. И. Минервина. — М. : Альпина Паблицер, 2011. — 454 с.
5. *Борисенко З.* Основи конкурентної політики : підручник / З. Борисенко. — К. : Таксон, 2004. — 704 с.
6. *Кваснюк Б.* Конкурентоспроможність національної економіки / Б. Кваснюк ; за ред. Б. Є. Кваснюка. — К. : Фенікс, 2005. — 582 с.
7. *Костусев О.* Конкурентная политика в Украине : монография / О. Костусев. — К. : КНЕУ, 2004. — 310 с.
8. Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки : монографія / за заг. ред. В. Д. Лагутіна. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 308 с.
9. *Філюк Г.* Конкурентна політика держави в умовах глобалізації / Г. Філюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. — 2009. — № 109. — С. 46—53.
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
11. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січ. 2001 № 2210/III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

12. WTO (1999), "The Fundamental Principles of Competition Policy: Background Note by the Secretariat" Working Group on the Interaction between Trade and Competition Policy WT/WGTCP/W/127.
13. A Framework for the Design and Implementation of Competition Law and Policy / R. Shyam Khemani. — Washington, World Bank, 1998.
14. *Motta M.* Competition Policy: Theory and Practice / M. Motta. — New York : Cambridge University Press, 2004.
15. Концепція Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014—2024 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80>.
16. *Кулішова Т.* Методичні підходи до визначення територіальних меж ринків роздрібної торгівлі світлими нафтопродуктами / Т. Кулішова, С. Сапегін // Антимонопольно-конкурентна політика: теорія та практика : зб. наук. пр. — Вип. 2. — К. : Фенікс, 2007.
17. Річні звіти Антимонопольного комітету України за 2002—2012 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013.

Yasko J. Development and implementation of state competition policy.

Background. Presented scientific article is devoted to research of the theoretical foundations of the development and implementation of competition policy in the contemporary economy. Topicality of this subject is revealed through the need for modernization of the national economy by finding new methodological and practical tools that will allow at present to increase the effectiveness of competition policy of the state.

Review of scientific sources on selected problems showed that conducted researches of the processes of competition and competition policy had identified a number of acute problems. Majority of existing scientific developments have focused mainly on research of theoretical principles of competition policy in general. However, the issues of designing and implementing a balanced competition policy have been studied not enough in the scientific literature and needs further research.

Results of research. A key element of the work carried out in research is substantiation of necessity of a clear distinguish between process of development and implementation of competition policy. It has been indicated that the scientific approach to the development of competition policy implies compliance to the systematic principle. Also in the article we found that for effective implementation of competition policy in Ukraine is necessary to establish a balanced system of objectives and instruments of competition policy, and the establishment of monitoring and forecasting the level of competition on the major commodity markets.

Complementing the work is the detailed theoretical analysis of the essence of "competition policy." The author noted that the effective design and implementation of state competition policy its essence should be considered in the broad and narrow senses.

Conclusions. The author noted that the conducted research can contribute to a more complete study of the essence of competition policy and also can be a partial basis for development of the strategy of competition policy.

Keywords: state competition policy, commodity market, competitive environment, objectives of competition policy, instruments of competition policy.

REFERENCES

1. *Smit A.* Dobrobut nacij. Doslidzhennja pro pryrodu ta prychny dobrobutu nacij / A. Smit ; per. z angl. O. Vasyl'jeva [ta in.]. — K. : Port-Royal, 2001.
2. *Robinson Dzh.* Jekonomicheskaja teorija nesovershennoj konkurencii / Dzh. Robinson. — M., 1986.
3. *Shumpeter J.* Teorija jekonomicheskogo razvitija / J. Shumpeter ; per. s nem. V. Avtonomov, M. Ljubskij, A. Chepurenko ; per. s angl. V. S. Avtonomov i dr. — M. : Jeksmo, 2007.
4. *Porter M.* Konkurentnaja strategija: Metodika analiza otraslej i konkurentov / M. Porter ; per. s angl. I. Minervina. — M. : Al'pina Pabliher, 2011. — 454 s.
5. *Borysenko Z.* Osnovy konkurentnoi' polityky : pidruchnyk / Z. Borysenko. — K. : Takson, 2004. — 704 s.
6. *Kvasnjuk B.* Konkurentospromozhnist' nacional'noi' ekonomiky / B. Kvasnjuk ; za red. B. Je. Kvasnjuka. — K. : Feniks, 2005. — 582 s.
7. *Kostusev O.* Konkurentnaja politika v Ukraine : monografija / O. Kostusev. — K. : KNEU, 2004. — 310 s.
8. *Konkurentna* polityka derzhavy v umovah transformacii' nacional'noi' ekonomiky : monografija / za zag. red. V. D. Lagutina. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2008. — 308 s.
9. *Fyljuk G.* Konkurentna polityka derzhavy v umovah globalizacii' / G. Fyljuk // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu im. T. Shevchenka. — 2009. — № 109. — S. 46—53.
10. *Gospodars'kyj kodeks Ukraïny vid 16.01.2003 № 436-IV* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
11. *Pro zahyst ekonomichnoi' konkurencii'* : Zakon Ukraïny vid 11 sich. 2001 № 2210/III [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
12. WTO (1999), "The Fundamental Principles of Competition Policy: Background Note by the Secretariat" Working Group on the Interaction between Trade and Competition Policy WT/WGTCP/W/127.
13. A Framework for the Design and Implementation of Competition Law and Policy / R. Shyam Khemani. — Washington, World Bank, 1998.
14. *Motta M.* Competition Policy: Theory and Practice / M. Motta. — New York : Cambridge University Press, 2004.
15. *Koncepcija Zagal'noderzhavnoi' programy rozvytku konkurencii' na 2014—2024 rr.* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80>.
16. *Kulishova T.* Metodychni pidhody do vyznachennja terytorial'nyh mezh ryнкiv rozdribnoi' torgivli svitlymy naftoproduktamy / T. Kulishova, S. Sapjegin // Antymonopol'no-konkurentna polityka: teorija ta praktyka : zb. nauk. pr. — Vyp. 2. — K. : Feniks, 2007.
17. *Richni zvity Antymonopol'nogo komitetu Ukraïny za 2002—2012 rr.* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422.

УДК 330.131.7

ПЛАТОНОВ Олег, президент Асоціації транспортно-експедиторських організацій України
"Укрзовніштранс"

ПРАКТИКА "ЄДИНОГО ВІКНА" У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ

Розглянуто сучасний стан державного регулювання і контролю ведення зовнішньої торгівлі в Україні. Розкрито сутність поняття "єдине вікно" у міжнародній торгівлі та визначено існуючі проблеми запровадження цього механізму в Україні. Проаналізовано зарубіжний досвід використання системи "єдиного вікна" та її роль у спрощенні ведення міжнародного бізнесу. За результатами реалізації проекту "Єдине вікно – локальне рішення" у зоні діяльності Південної митниці та портів Одеської області окреслено низку проблем щодо застосування "єдиного вікна" в Україні.

Ключові слова: міжнародна торгівля, державне регулювання, контролюючі органи, митний контроль, митні процедури, документообіг, "єдине вікно".

Платонов О. Практика "єдиного окна" в международной торговле. Рассмотрено текущее состояние государственного регулирования и контроля ведения внешней торговли в Украине. Раскрыта суть понятия "единое окно" в международной торговле и обозначены существующие проблемы внедрения этого механизма в Украине. Проанализированы зарубежный опыт внедрения системы "единого окна" и ее роль в упрощении ведения международного бизнеса. По результатам реализации проекта "Единое окно – локальное решение" в зоне деятельности Южной таможенной и портов Одесской области обозначен ряд проблем, связанных с введением "единого окна" в Украине.

Ключевые слова: международная торговля, государственное регулирование, контролирующие органы, таможенный контроль, таможенные процедуры, документооборот, "единое окно".

Постановка проблеми. Актуальність дослідження єдиного вікна як прогресивного підходу до ефективного ведення міжнародного бізнесу обумовлена реформуванням існуючих підходів до регулювання і спрощення міжнародної торгівлі.

На сьогодні Україна значно покращила свої позиції порівняно з попередніми роками щодо ведення бізнесу. Так, за даними доповіді Міжнародної Фінансової Корпорації (IFC) та Світового Банку (WB) "Ведення бізнесу 2013" [1], Україна піднялася на 15 позицій (з 152 на 137) у рейтингу сприятливості ділового середовища, а також увійшла в першу

трійку країн, які продемонстрували значні покращання у полегшенні ведення бізнесу за останній рік – після Польщі та Шрі-Ланки.¹

Разом з тим, щодо міжнародної торгівлі Україна втратила одну позицію та перемістилася з 145 позиції минулого року на 144 серед 185 країн світу. При оцінці міжнародної торгівлі експерти враховували кількість документів, необхідних для імпорту/експорту, витрати часу на імпорт/експорт та вартість таких операцій. Така низька позиція здебільшого пояснюється значними витратами часу та коштів на дотримання усіх процедур, пов'язаних з імпортом. Так, за даними наведеної доповіді, на імпорт в Україну в середньому витрачається 33 дні, що коштує 2155 дол. США за контейнер², у той же час на експорт з України потрібно дещо менше – 30 днів, при цьому для проходження усіх офіційних процедур витрачається в середньому 1865 дол. США.

При імпорті товарів в Україну тривалими є підготовка документів для переміщення товарів через митний кордон та митні процедури, пов'язані з контролем та оформленням цих товарів, але найбільш затратні за коштами – обробка вантажів та їх транспортування [1].

Таким чином, процедури зовнішньої торгівлі в Україні мають спрощуватися насамперед у бік прискорення руху товару в міжнародному ланцюгу поставки за рахунок пришвидшення формування, подання та отримання документів (інформаційних потоків), які вимагаються митними та іншими службами контролю щодо цього товару.

Популярним сучасним гаслом щодо спрощення процедур міжнародної торгівлі є створення "єдиного вікна", яке спрямоване насамперед на скорочення часу подолання нетарифних бар'єрів у торгівлі завдяки системі, до якої в електронному вигляді одноразово має вводитися торговельна інформація та документи, необхідні для державного контролю імпорту, експорту чи транзиту товарів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо впровадження "єдиного вікна" у сфері державного регулювання розглядаються у працях таких науковців, як К. Апанасенко, Ю. Пивовар і Н. Буличевої, Г. Писаренко, І. Сітко, В. Тимошук, І. Федотової [2–7] та ін. Однак дослідження суті, ролі та місця єдиного вікна в міжнародній торгівлі є недостатніми.

Метою статті є розкриття сутності поняття "єдине вікно" у міжнародній торгівлі та визначення існуючих проблем запровадження цього механізму в Україні.

---

¹ Доповідь "Ведення бізнесу 2013" базується на аналізі даних за червень 2011 р. – травень 2012 р.

² За методологією, поданою на сайті <http://www.doingbusiness.org>, підрахунки здійснювалися для переміщень через кордон стандартних вантажів (повністю завантажений 20-футовий контейнер) морським транспортом.

Матеріали і методи. Теоретичною та методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань міжнародної торгівлі, вітчизняна та зарубіжна періодична література, інформаційні бюлетені, інтернет-ресурси. У процесі вирішення поставлених завдань застосовано методи аналізу та синтезу – для дослідження сутності "єдиного вікна" і метод системного узагальнення – для аналізу практичного досвіду автора у реалізації проекту "Єдине вікно – локальне рішення" у зоні діяльності Південної митниці та портів Одеської області.

Результати дослідження. Над удосконаленням системи "єдиного вікна" та відповідним спрощенням міжнародної торгівлі, а саме над розробкою рекомендацій, стандартів, правил, тривалий час працюють Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН) та Центр ООН зі спрощення процедур торгівлі та електронних ділових операцій (СЕФАКТ ООН) у співпраці з Всесвітньою митною організацією, Європейською Комісією, Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) та іншими агенціями. Система "єдиного вікна" представлена ЄЕК ООН у таких документах: Рекомендація № 33 "Створення "єдиного вікна" для підвищення ефективності обміну інформацією між торговельними компаніями і державними органами" [8]; Рекомендація № 35 "Вироблення правової основи системи "єдиного вікна" в міжнародній торгівлі" [9]. Крім того, ЄЕК ООН запропоновано простий процес розробки національного спрощеного і стандартизованого набору даних для потреб державних відомств в інформації³.

На сьогодні систему "єдиного вікна" запровадила 71 країна⁴ світу, серед них 18 мають систему, що об'єднує усі належні державні агенції, однак у більшості країн (53) це здійснюється лише частково.

Під "єдиним вікном" розуміють систему, яку іноді називають концепцією, механізмом, процесом або середовищем, де взаємодіють представники бізнесу та владних структур, що дозволяє подавати інформацію через єдиний пункт доступу, де форма відображення інформації (паперова чи електронна) для цього визначення не має вирішального значення.

У Всесвітній митній організації вважають "єдине вікно" новою "філософією управління, в якій традиційні структури уряду перетворюються на нові заходи, що мають найкращим чином слугувати потребам громадян і бізнесу" [10].

У Рекомендації ЄЕК ООН № 33 "Створення єдиного вікна" зазначається, що "єдине вікно" – це *механізм*, який дозволяє сторонам-

³ UN/CEFACT. Recommendation № 34. Data Simplification and Standardization for International Trade. – Режим доступу : http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/cf_plenary/plenary10/ECE_TRADE_C_CEFAC_2010_13E.pdf.

⁴ Серед 181 країни, що аналізувалися в звіті Doing Business 2013.

учасникам торговельних і транспортних операцій надавати стандартизовану інформацію і документи із застосуванням єдиного пропускового каналу з метою виконання усіх регулятивних вимог щодо імпорту, експорту, транзиту. Якщо є електронний формат, то окремі елементи даних мають надаватися лише один раз.

Дотримуючись тлумачення терміна "єдине вікно" за наведеною Рекомендацією ООН, Всесвітня митна організація розширює його трактування та вживає поняття "*середовище єдиного вікна*", під яким розуміє "транскордонний, "розумний", засіб (механізм), який дозволяє сторонам, що беруть участь у торгових та транспортних операціях, представляти стандартизовану інформацію, в основному електронну, з єдиним місцем подання для виконання всіх імпортних, експортних і транзитних нормативних вимог.

Таким чином, якщо спочатку "єдине вікно" стосувалося здебільшого подання інформації, документів та дозволів на переміщення через митний кордон та було так званим *механізмом*, то теперішня ситуація в міжнародній торгівлі вимагає розширення сфери його застосування та залучення інших учасників логістичного ланцюга поставки до активної співучасті та кооперації у *системі*.

Як зазначається в публікації ООН щодо ключових факторів становлення єдиного вікна для здійснення імпортних/експортних процедур і формальностей, поєднання логістичних та формальних процесів є оптимальним для міжнародної торгівлі [11]. У цьому документі, наприклад, виокремлюються два типи єдиного вікна: *єдине вікно "формальностей"*, де задіяні інформаційні системи державних органів, та *єдине вікно логістики*, в якому використано інформаційні системи морських та річкових портів, аеропортів, наземних перевезень і мультимодальних операторів. Таким чином, йдеться про *поєднання різних інформаційних систем, що застосовуються у міжнародній торгівлі*.

Про автоматизовані системи, які об'єднуються з метою здійснення митного контролю та оформлення товарів при імпорті, експорті та транзиті, йдеться в огляді Всесвітньої митної організації щодо запровадження системи "єдине вікно" у світі. Це дослідження проведене у 2011 р. з метою оцінки митного оформлення вантажів, що є основою "єдиного вікна". Зокрема за результатами оцінки дослідників Всесвітньої митної організації наведено класифікацію Системи митного оформлення вантажів за п'ятьма категоріями (перші три категорії виступали моделями єдиного вікна, а інші дві віднесено до типу "не єдине вікно" [12], а саме:

- *єдине вікно: інтегрована модель*, коли окремі елементи даних подаються одноразово до єдиного вхідного пункту (інтегрована автоматизована система) для виконання усіх нормативних вимог щодо

контролю імпорту, експорту і транзиту (наприклад, за такої системи можливе здійснення декількох процедур при одному поданні);

- *єдине вікно: поєднана модель*, коли окремі елементи даних подаються одноразово до єдиного вхідного пункту для виконання усіх нормативних вимог щодо контролю імпорту, експорту і транзиту (за такої системи також можливе здійснення декількох процедур при одному поданні). Однак при поєднаній моделі кожний контролюючий орган (служба, агенція) утримує свою власну автоматизовану систему та поєднується з іншими системами за допомогою спеціально розроблених електронних інтерфейсів;

- *єдине вікно: гібридна модель*, коли відбувається комбінація інтегрованої та поєднаної моделей;

- *єдине вікно: послуга за один захід*, коли є один веб-сайт або термінал, під'єднаний до комп'ютерних систем митних або інших державних установ, пов'язаних з торгівлею, що забезпечують єдиний сервіс для зацікавлених сторін. Проте зацікавлені сторони повинні здійснювати кожну процедуру / декларування окремо;

- *окрема система для митного оформлення.*

Частково таку класифікацію визначено у Рекомендації ЄЕК ООН № 33 [8], однак вона стосується окремих автоматизованих систем, створених для контролюючих органів, відповідно цілі і структура таких систем підлаштовані для функцій контролю з боку держави, і, якщо йдеться про об'єднання, то це стосується більшою мірою можливостей поєднання автоматизованих систем державних органів між собою.

Перспективною та такою, на яку варто орієнтуватися в майбутньому, є *інтегрована модель єдиного вікна*, за якої інформаційні системи контролюючих органів поєднуються з інформаційними системами логістичних операторів. Однак це досить складне та неоднозначне завдання.

В Україні з 2011 р. реалізується проект "Єдине вікно – локальне рішення" у зоні діяльності Південної митниці та портів Одеської області. Це новація для нашої держави, яка дасть змогу (і вже допомогла) виявити вагомні чинники, що мають бути враховані для майбутнього суцільного запровадження системи "єдиного вікна" та відповідно до яких має проводитися реформування галузі, яка покликана контролювати, і водночас сприяти міжнародній торгівлі [13].

Впровадження "єдиного вікна" в Україні потребує ґрунтовної зміни системи документообігу. При цьому одним з найбільш складних завдань є перехід з поняття "обіг документів" до поняття "обіг інформації". Наприклад, одним з критеріїв вибору Одеського порту для запровадження пілотного проекту була його підготовленість до переходу на електронний документообіг. Цінним є досвід Одеського порту щодо

"вільної практики", електронного пропуску, коли здійснюється оформлення багатообігових карт замість паперових пропусків, електронного планування заїзду автотранспорту в порт, інтеграції технічних засобів (вагові комплекси) в інформаційну систему порту [14]. Проте одного рішення про застосування того чи іншого електронного документа недостатньо, потрібне його законодавче підкріплення. Приміром, наряд є документом для видачі вантажу в порту, що використовується контролюючими органами для відповідних відміток, тому впровадження електронної форми такого наряду потребує нормативного закріплення його статусу та належної формалізації процедур, в яких він застосовується усіма зацікавленими сторонами [13]. В Одеському порту 2 квітня 2013 р. розпочато експлуатацію Єдиної інформаційної системи портового співтовариства (ЄІС)⁵, основним завданням якої є оформлення електронного наряду. За статистичними даними фахівців Одеського порту, протягом тільки 8 днів у квітні 2013 р. оформлено 3.5 тис. контейнерів, при цьому митниця завізувала в електронному вигляді 2.5 тис. Таким чином підтвердилася значна економія часу експедиторів на оформлення наряду, оскільки оформлення електронного наряду дозволило виключити дублювання однієї і тієї ж інформації, призначеної для митниці, порту та терміналів⁶.

Аналізуючи в цілому переміщення вантажів через митний кордон України, доцільно відмітити наявність певних еволюційних зрушень щодо впровадження окремих електронних документів та інших видів перевезень товарів, зокрема, залізницею. І хоча введений у 2011 р.

---

⁵ Єдина інформаційна система портового співтовариства (ЄІС) впроваджується у рамках проекту "Єдине вікно – локальне рішення" в Одеському порту. Ця система передбачає інтеграцію всіх учасників транспортного та вантажного процесів у порту в єдиний інформаційний простір з можливістю надання та доступу до інформації, використовуваної при виконанні різних технологічних операцій із застосуванням засобів технічного захисту державного зразка. Мета впровадження системи – мінімізація паперового документообігу при виконанні вантажно-розвантажувальних операцій в порту, скорочення часу на кожній з операцій шляхом надання всім учасникам транспортного процесу оперативної та коректної інформації. У систему включаються адміністрація порту, всі контролюючі органи, стивідорні компанії, агенти, експедитори.

До системи Одеського порту підключено більше 800 клієнтів, з них: агентські, експедиторські, стивідорні компанії; внутрішні термінали; компанії, що спеціалізуються на стафіруванні (завантаженні контейнерів) і розформуванні контейнерів; контролюючі органи (Митна служба України, Прикордонна служба України, санітарний контроль, ветеринарний контроль, карантин рослин); служби і підрозділи управління порту.

(Козак В. Створення умов для перевізників – важливе завдання у роботі над залученням транзитних вантажів в Україну. – Режим доступу : 06.03.2013. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246122984&cat_id=244277212).

⁶ В Одеському порту почала діяти система ЄІС. – Режим доступу : <http://www.port.odessa.ua/index.php/ua/pres-tsentr/novini/port/12632-v-odesskom-portu-nachaladejstvovat-sistema-eips>, 12 квітня 2013.

електронний договір перевезення на бланку ЦІМ/СМГС застосовується при внутрішніх залізничних перевезеннях, цей документ також може прийматися митними органами як митна декларація, що істотно скоротить час транзитних перевезень [15] територією України.

Загалом проблеми, що виникають на практиці при реалізації проекту єдиного вікна в нашій державі, насамперед стосуються інформації, яка супроводжує товар. Наразі українські контролюючі органи не можуть повною мірою приймати таку інформацію в електронному вигляді. Крім того, законодавчо не врегульовано її правовий статус та не змінено відповідні процедури, які стосуються форми подання електронної інформації.

Ймовірним проблемним питанням майбутнього "єдиного вікна" в Україні, над вирішенням якого варто замислитися вже зараз, є сумісне управління ризиками контролюючими органами й іншими зацікавленими в товарорусі сторонами. При митному оформленні товарів у нашій державі як інформаційна застосовується система аналізу та управління ризиками. Відповідно до логіки побудови системи єдиного вікна у світі нова вітчизняна інтегрована модель єдиного вікна має поєднувати інформаційні системи логістичних операторів і систему аналізу та управління ризиками, яка впроваджена для контролю товарів митними органами України. Однак варіант, коли інформаційні системи контролюючих органів відбиратимуть необхідні їм дані з інформаційних систем логістичних операторів, не є на сьогодні оптимальним для України і через необхідність додаткових витрат коштів на доопрацювання існуючих інформаційних систем. Простішим варіантом розвитку єдиного вікна уявляється формування відповідної системи з урахуванням того, що формат даних єдиного вікна має збігатися з форматом даних системи аналізу та управління ризиками.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що внаслідок еволюції поняття "єдине вікно" в міжнародній торгівлі, сфера його застосування розширилась від *механізму* взаємодії представників бізнесу та влади до *системи* активної співучасті та кооперації усіх учасників логістичного ланцюга поставки.

Інтегрована модель "єдиного вікна" з поєднанням інформаційних систем контролюючих органів та логістичних операторів є перспективною, але водночас і складною для запровадження в Україні серед існуючих нині моделей.

За результатами реалізації проекту "Єдине вікно – локальне рішення" у зоні діяльності Південної митниці та портів Одеської області виявлено низку проблем щодо запровадження "єдиного вікна" в Україні.

По-перше, перехід до електронного документообігу не закріплений на законодавчому рівні. Незважаючи на наявність законодавчої основи застосування електронного документообігу, виникає потреба у

переосмисленні змісту поняття "електронний документообіг". Передусім це обіг інформації, яка міститься у документах, а не документів, які є носіями окремих фрагментів інформації.

По-друге, обмежені можливості контролюючих органів для прийняття електронної інформації.

По-третьє, правовий статус електронної інформації не закріплено законодавством та не внесено змін до процедур її подання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>.
2. *Апанасенко К. І.* Дозвільні центри і центри надання адміністративних послуг: Актуальний стан правового регулювання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.law-property.in.ua/articles/article-3-of-the-conference/103-apanasenko-ki-permit-center-and-provide-administrative-services-current-status-of-legal-regulation.html>.
3. *Пивовар Ю. І.* Розвиток інституту адміністративних послуг як передумова побудови сервісної держави / Ю. І. Пивовар, Н. А. Буличева // Митна справа. — 2011. — № 1 (73). Ч. 2, січень-лютий. — С. 162—167.
4. *Писаренко Г. М.* Адміністративні послуги в Україні : організаційно-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Писаренко Ганна Миколаївна ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2006. — 20 с.
5. *Сітко І. В.* Інноваційні напрями впровадження бізнес-уряду: від "єдиного вікна" до "єдиного електронного офісу" / І. В. Сітко // Реалізація політики інноваційно-інвестиційного розвитку економіки на регіональному рівні : монографія / А. О. Дегтяр, О. Ю. Амосов, А. О. Латинін [та ін.]; за заг. ред. А. О. Дегтяря. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2008. — С. 91—99. — (Серія "Державне управління XXI століття").
6. *Тимощук В.* Адміністративні послуги : посібник / В. Тимощук // Швейцарсько-український проект "Підтримка децентралізації в Україні — DESPRO". — К. : Софія-А. — 2012. — 104 с.
7. *Федотова І. О.* Правове регулювання процедури надання адміністративних послуг митними органами України за принципом "єдине вікно", "єдиний офіс" / І. О. Федотова // Вісник Академії митної служби України. — 2010. — № 1. — С. 85—90. — (Серія "Право").
8. *UN/CEFACT. Recommendation № 33. Recommendation and Guidelines on establishing a Single Window to enhance the efficient exchange of information between trade and government.* UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec33/rec33_trd352e.pdf.
9. *UN/CEFACT. Recommendation № 35. Establishing a legal framework for international trade single window.* Geneva, December 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/>

recommendations/rec35/Rec35_ECE_TRADE_401_EstablishingLegalFrameworkforSingleWindow_E.pdf.

10. *WCO Compendium: How to build a single environment. Volume 1: the executive guide.* WCO? 2011. — 151 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/single-window/~media/252D1BF37A814526BF5BFFEAB7F13692.ashx>.
11. *Key Factors in Establishing Single Windows for Handling Import/Export Procedures and Formalities: Trade Facilitation and the Single Window.* United Nations, New York, 2011 89 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.escwa.un.org/information/publications/edit/upload/E_ESCWA_EDGD_11_5_e.pdf.
12. *Jae Young Choi. A Survey of Single Window Implementation.* WCO Research Paper № 17, August 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wcoomd.org/en/topics/research/activities-and-programmes/~media/2DF5A36D3ECA46CCB7B17BDF77ACC021.ashx>.
13. *Платонов О.* Особенности реализации проекта "Единое окно – локальное решение" в Украине / О. Платонов // Столичный экспресс. — 2012. — № 3. — С. 77—87.
14. *Овруцкая Т.* Электронный наряд сломал вековые традиции бумажных носителей / Т. Овруцкая // Столичный экспресс. — 2012. — № 4. — С. 55—59.
15. *Платонов О.* Пути устранения барьеров при международных перевозках товаров железнодорожным транспортом / О. Платонов // Столичный экспресс. — 2012. — № 4. — С. 43—45.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2013.

Platonov O. "Single window" concept as an innovative approach to international business.

Introduction. Analysis of current trends in foreign trade in Ukraine allows to state about the need for trade facilitation in Ukraine by speeding up the movement of goods in the international supply chain by accelerating the formation, filing and receiving documents (information flows) required by customs and other control services on such goods.

The purpose of this paper is to outline the nature of the "single window" concept in international trade and identify some existing problems of "single window" implementation in Ukraine.

Materials and Methods. Works of the Ukrainian and foreign scholars on international trade, Ukrainian and foreign periodical literature, newsletters, online resources were theoretical and methodological basis of this research. The methods of analysis and synthesis were used to study the sense of "single window" concept, and method of system generalization was used to analyze the author's experience in the implementation of the project "Single Window – local solutions" in the area of Southern Customs and ports of Odessa region of Ukraine.

Conclusions. Finally, we can assume that due to the evolution of the "single window" concept in international trade, its sphere of application has broadened from the mechanism of interaction between business and government to the system of active participation and cooperation of all participants in the supply chain.

An integrated model of "single window" with a combination of information systems of the control authorities and logistics operators is defined by author as promising among

currently existing models of "single window", but at the same time it is difficult one for implementation in Ukraine.

Major problems identified at the stage of realization of the project "Single Window – local solutions" in the area of Southern Customs and ports of Odessa region are the following:

- transition to electronic documents has not been secured legally; Though there's a legal base for electric document flow, there is a need to rethink the sense of the concept "electronic document flow". First of all it's information flow but not documents themselves that just contain separate parts of information.
- limited opportunities of control authorities for receiving the electronic information;
- the legal status of the electronic information is unfixed in law, and the procedure for submitting electronic information has not been changed.

REFERENCES

1. *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>.
2. *Apanasenko K. I. Dozvil'ni centry i centry nadannja administratyvnyh poslug: Aktual'nyj stan pravovogo reguljuvannja* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.law-property.in.ua/articles/article-3-of-the-conference/103-apanasenko-ki-permit-center-and-provide-administrative-services-current-status-of-legal-regulation.html>.
3. *Pyvovar Ju. I. Rozvytok instytutu administratyvnyh poslug jak peredumova pobudovy servisnoi' derzhavy* / Ju. I. Pyvovar, N. A. Bulycheva // *Mytna sprava*. — 2011. — № 1 (73). Ch. 2, sichen'-ljutyj. — S. 162—167.
4. *Pysarenko G. M. Administratyvni poslugy v Ukraini : organizacijno-pravovi aspekty : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk : spec. 12.00.07 "Administratyvne pravo i proces; finansove pravo; informacijne pravo"* / Pysarenko Ganna Mykolai'vna ; Odes. nac. juryd. akad. — O., 2006. — 20 s.
5. *Sitko I. V. Innovacijni naprjamy vprovadzhennja biznes-urjadu: vid "jedynogo vikna" do "jedynogo elektronnoho ofisu"* / I. V. Sitko // *Realizacija polityky innovacijno-investycijnogo rozvytku ekonomiky na regional'nomu rivni : monografija* / A. O. Djegtjar, O. Ju. Amosov, A. O. Latynin [ta in.]; za zag. red. A. O. Djegtjarja. — H. : Vyd-vo HarRI NADU "Magistr", 2008. — S. 91—99. — (Serija "Derzhavne upravlinnja XXI stolittja").
6. *Tymoshhuk V. Administratyvni poslugy : posibnyk* / V. Tymoshhuk // *Shvejcars'ko-ukrai'ns'kyj proekt "Pidtrymka decentralizacii' v Ukraini — DESPRO"*. — K. : Sofija-A. — 2012. — 104 s.
7. *Fedotova I. O. Pravove reguljuvannja procedury nadannja administratyvnyh poslug mytnymy organamy Ukrainy za pryncypom "jedyne vikno", "jedynyj ofis"* / I. O. Fedotova // *Visnyk Akademii' mytnoi' sluzhby Ukrainy*. — 2010. — № 1. — S. 85—90. — (Serija "Pravo").
8. *UN/CEFACT. Recommendation № 33. Recommendation and Guidelines on establishing a Single Window to enhance the efficient exchange of information between trade and government. UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2005* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec33/rec33_trd352e.pdf.
9. *UN/CEFACT. Recommendation № 35. Establishing a legal framework for international trade single window. Geneva, December 2010* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/recommendations/rec35/Rec35_ECE_TRADE_401_EstablishingLegalFrameworkforSingleWindow_E.pdf.

10. *WCO Compendium: How to build a single environment. Volume 1: the executive guide.* WCO? 2011. — 151 p. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/single-window/~media/252D1BF37A814526BF5BFFEAB7F13692.ashx>.
11. *Key Factors in Establishing Single Windows for Handling Import/Export Procedures and Formalities: Trade Facilitation and the Single Window.* United Nations, New York, 2011. 89 p. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.escwa.un.org/information/publications/edit/upload/E_ESCWA_EDGD_11_5_e.pdf.
12. *Jae Young Choi. A Survey of Single Window Implementation.* WCO Research Paper № 17, August 2011 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.wcoomd.org/en/topics/research/activities-and-programmes/~media/2DF5A36D3ECA46CCB7B17BDF77A CC021.ashx>.
13. *Platonov O. Osobennosti realizacii proekta "Edinoe okno – lokal'noe reshenie" v Ukraine / O. Platonov // Stolichnyj jekspress.* — 2012. — № 3. — S. 77—87.
14. *Ovruckaja T. Jelektronnyj narjad slomal vekovye tradicii bumazhnyh nosite lej / T. Ovruckaja // Stolichnyj jekspress.* — 2012. — № 4. — S. 55—59.
15. *Platonov O. Puti ustraneniya bar'erov pri mezhdunarodnyh perevozkah tovarov zheleznodorozhnym transportom / O. Platonov // Stolichnyj jekspress.* — 2012. — № 4. — S. 43—45.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 368:633/635

ПОЛЧАНОВ Андрій, к. е. н., доцент Житомирського державного технологічного університету

АГРОСТРАХУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Досліджено сучасний стан ринку страхування сільськогосподарських культур в Україні та світі. Сформовано пропозиції щодо підвищення продовольчої безпеки держави на основі агрострахування. Запропоновано розв'язання проблеми забезпечення фінансової стійкості страховика через сек'юритизацію сільськогосподарських ризиків.

Ключові слова: страхування сільськогосподарських культур, продовольча безпека, страхова компанія.

Полчанов А. Агрострахование как составляющая продовольственной безопасности государства. Исследовано современное состояние рынка страхования сельскохозяйственных культур в Украине и мире. Разработаны предложения по повышению продовольственной безопасности государства на основе агрострахования. Предложено решение проблемы обеспечения финансовой устойчивости страховщика через секьюритизацию сельскохозяйственных рисков.

Ключевые слова: страхование сельскохозяйственных культур, продовольственная безопасность, страховая компания.

Постановка проблеми. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації (Food and Agriculture Organization), у 2010–2012 рр. близько 868 млн осіб (восьма частина населення планети) потерпають від голоду [1]. Ця глобальна проблема ускладнюється такими факторами, як: зростання цін на продовольчі товари, спад світової економіки, недостатня державна підтримка сільського господарства, недостатність власних джерел його фінансування у виробників, проблематичність прогнозування ризиків тощо. Проте частину цих проблем можна розв'язати за допомогою страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення продовольчої безпеки держави та розвитку страхування сільськогоспо-

дарських культур знайшло відображення в працях багатьох дослідників, серед яких: О. І. Гойчук [2], О. Є. Гудзь, М. Я. Дем'яненко [3], Т. М. Лозинська [4], П. Т. Саблук [5], А. С. Шолойко [6], О. М. Шпичак [7] та ін. Однак недостатньо вивчено роль агрострахування у забезпеченні продовольчої безпеки держави в сучасних економічних умовах.

Метою дослідження є оцінка сучасного стану страхування сільськогосподарських культур та формування на його основі пропозицій щодо підвищення продовольчої безпеки держави.

Результати дослідження. Під продовольчою безпекою розуміють такий рівень продовольчого забезпечення населення, що гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, держави [8].

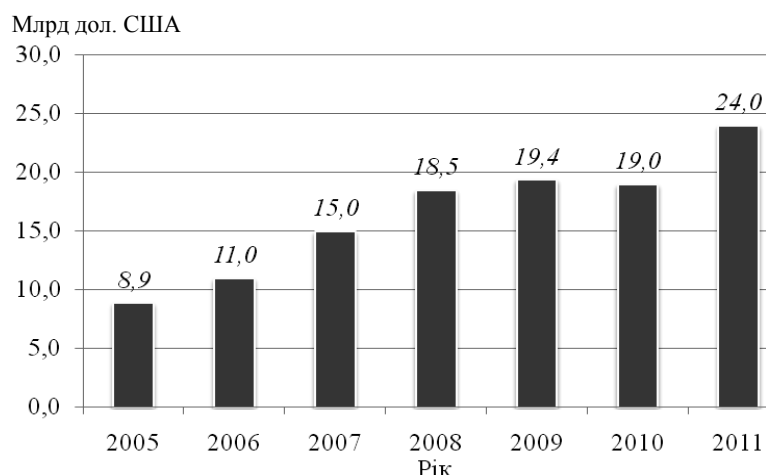
Про наявність невирішених питань забезпечення продовольчої безпеки України свідчить звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі [9], зокрема щодо достатності споживання продуктів харчування [9, с. 2]. В умовах коливання курсів провідних валют світу та суттєвих погодних змін важливим є належне планування забезпечення продовольчої безпеки.

Страхування, що покладено в основу управління ризиками в сільському господарстві, сприяє подоланню бідності. Саме завдяки формуванню страхових фондів фінансуються заходи, пов'язані з настанням страхових подій, та зменшується навантаження на бюджети різних рівнів.

Відповідно до досліджень Світового банку в агрострахуванні простежується тенденція до зростання обсягів страхових премій (рис. 1), а найбільшого поширення набуло комплексне страхування сільськогосподарських культур (77 % у структурі страхових платежів), що передбачає надання захисту від багатьох ризиків (град, вогонь, заморозки, зливи, урагани, селеві потоки тощо).

Оцінюючи досвід агрострахування в США, що є лідером за обсягом страхових премій у цьому сегменті (12 млрд дол. США), доцільно відмітити участь держави у розробці страхових продуктів та субсидюванні. Страхування сільськогосподарських культур у цій країні, що здійснюється з 1930-х років, пов'язано із створенням Федеральної корпорації з агрострахування (Federal Crop Insurance Corporation), діяльність якої була спрямована на підтримку вирощування ключових сільськогосподарських культур. Функції контролю за діяльністю страхових компаній, задіяних у державних програмах розподілу субсидій між страховими компаніями та контролю за виконанням контрактів, покладено на Агентство з управління ризиками (Risk Management Agency). Державні витрати на фінансування програм підтримки сільськогосподарського страхування спрямовуються на такі цілі, як: субсидії страхувальникам на компенсацію частини страхових внесків; субсидії страховикам на відшкодування адміністративних

витрат, що виникли при реалізації ними державних програм; компенсація страховим компаніям частини збитків від угод страхування за державними програмами [11].

Рис. 1. Світовий ринок страхування сільськогосподарських культур (обсяг страхових премій) у 2005–2011 рр. [10, с. 2]

У кожній країні світу страхування сільськогосподарських культур має свою специфіку, зумовлену соціальними, економічними та релігійними особливостями, але загальноприйнятим є розмежування трьох моделей страхування в сфері сільського господарства (табл. 1).

Таблиця 1

Моделі страхування у сфері сільського господарства (на основі [6; 12])

Модель	Особливості
Американська (США, Канада)	Активна участь держави у підтримці страхування сільськогосподарських ризиків, ключовим елементом якої є надання субсидій на сплату частини страхової премії. До недоліків моделі відносять високі адміністративні витрати держави та складність контролю за заниженням мотивації страхувальників до уникання та запобігання настанню ризику
Європейська (ФРН, Велика Британія)	Втручання держави мінімальне, і тому сільгоспвиробники купують поліс за його повною ціною. Відповідно недоліками є незахищеність страхувальників та обмежені можливості розвитку агрострахування
Змішана (Іспанія, Франція, Італія)	Поєднує характеристики попередніх моделей і передбачає, що страхування є добровільним, а покриття ризиків забезпечують приватні страховики на основі солідарної відповідальності. Держава підтримує, контролює та розвиває систему, надає пряму державну підтримку у випадку настання катастрофічних ризиків. Страхувальники через свої об'єднання беруть участь у прийнятті рішень з питань аграрного страхування

Незважаючи на те, що в Україні ще не діє механізм субсидіювання вартості страхових послуг, передбачений прийнятим у 2012 р. Законом України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" [13], ринок агостраховання продовжує розвиватись (рис. 2). Очікується, що посилення державної підтримки агостраховання сприятиме реалізації вітчизняного сільськогосподарського потенціалу. Водночас варто вивчити досвід Російської Федерації, де, на думку практиків страхової справи, близько половини страхових премій отримують "схемні" страховики [14].

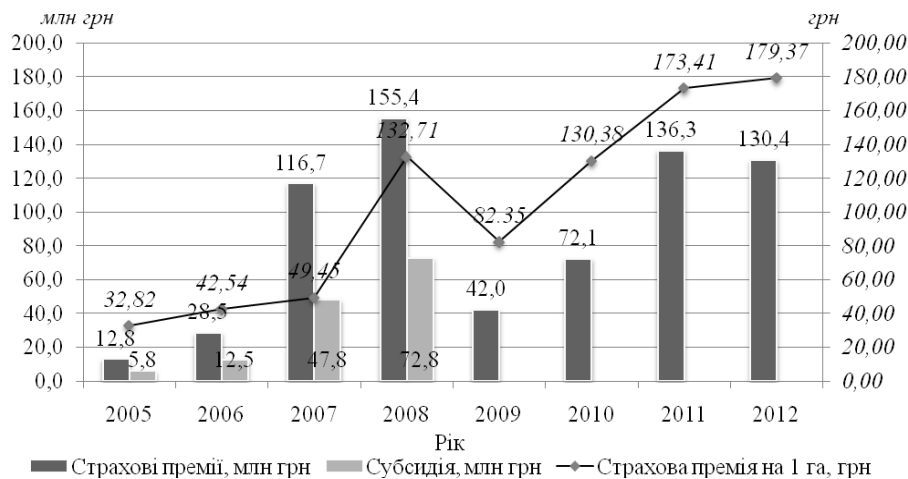

Рис. 2. Динаміка страхування сільськогосподарських культур в Україні у 2005–2012 рр. [15]

Лідером вітчизняного ринку агостраховання (табл. 2) є ПрАТ "Українська аграрно-страхова компанія", що збрала 49.7 млн грн (38.1 % премій на ринку) та уклала 648 договорів (33.5 % від загальної кількості). Частка страхування сільськогосподарських культур у портфелі страховика за підсумками 9 місяців 2012 р. становила 90 %.

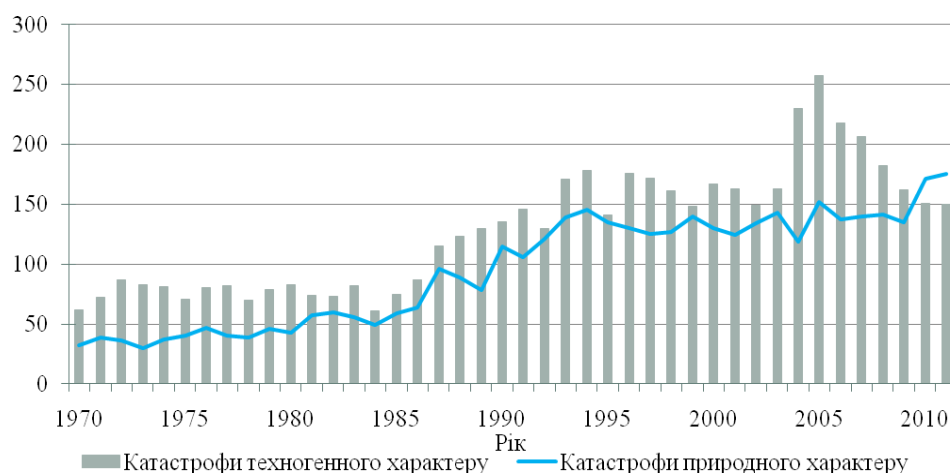
Ключовим елементом страхового захисту для сільськогосподарських підприємств можуть стати погодні деривативи, базовим активом за якими, на відміну від традиційних похідних інструментів, є не гроші, товари чи цінні папери, а певні погодні індекси та параметри. Проте їх використанню перешкоджає те, що, по-перше, застосування деривативів пов'язане з ризиком, оскільки саме ризик став причиною їхньої появи; по-друге, нерозвиненість інфраструктури спостереження за погодою, відсутність належної реєстрації метеоданих і ускладнене користування ними учасниками строкових контрактів, що унеможливує належне формування ціни похідних інструментів; і по-третє, вітчизняний ринок строкових контрактів на погоду перебуває на стадії становлення через відсутність налагоджених ринкових та законодавчих механізмів їх використання [16, с. 12].

Таблиця 2

Показники діяльності українських страхових компаній із страхування сільськогосподарських культур у 2012 р. [15, с. 8]

Компанія	Кількість договорів	Застрахована площа, га	Страхова сума, грн	Страхові премії, грн	Середня ставка, %
АСКА	146	65 866.61	233 854 386.49	9 475 838.88	4.05
Брокбізнес	71	46 023.12	354 376 613.79	10 185 288.86	2.87
Домінанта	38	24 402.00	172 617 667.00	6 081 702.00	3.52
ІНГО Україна	114	75 208.95	171 064 503.93	7 506 725.75	4.39
Княжа	25	7 910.20	45 481 163.93	1 093 668.93	2.40
Оранта	120	32 579.02	62 330 545.46	3 649 147.36	5.85
Оранта-Січ	11	3 137.00	3 675 500.00	80 170.00	2.18
Провідна	366	126 036.47	664 606 104.73	24 005 750.71	3.61
Страхові гарантії	99	63 798.78	398 860 063.36	8 142 611.11	2.04
ТАС	81	13 247.82	37 397 580.05	1 492 362.82	3.99
УАСК	648	113 593.18	793 318 539.41	49 763 832.58	6.27
Універсальна	5	1 476.00	3 308 391.50	251 958.85	7.62
UNIQA	63	49 940.00	227 023 730.31	4 736 967.33	2.09
PZU УКРАЇНА	149	104 119.48	294 766 522.39	4 009 860.00	1.36
Усього	1 936	727 338.63	3 462 681 312.35	130 475 885.18	3.77

Крім того, враховуючи статистику ризиків катастроф природного та техногенного характерів у світі, важливо розробити механізм управління катастрофічними ризиками (рис. 3). Обсяг збитків, зумовлених настанням цих подій, за підсумками 2011 р. становив 370 млрд дол. США, з яких 116 млрд дол. США відшкодовано страховими компаніями [17, с. 1].

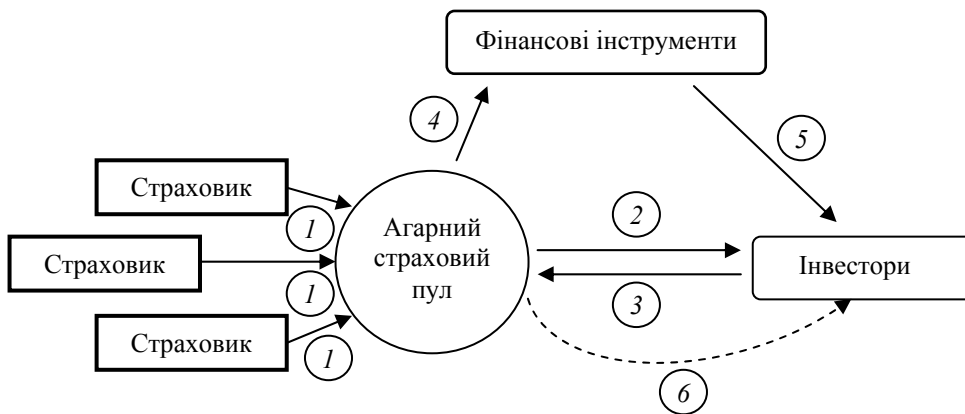

Рис. 3. Кількість катастроф природного та техногенного характерів у світі у 1970–2011 рр. [17, с. 2]

Покриття катастрофічних ризиків у разі виникнення надзвичайних ситуацій у рамках страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою забезпечує Аграрний страховий пул. Фонд покриття катастрофічних ризиків формується за рахунок відрахування до нього не більше 5 % страхових платежів, якщо коштів фонду буде недостатньо для покриття збитків, то держава надасть пулу бюджетну позику.

З метою пом'якшення навантаження на видаткову частину бюджету Аграрному страховому пулу доцільно здійснити сек'юритизацію катастрофічних ризиків, що передбачає їх трансферт на фінансовий ринок (рис. 4).

Акумуляовані пулом кошти інвестуються у високоліквідні фінансові інструменти, зокрема державні цінні папери, що робить цей захід перспективним для уряду. Дохід, отриманий інвесторами від інвестицій у облігації катастроф, може бути звільнено від оподаткування, що підвищить привабливість даного цінного паперу.

Рис. 4. Запропонований порядок сек'юритизації катастрофічних ризиків Аграрним страховим пулом:

1 – відрахування страховиками частини страхової премії до Аграрного страхового пулу; 2 – випуск облігацій катастроф; 3 – сплата номіналу облігації катастроф інвесторами; 4 – розміщення акумульованих коштів у високоліквідні фінансові інструменти; 5 – виплата інвесторам доходу від розміщення акумульованих коштів; 6 – повернення номіналу та сплата відсотків у разі відсутності реалізації катастрофічних ризиків

Особливе місце у розвитку вітчизняного ринку страхування відведено інституту страхових посередників. Вітчизняне законодавство визначає, що страховими посередниками можуть бути страхові або перестрахові брокери та страхові агенти. Останні є представниками страхових компаній, що діють в їхніх інтересах і виконують частину страхової діяльності, пов'язану з укладанням договорів страхування, одержанням страхових премій та здійсненням страхових виплат.

Страхові (перестрахові) брокери здійснюють діяльність від свого імені на підставі брокерської угоди зі страхувальником (перестраховальником) і на основі аналізу актуальних страхових продуктів можуть запропонувати оптимальні варіанти задоволення страхових потреб. Порівнюючи частки брокерського каналу в реалізації страхових послуг в Україні та за кордоном, можна зробити висновок про його суттєвий потенціал. Так, через страхових брокерів у світі забезпечується від 10–20 до 50 % страхових платежів на противагу 0.4 % на вітчизняному ринку [18, с. 3]. Заслугує на увагу дослідників та практиків стратегія діяльності страхового брокера "Дедал", частка якого на ринку агрострахування за підсумками 2012 р. становила близько 11 % [19].

У цілому саме діяльність страхових посередників здатна гармонізувати інтереси страхових компаній, страхувальників сільськогосподарських підприємств та держави, що сприяє зміцненню економічного суверенітету України.

Висновки. Страхування сільськогосподарських культур у забезпеченні продовольчої безпеки держави сприяє збільшенню сільськогосподарського виробництва та стабілізації економічних процесів у суспільстві. Перспективним є використання погодних деривативів, здійснення сек'юритизації катастрофічних ризиків Аграрним страховим пулом та посилення ролі страхових посередників у формуванні вітчизняної моделі страхування у сфері сільського господарства. Необхідність розробки окреслених питань зумовлює напрям подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The State of Food Insecurity in the World 2012 (Food and Agriculture Organisation) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/016/i3027e/i3027e.pdf>.
2. Гойчук О. І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : дис.... доктора екон. наук : 08.07.02 / Гойчук О.І. — Миколаїв, 2004.
3. Дем'яненко М. Я. Методичні рекомендації по страхуванню сільськогосподарських культур з державною підтримкою / М. Я. Дем'яненко, О. Є. Гудзь, С. А. Навроцький. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — 134 с.
4. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монографія / Т. М. Лозинська. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2007. — 272 с.
5. Стабілізація доходів сільських товаровиробників в умовах ринку : монографія / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева ; Укр. акад. аграр. наук. Ін-т аграр. економіки, Харків. держ. техн. ун-т сіл. госп-ва. — Х., 2002. — 484 с.
6. Шолойко А. С. Страховий захист виробництва продукції рослинництва від природно-кліматичних ризиків : монографія / А. С. Шолойко. — К. : ННЦ ІАЕ, 2011. — 210 с.

7. Шпичак О. М. Проблеми продовольчої безпеки та біопалива / О. М. Шпичак // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2009. — Вип. 141. — С. 18—26.
8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. Наказом М-ва економіки України № 60 від 02.03.2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.
9. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2011 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2011.doc>.
10. *Agricultural Insurance in Latin America & the Caribbean* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iica.int/Eng/regiones/norte/USA/Documents/3rd%20Ag%20Symposium%202012/Development%20of%20the%20agricultural%20insurance%20market%20in%20Latin%20America%20and%20the%20Caribbean%202012%20-%20Iturrioz-Arias.pdf>.
11. Колібаба Р. О. Міжнародна практика розвитку системи страхування для агробізнесу [Електронний ресурс] / Р. О. Колібаба. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57169&cat_id=57141.
12. Якубович В. Система страхування аграрних ризиків в Іспанії: виводи для України [Електронний ресурс] / В. Якубович. — Режим доступу : http://www.agroinsurance.com/files//Spanish%20system%20_%20rus.pdf.
13. Закон України від 09.02.2012 № 4391-VI "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>
14. В России 50 % рынка сельхозстрахования с господдержкой — схемный бизнес [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forinsurer.com/news/13/02/06/28799>.
15. Рынок агрострахования Украины в 2012 году [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://info.dedal.ua/files/nashi_news/2012AgInsuranceMarket.pdf.
16. Шолойко А. С. Страховий захист виробництва продукції рослинництва від природно-кліматичних ризиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук ; спец. : 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / А. С. Шолойко; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. — К., 2010. — 20 с.
17. *Natural catastrophes and man-made disasters in 2011 unveils USD 116 billion in insured losses and record economic losses of USD 370 billion* [Електронний ресурс] / Swiss Re // Sigma. — 2012. — № 2. — 42 p. — Режим доступу: http://media.swissre.com/documents/sigma2_2012_en.pdf.
18. Яременко Н. Эволюция и перспективы развития института страховых брокеров в Украине / Н. Яременко // GREEN CAPITAL NEWS. — 2012. — № 21. — С. 3—7.
19. Група компаній "Дедал" обслужила в 2012 году 11 % площадей агрокультур Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://info.dedal.ua/news/ournews/45835>.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2013.

Polchanov A. Crop insurance as a part of food security of a state.

Background. According to a Food and Agriculture Organization data in 2010-2012 about 868 million people (1/8 of the global population) suffer from hunger. This global problem is complicated by the factors such as a food prices rising, world economic downturn, insufficient government agricultural support, deficit of equity financing, difficulty of predicting risk, etc. But some of these problems can be solved by insurance.

Scientific sources review. The issues of food security and development of crop insurance are studied in the works of many researchers such as O. Goychuk, O. Gudz, Y. Demyanenko, T. Lozunska, P. Sabluk, A. Sholoyko, O. Shpuchak and others. However the role of agricultural insurance in providing the food security of the country in the current economic conditions is not enough investigated.

Research purpose is current state value of crop insurance and formulation of recommendations to improve the food security of the state.

Results. The article is dedicated to investigation of the current state of crop insurance market in Ukraine and in the world. Food safety provision is a pressing problem not only in developing countries, but also in advanced countries. Crop insurance help to manage agricultural risks and struggle against poverty.

One of the most popular agricultural insurance products is a complex crop insurance, which covers different risks (including drought, flooding and others). Also author has proposed a solution of insurer's financial strength problem through the securitization of crop insurance risks.

Conclusions. Results of research can be used to improve the food security of the country and help to find new ways for economic growth.

Keywords: crop insurance, food security, insurance company.

REFERENCES

1. The State of Food Insecurity in the World 2012 (Food and Agriculture Organisation) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.fao.org/docrep/016/i3027e/i3027e.pdf>.
2. *Gojchuk O. I.* Prodovol'cha bezpeka: teorija, metodologija, problemy : dys.... doktora ekon. nauk : 08.07.02 / Gojchuk O. I. — Mykolai'v, 2004.
3. *Dem'janenko M. Ja.* Metodichni rekomendacii' po strahuvannju sil'skogospodars'kyh kul'tur z derzhavnoju pidtrymkoju / M. Ja. Dem'janenko, O. Je. Gudz', S. A. Navroc'kyj. — K. : NNC IAE, 2009. — 134 s.
4. *Lozyns'ka T. M.* Nacional'nyj prodovol'chij rynek v umovah globalizacii': monografija / T. M. Lozyns'ka. — H. : Vyd-vo HarRI NADU "Magistr", 2007. — 272 s.
5. *Stabilizacija* dohodiv sil's'kyh tovarovyrobnykiv v umovah rynku : monografija / za red. P. T. Sabluka, V. Ja. Ambrosova, G. Je. Maznjeva ; Ukr. akad. agrar. nauk. In-t agrar. ekonomiky, Harkiv. derzh. tehn. un-t sil. gosp-va. — H., 2002. — 484 s.
6. *Sholajko A. S.* Strahovyj zahyst vyrobnytva produkcii' roslynnnytva vid pryrodno-klimatychnyh ryzykiv : monografija / A. S. Sholajko. — K. : NNC IAE, 2011. — 210 s.
7. *Shpychak O. M.* Problemy prodovol'choi' bezpeky ta biopalyva / O. M. Shpychak // Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrai'ny. — 2009. — Vyp. 141. — S. 18—26.
8. *Metodyka rozrahunku rivnja ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny* : zatv. Nakazom M-va ekonomiky Ukrai'ny № 60 vid 02.03.2007 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.
9. *Zvit pro stan prodovol'choi' bezpeky Ukrai'ny u 2011 roci* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2011.doc>
10. *Agricultural Insurance in Latin America & the Caribbean* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http://www.iica.int/Eng/regiones/norte/USA/Documents/3rd%](http://www.iica.int/Eng/regiones/norte/USA/Documents/3rd%20Annual%20Report%202009.pdf)

- 20Ag% 20Symposium%202012/Development%20of%20the%20agricultural%20insurance%20market%20in%20Latin%20America%20and%20the%20Caribbean%202012%20-%20Iturrioz-Arias.pdf.
11. *Kolibaba R. O.* Mizhnarodna praktyka rozvytku systemy strahuvannja dlja agrobiznesu [Elektronnij resurs] / R. O. Kolibaba. — Rezhym dostupu : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57169&cat_id=57141.
  12. *Jakubovich V.* Sistema strahovanija agrarnyh riskov v Ispanii: vyvody dlja Ukrainy [Elektronnij resurs] / V. Jakubovich. — Rezhim dostupu : http://www.agroinsurance.com/files/Spanish%20system%20_%20rus.pdf.
  13. *V Rossii 50 %* rynku sel'hozstrahovanija s gospodderzhkoj — shemnyj biznes [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://forinsurer.com/news/13/02/06/28799>
  14. *Rynok agrostrahovanija Ukrainy v 2012 godu* [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : http://info.dedal.ua/files/nashi_news/2012AgInsuranceMarket.pdf.
  15. *Sholjko A. S.* Strahovyj zahyst vyrobnyctva produkcii' roslynnnyctva vid pryrodno-klimatychnyh ryzykiv : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk ; spec. : 08.00.08 "Groshi, finansy i kredyt" / A. S. Sholjko; Nac. nauk. centr "In- agrar. ekonomiky" UAAN. — K., 2010. — 20 s.
  16. *Natural catastrophes and man-made disasters in 2011 unveils USD 116 billion in insured losses and record economic losses of USD 370 billion* [Elektronnij resurs] / Swiss Re // Sigma. — 2012. — № 2. — 42 p. — Rezhym dostupu: http://media.swissre.com/documents/sigma2_2012_en.pdf.
  17. *Jaremenko N.* Jevoľucija i perspektivy razvitija instituta strahovyh brokerov v Ukraine / N. Jaremenko // GREEN CAPITAL NEWS. — 2012. — № 21. — S. 3—7.
  18. *Gruppa kompanij "Dedal"* obsluzhila v 2012 godu 11 % ploshhadej agrokul'tur Ukrainy [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://info.dedal.ua/news/ournews/45835/>.

ФУКСМАН Олександр, аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

ЛІКВІДНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАБІЛЬНОСТІ БАНКУ

Висвітлено різні точки зору щодо поняття ліквідності банку та надано авторське тлумачення відповідної категорії. Визначено ключові відмінності між поняттями ліквідності та платоспроможності банку. Обґрунтовано роль банківської ліквідності у забезпеченні стабільності функціонування банку.

Ключові слова: банківська ліквідність, ліквідність активів, ліквідність балансу, платоспроможність банку, фінансова стабільність банку.

***Фуксман А. Ликвидность в обеспечении стабильности банка.** Освещены различные точки зрения относительно понятия ликвидности банка и сформулировано авторское определение соответствующей категории. Определены ключевые отличия между понятиями ликвидности и платежеспособности банка. Обоснована роль банковской ликвидности в обеспечении стабильности функционирования банка.*

Ключевые слова: банковская ликвидность, ликвидность активов, ликвидность баланса, платежеспособность банка, финансовая стабильность банка.

© Фуксман О., 2013

Постановка проблеми. Однією з рис, що відрізняють банки від підприємств реального сектору економіки, є висока частка залучених коштів порівняно з часткою власного капіталу у загальній структурі пасивів. Це пов'язано із специфікою роботи банків як своєрідних механізмів з перерозподілу коштів, що визначає їх високу вразливість до ризику незбалансованої ліквідності, а отже, й необхідність управління власною ліквідною позицією. Проте забезпечити ефективний процес менеджменту можна, лише чітко визначивши сутність самого суб'єкта управління, його значення для сталого розвитку цілої системи. Саме тому дослідження сутності банківської ліквідності та її ролі у забезпеченні стабільного функціонування банків є важливим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності ліквідності в банках присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, серед яких: А. Мороз, Н. Хіміч, І. Лис, О. Молчанов, А. Нікітін, В. Волкова та ін. [1–6]. Питання банківської ліквідності висвітлено також у працях зарубіжних авторів: Х. Грюнінга, Дж. Сінкі, Р. Дутвейлера, П. Роуза тощо [7; 8]. Цікавими також є думки деяких російських науковців, зокрема, О. Лаврушина, Л. Кузнецової та Є. Жарковської [9–11].

Однак серед авторів немає однастайності щодо тлумачення досліджуваної категорії – воно дуже часто спрощується через недостатню увагу до одних аспектів та перебільшення значення інших. Саме тому існує нагальна потреба у розробці поняття банківської ліквідності, яке б висвітлювало відповідну категорію максимально повно. Крім цього, у науковій фаховій літературі існує певна колізія щодо розмежування понять "ліквідність банку" та "платоспроможність банку", що здебільшого призводить до їх ототожнення. Таким чином, не вирішеним залишається питання визначення ключових відмінностей зазначених категорій.

Метою статті є визначення поняття банківської ліквідності та її ролі у забезпеченні стабільного функціонування банку.

Результати дослідження. Термін "ліквідність" походить від латинського "liquidus", що означає "рідкий, плинний" та, виходячи з буквального змісту, часто розуміється як легкість реалізації, швидка конвертація матеріальних цінностей у грошові кошти [12]. Проте ліквідність не можна розглядати настільки однозначно, оскільки це складне поняття, яке має більш широкий та глибокий зміст. Аналіз нормативно-правової бази, думок вітчизняних та зарубіжних науковців свідчить про неоднозначне тлумачення банківської ліквідності (далі – БЛ), що вказує на багатогранність відповідного поняття.

Розглянемо ключові аспекти у визначенні БЛ, на яких наголошується у нормативно-правових документах. Так, в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні зазначено, що ліквідність банку – це "здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх

грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати)" [13]. Тобто у цьому визначенні акцентовано на двох суттєвих проблемних питаннях, що утворюють поле діяльності для менеджерів банку під час управління ліквідністю: вчасність погашення зобов'язань завдяки збалансованості активних та пасивних статей балансу; створення ресурсних можливостей для проведення активних операцій в рамках власних планів та програм.

Проте навіть на офіційному рівні друге завдання не завжди береться до уваги під час розгляду питань, пов'язаних з БЛ. Як приклад, наведемо цитату з Інструкції про обов'язкові нормативи банків Банку Росії. У цьому нормативному документі визначено, що ліквідність банку – це його здатність забезпечити "своєчасне та повне виконання своїх грошових та інших зобов'язань, що випливають з угод з використанням фінансових інструментів" [14]. Отже, у цьому тлумаченні поняття "банківська ліквідність" акцент робиться лише на спроможності банку виконувати вже наявні на певний момент вимоги власних клієнтів. У той же час, забезпечення ліквідності банку має дещо ширші горизонти. Так, банківська установа стикається з проблемою ліквідності не лише у випадку недостатності коштів для повернення депозиту, а й, наприклад, тоді, коли не може задовольнити кредитну заявку потенційного клієнта чи неспроможна виконати доручення клієнта на купівлю іноземної валюти тощо. Це, у свою чергу, призводить до недоотримання доходів та погіршення конкурентоспроможності банку через втрату клієнтів. Таким чином, визначення банківської ліквідності вочевидь обов'язково повинно містити тезу, сутність якої зводиться до недопущення ситуацій відмови клієнтам у проведенні активних операцій через брак грошових ресурсів. Цілковите підтвердження цієї думки можна знайти у нормативно-рекомендаційному документі Базельського комітету з банківського нагляду, присвяченого практиці управління ліквідністю. У вступній частині відповідного акта чітко визначено, що ліквідність банку – це його "спроможність фінансувати зростання власних активів та своєчасно задовольняти свої зобов'язання" [15]. Таким чином, Базельський комітет вказує на необхідність врахування менеджерами банку прогнозних значень динаміки обсягів активних операцій під час управління ліквідною позицією.

У науковій літературі досить часто розмежовують поняття ліквідності активів банку, ліквідності балансу та, власне, ліквідності банку. Так, під ліквідністю активів розуміють їх здатність швидко та з найменшими витратами конвертуватися у грошові кошти. Ліквідність балансу банку прийнято трактувати як збалансованість активних та

пасивних статей за строками, тоді як ліквідність банку багатьма економістами визначається як його спроможність вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями.

Такий розподіл є не зовсім коректним, адже він може припускати, що ці три поняття існують окремо одне від одного і не пов'язані між собою. Це не відповідає дійсності, адже ліквідність банку безпосередньо залежить як від ліквідності його активів, так і від ліквідності його балансу. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних авторів дає змогу зробити дещо іншу декомпозицію поняття "ліквідність банку":

- спроможність банку ефективно розподіляти строки погашення депозитів й інших зобов'язань та фінансувати зростання кредитно-інвестиційного портфеля [7, с. 191];

- одна з узагальнених якісних характеристик діяльності банку, що визначає його надійність та здатність забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань [3];

- здатність швидко та з мінімальними витратами перетворювати банківські активи в гроші для виконання зобов'язань, що виникають [10];

- здатність забезпечити постійну рівновагу між джерелами залучення коштів та зобов'язаннями за строками [2];

- здатність банку задовольняти усі вимоги вчасно та в повному обсязі у необхідній валюті [8, с. 2];

- спроможність банку своєчасно та без втрат виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та кредиторами [9, с. 140];

- можливість для банку використовувати власні активи як наявні грошові кошти або швидко перетворювати їх на такі [4, с. 49];

- здатність одержати готівку у будь-який час та з незначними витратами [16];

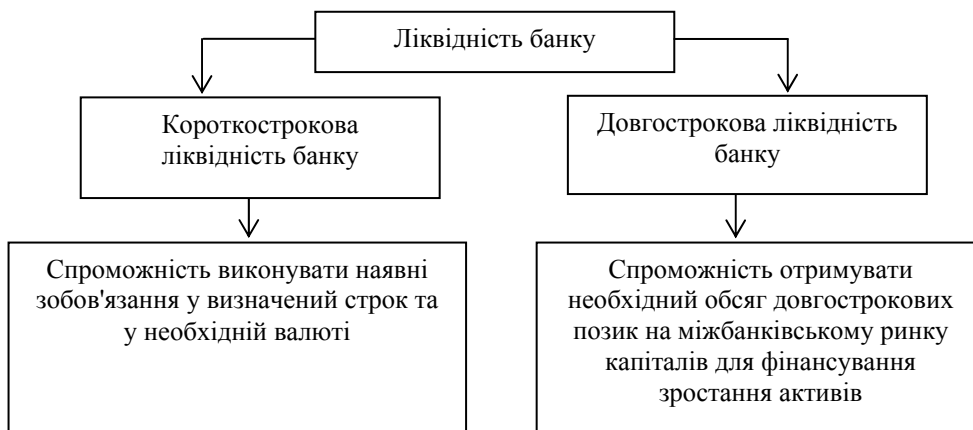
- здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, що визначається збалансованістю між термінами і сумами погашення активів та сумами виконання зобов'язань [1].

Таким чином, можна виділити два основних підходи до визначення поняття ліквідності банку. Так, Х. Грюнінг, Н. Хіміч, А. Мороз та деякі інші вчені акцентують увагу на забезпеченні виконання наявних зобов'язань банку головним чином завдяки збалансованості активів та пасивів за строками [1, 2, 7]. Це дає змогу визначити БЛ як потік, тобто спроможність банку задовольняти вимоги клієнтів відповідно до платіжного календаря. О. Молчанов, Л. Кузнєцова, Н. Кутузова тощо вирішальне значення надають наявності у банку достатнього обсягу високоліквідних активів [4, 10]. За такого підходу банківська ліквідність трактується як запас, тобто накопичення необхідного обсягу активів, які у разі потреби можуть бути конвертовані у грошові кошти швидко та з мінімальними витратами.

Крім цього, варто звернути увагу на інші особливості тлумачення поняття "ліквідність банку" у наукових працях. Так, дуже рідко у відповідному визначенні є посилання на валютну складову, в той час як для банків, що здійснюють свою діяльність на міжнародному фінансовому ринку, це може мати вирішальне значення. Конвертація однієї валюти в іншу на міжбанківському валютному ринку потребує додаткових витрат від казначейств банківських установ, що може стати наріжним каменем на шляху до своєчасного виконання зобов'язань у певній валюті. Саме тому швейцарський науковець Р. Дутвейлер у своїй книзі "Управління ліквідністю в банках: підхід зверху вниз" цілком слушно зазначає, що ліквідність банку – це здатність задовольняти усі вимоги клієнтів у необхідній валюті [8, с. 2].

Поряд з потребою володіти певним обсягом високоліквідних активів, ліквідний банк повинен бути спроможним акумулювати необхідну суму грошових ресурсів на міжбанківському грошовому ринку, а особливо – на ринку капіталів. Якщо банківська установа має добру репутацію, то нові заявки клієнтів на отримання кредиту вона може фінансувати за рахунок позичок великих міжнародних банків та банківських груп. Такі позички розраховані, як правило, на достатньо довгий період, що дає змогу виділяти у визначенні ліквідності банку короткостроковий та довгостроковий аспекти (рисунк).

Для більш повного розкриття сутності БЛ варто також зробити акцент на необхідності виконання банками певних нормативних вимог регулюючих органів. Зокрема, підтримання ліквідності у національній валюті напряму пов'язано з виконанням норм обов'язкового резервування, встановлених Національним банком України.

Визначення ліквідності банку у короткостроковому та довгостроковому аспектах

Примітка. Розроблено автором.

Так, відповідно до чинних нормативно-правових актів НБУ вітчизняні банки повинні дотримуватися норм обов'язкового резервування на щоденній та щомісячній основі [17].

Таким чином, ліквідність вітчизняного банку у національній валюті – це не тільки його спроможність вчасно та в повному обсязі забезпечувати виконання усіх платежів, а також здатність підтримувати незнижуваний залишок ресурсів на кореспондентському рахунку у НБУ.

Щодо ліквідності в іноземних валютах, то йдеться передусім про необхідність дотримання економічних нормативів миттєвої, поточної та короткострокової ліквідності, прийнятих НБУ [13; 18]. Крім цього, у багатьох банках розповсюджена практика встановлення внутрішніх лімітів на рахунки ностро у банках-кореспондентах, що необхідно враховувати у процесі управління ліквідністю в іноземних валютах.

Таким чином, у визначенні поняття "ліквідність банку" обов'язково повинно бути посилення на здатність банку виконувати зовнішні та внутрішні вимоги, що встановлюють певні обмеження використання наявних у банку грошових ресурсів.

У науковій літературі поняття "ліквідність банку" та "платоспроможність банку" тлумачаться неоднозначно.

Деякі автори, серед яких І. Лис, А. Нікітін, Ю. Татяніна, Е. Жарковська, вважають ці категорії спорідненими, зазначаючи, що ліквідність є необхідною та обов'язковою умовою платоспроможності. Остання передбачає здатність юридичної особи виконувати свої зобов'язання у повному обсязі, тоді як перша трактується з позицій легкості та швидкості перетворення активів банку у грошові ресурси [3; 5; 11, с. 74]. Однозначним є твердження про ліквідність як одну з основних умов платоспроможності. Проте тлумачення ліквідності банку лише з позицій якості активів дуже вузьке і повністю не розкриває його сутності. Якщо ж трактувати його ширше, а саме як здатність банківської установи вчасно та в повному обсязі виконувати всі необхідні зобов'язання, то за наведеного підходу не простежується жодної суттєвої відмінності між порівнюваними категоріями. Очевидно, що це не так, хоча б з тієї точки зору, що двом різним поняттям повинні відповідати різні економічні явища.

Як зазначають фахівці Центру наукових досліджень Національного банку України у роботі "Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду", різниця між ліквідністю та платоспроможністю повинна вбачатися у часовому горизонті аналізу: ліквідність є окремим випадком платоспроможності, а саме – можливістю своєчасного виконання зобов'язань [19]. За тимчасової відсутності ліквідності банк може не виплатити депозит сьогодні та сплачувати штраф за затримку. Після отримання коштів він може виплатити депозит та відновити ліквідність. У такому випадку

платоспроможність банку як мала, так і має місце, незважаючи на несвоєчасність виконання зобов'язання. Платоспроможний банк – це банк, що раніше чи пізніше здатний виконати свої зобов'язання, а ліквідний банк – це той, що виконує всі свої зобов'язання у строк. Виходячи з цього, автори дослідження вказують на можливість існування в банку двох ситуацій, а саме: платоспроможність – неліквідність; неплатоспроможність – ліквідність.

Перша ситуація, на думку науковців, не може бути довгостроковою, оскільки штрафи зростають з кожним днем невиконання зобов'язань. За певною межею неліквідність призводить і до неплатоспроможності, оскільки зобов'язання зростають значно вищими темпами, ніж активи. Тому, якщо банк зможе відновити ліквідність до цієї межі, то криза ліквідності була тимчасовою. В іншому випадку, з кризи ліквідності банк переходить у кризу платоспроможності.

Друга ситуація можлива тоді, коли банк підтримує ліквідність шляхом залучення нових ресурсів у зростаючому обсязі. Виконання зобов'язань, строк за якими уже настав, відбувається за рахунок нових залучених коштів, що є загальновідомим економічним ефектом так званої "піраміди". "Пірамідальна" система є ліквідною, однак, неплатоспроможною. За умови припинення нових залучень така система стає неліквідною. Неплатоспроможність ліквідної "піраміди" визначається досить просто: при припиненні нових залучень така банківська установа не зможе виконати свої зобов'язання [19].

Наведена точка зору лише поверхово описує відмінність між ліквідністю та платоспроможністю банку, не вдаючись до сутності різниці цих категорій. У цілому погоджуючись із твердженням про часовий аспект різниці відповідних понять, доцільно визнати, що між ними існує набагато глибша економічна відмінність, про що, зокрема, у своїй праці "Платежеспособность и ликвидность: уточнение понятий" зазначає Л. Кузнецова [10].

У найзагальнішому вигляді і ліквідність банку, і його платоспроможність вказують на якісну характеристику здатності банку платити. Таким чином, основним завданням на шляху пошуку різниці між зазначеними категоріями є визначення джерела такої здатності. З цієї точки зору, платоспроможність насамперед варто пов'язувати із наявністю у суб'єкта платежу активів такого обсягу та якості, які б за умови їх перетворення в грошові ресурси забезпечили виконання боргових зобов'язань. Однак більш глибокий аналіз спроможності економічного суб'єкта погашати свої борги свідчить, що вказана характеристика активів є необхідною, але не єдиною умовою платоспроможності.

Аргументуючи останню тезу, Л. Кузнецова стверджує, що будь-які активи, а особливо фінансові, що складають лівову частку активної частини банківського балансу, не лише мають властивість ліквідності,

а й характеризуються певним ступенем ризику. При цьому для банку найбільш небезпечними є непередбачувані ризики, які виникають миттєво та спричинені, як правило, умовами, незалежними від самого банку: нестабільність макроекономічного середовища, небажані зміни у нормативно-правовому забезпеченні, компрометуючі чутки тощо. Загальновідомим є факт, що такі екзогенні для банку ризики повинні компенсуватися за рахунок власного капіталу. Саме він покликаний забезпечувати стійкість банку у стресових ситуаціях, його невразливість відносно зовнішніх шоків, гарантувати здатність вистояти в умовах зовнішньої нестабільності та зберегти спроможність виконувати зобов'язання.

При цьому Л. Кузнецова відзначає, що відомі факти, коли банки, втративши значну частину власного капіталу, продовжують функціонувати та підтримувати ліквідність за рахунок залучення нових депозитів. Отже, платоспроможність, на думку науковця, характеризується співвідношенням активів (з урахуванням рівня ризику) до капіталу банку, тоді як ліквідність банку знаходиться в площині відповідності строків та обсягів активів і зобов'язань [10].

Таке трактування вдається найбільш доцільним та найповніше характеризує ключову відмінність між ліквідністю та платоспроможністю, а саме – джерело спроможності виконання усіх необхідних платежів. Цю тезу підтверджує наявність нормативів достатності регулятивного капіталу (Н2; колишня назва – норматив платоспроможності) і співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1), з одного боку, та нормативів миттєвої (Н4), поточної (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6), з іншого.

Враховуючи зазначене, надамо власне визначення банківської ліквідності. Отже, *ліквідність банку* – це його здатність, не порушуючи внутрішніх та зовнішніх регулятивних вимог, виконувати усі зобов'язання в повному обсязі у необхідній валюті та у відповідний строк за рахунок структури балансу, а також спроможність фінансувати зростання кредитно-інвестиційного портфеля, в тому числі завдяки зовнішнім запозиченням.

Перш ніж з'ясувати роль ліквідності у забезпеченні стабільності функціонування банку, визначимо сутність стабільності або фінансової стійкості банківської установи. Правильність використання цих двох термінів як синонімічних підтверджує Банківська енциклопедія, де відзначено, що "у літературі поряд із терміном "стабільність" (stability), як синонім, використовують термін "стійкість" (soundness)" [20, с. 417].

За Банківською енциклопедією, фінансова стійкість банку – це стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю, і означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями та забезпечувати прибутковість

на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі [20, с. 453].

Загалом погоджуючись із таким визначенням, доцільно доповнити його узагальнюючою тезою, яку пропонує у своїй науковій статті "Управління ліквідністю як складова фінансової стійкості банку" В. Волкова [6], зазначаючи, що фінансова стійкість банку – це насамперед його здатність витримувати вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища та виконувати свої функції безперервно протягом значного проміжку часу.

Фінансова стабільність банку містить показники, які розкривають і синтезують результативність складових стійкості банківської установи, особливо обсяг і структуру власних засобів, рівень прибутковості, норму прибутку на власний капітал, дотримання показників ліквідності, мультиплікативну ефективність власного капіталу, обсяг створеної додаткової вартості. Таким чином, узагальнюючими характеристиками фінансової стійкості банку є капітальна стійкість, ліквідність, прибутковість і ризик комерційного банку [6].

Кожен банк для забезпечення своєї стабільності повинен бути впевненим, що у будь-який момент зможе задовольнити потреби своїх кредиторів і позичальників. Для цього йому потрібно підтримувати відповідність між активними та пасивними статтями балансу, між строками повернення кредитів та строками закінчення депозитів. Для залучення коштів на строкові чи поточні рахунки, а також задоволення нових кредитних заявок клієнтів банк повинен мати зразкову репутацію у свідомості своїх потенційних вкладників та кредиторів. Для цього банку потрібно бути ліквідним. Адже для банку як установи, що працює переважно з чужими грошима, репутацію заробити дуже складно, а втратити можна, не повернувши один єдиний вклад. Наявність такого своєрідного замкнутого кола тільки підкреслює значущість ліквідності та здатності менеджменту налагодити ефективне управління нею для забезпечення стабільного функціонування та подальшого розвитку банку.

Висновки. Таким чином, ліквідність банку – це одна з ключових запорук його фінансової стабільності, якісна характеристика банківської установи, яка щонайменше включає:

- спроможність у визначений строк, у повному обсязі та у необхідній валюті виконувати усі наявні чи потенційні вимоги клієнтів;
- здатність функціонувати без порушення внутрішніх та зовнішніх нормативних вимог;
- наявність бездоганної репутації, яка дозволяє банку отримувати довгострокові ресурси з метою фінансування зростання активів та залучати необхідний обсяг коштів на поточні та депозитні рахунки.

Саме таке розуміння банківської ліквідності дозволить менеджерам банків максимально ефективно здійснювати управління ліквідною позицією банку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Банківські операції* : підручник / за ред. А. М. Мороза. — К. : КНЕУ, 2000. — 383 с.
2. *Хіміч Н. О.* Управління ліквідністю комерційних банків України в умовах нестабільності фінансових ринків / Н. О. Хіміч // *Регіональна економіка*. — 2008. — № 3. — С. 76—83.
3. *Лис І.* Удосконалення управління ліквідністю банку в умовах світової фінансової кризи / І. Лис // *Банківська справа*. — 2009. — № 4. — С. 19—25.
4. *Молчанов О. В.* Теоретичні підходи до управління ліквідністю сучасних банків / О. В. Молчанов // *Формування ринкових відносин в Україні*. — 2006. — № 10. — С. 48—51.
5. *Нікітін А. В.* Ліквідність та платоспроможність як чинники конкурентоспроможності банку / А. В. Нікітін, Ю. В. Татяніна // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. — 2010. — № 1. — С. 46—52.
6. *Волкова В. В.* Управління ліквідністю як складова фінансової стійкості банку / В. В. Волкова, Н. І. Волкова, О. М. Чорна // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. — 2011. — № 1. — С. 54—60.
7. *Gruning H.* Analyzing Banking Risk A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management/ Hennie van Greuning, Sonja Brajovic Bratanovic. — The International Bank for Reconstruction and Development/THE WORLD BANK, 2009. — 442 p.
8. *Duttweiler R.* Managing liquidity in banks. A top down approach. A John Wiley & Sons Ltd, 2009. — 286 p.
9. *Банковское дело* / под ред. О. И. Лаврушина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Финансы и статистика, 2005. — 672 с.
10. *Кузнецова Л.* Платежеспособность и ликвидность: уточнение понятий / Л. Кузнецова, Н. Кутузова // *Деньги и кредит*. — 2007. — № 8. — С. 26—29.
11. *Жарковская Е. П.* Банковское дело : учеб.-метод. пособие / Е. П. Жарковская. — М. : Изд-во МФЮА, 2001. — С. 102.
12. *Вишинская Г. Н.* Ликвидность и платежеспособность банка / Г. Н. Вишинская, Д. М. Ахметова // *Аудит и финансовый анализ*. — 2004. — № 4. — С. 139—169.
13. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : затв. Постановою Нац. банку України № 368 від 28.08.2001.
14. Инструкция "Об обязательных нормативах банков" : утв. Цнтр. банком РФ № 110 И от 16.01.2004.
15. Надійна практика управління ліквідністю в банківських організаціях : Нормативно-рекомендаційний документ Базельського комітету з банківського нагляду № 69, 2000.
16. *Гронер К.* Управління казначейством : матеріали семінару / К. Гронер. — К. : Нац. центр підготовки банк. працівників України, 2000. — 140 с.
17. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України та філій іноземних банків в Україні : затв. Постановою Правління НБУ № 91 від 16.03.2006.

18. Положення про порядок встановлення Національним банком України лімітів відкритої валютної позиції в безготівковій та готівковій формах та контроль за їх дотриманням уповноваженими банками : затв. Постановою Правління НБУ № 290 від 12.08.2005.
19. *Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду* / В. С. Стельмах, В. І. Міщенко, В. В. Крилова : наук.-аналіт. матеріали. — Вип. 11. — К. : Нац. банк України; Центр наук. досліджень, 2008. — 220 с.
20. *Банківська енциклопедія* / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. — К. : Центр наукових досліджень Нац. банку України; Знання, 2011. — 504 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2013.

Fuksman O. Role of liquidity in providing bank stability.

Background. *Despite the variety of definitions of banking liquidity, the latter is often simplified because of insufficient attention to some aspects and exaggeration the importance of other. That is why there is an urgent necessity to develop the concept of banking liquidity, which would describe the category as full as possible.*

The purpose of the article is to create the definition of banking liquidity and justify its role in providing the stable functioning of a bank.

Results. *The analysis of different perspectives on the concept of banking liquidity and determining the differences between banking liquidity and banking solvency make it possible to formulate the following definition of banking liquidity. Banking liquidity is its ability to completely fulfill all obligations in the required currency and at the appropriate time without breaking the internal and external regulatory requirements due to the balance sheet structure and ability to finance growth in the credit portfolio, in particular with the help of external borrowing.*

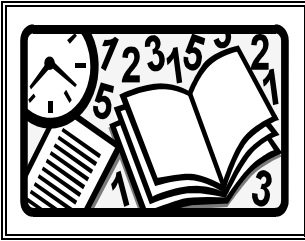
Conclusion. *As can be seen from the definition, the banking liquidity is directly linked to its reputation, and therefore – plays a key role in ensuring the stability of its functioning.*

Keywords: banking liquidity, liquidity of assets, liquidity of balance, financial solvency of a bank, financial stability of a bank.

REFERENCES

1. *Bankivs'ki operacii'* : pidruchnyk / za red. A. M. Moroza. — K. : KNEU, 2000. — 383 s.
2. *Himich N. O. Upravlinnja likvidnistju komercijnyh bankiv Ukrainy v umovah nestabil'nosti finansovyh ryнкiv* / N. O. Himich // *Regional'na ekonomika*. — 2008. — № 3. — S. 76—83.
3. *Lys I. Udoskonalennja upravlinnja likvidnistju banku v umovah svitovoi' finansovoi' kryzy* / I. Lys // *Bankivs'ka sprava*. — 2009. — № 4. — S. 19—25.
4. *Molchanov O. V. Teoretychni pidhody do upravlinnja likvidnistju suchasnyh bankiv* / O. V. Molchanov // *Formuvannja ryнкovyh vidnosyn v Ukraini*. — 2006. — № 10. — S. 48—51.
5. *Nikitin A. V. Likvidnist' ta platospromozhnist' jak chynnyky konkurentospromozhnosti banku* / A. V. Nikitin, Ju. V. Tat'janina // *Finansovo-kredytna dijtal'nist': problemy teorii' ta praktyky*. — 2010. — № 1. — S. 46—52.

6. *Volkova V. V.* Upravlinnja likvidnistju jak skladova finansovoi' stijkosti banku / V. V. Volkova, N. I. Volkova, O. M. Chorna // Finansovo-kredytna dijial'nist': problemy teorii' ta praktyky. — 2011. — № 1. — S. 54—60.
7. *Gruning H.* Analyzing Banking Risk A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management/ Hennie van Greuning, Sonja Brajovic Bratanovic. — The International Bank for Reconstruction and Development/THE WORLD BANK, 2009. — 442 p.
8. *Duttweiler R.* Managing liquidity in banks. A top down approach. A John Wiley & Sons Ltd, 2009. — 286 p.
9. *Bankovskoe delo* / pod red. O. I. Lavrushina. — 2-e izd., pererab. i dop. — M. : Finansy i statistika, 2005. — 672 s.
10. *Kuznecova L.* Platezhesposobnost' i likvidnost': utochnenie ponjatij / L. Kuznecova, N. Kutuzova // Den'gi i kredit. — 2007. — № 8. — S. 26—29.
11. *Zharkovskaja E. P.* Bankovskoe delo : ucheb.-metod. posobie / E. P. Zharkovskaja. — M. : Izd-vo MFJuA, 2001. — S. 102.
12. *Vishinskaja G. N.* Likvidnost' i platezhesposobnost' banka / G. N. Vishinskaja, D. M. Ahmetova // Audit i finansovyj analiz. — 2004. — № 4. — S. 139—169.
13. Instrukcija pro porjadok reguljuvannja dijial'nosti bankiv v Ukrai'ni : zatv. Postanovoju Nac. banku Ukrai'ny № 368 vid 28.08.2001.
14. Instrukcija "Ob objazatel'nyh normativah bankov" : utv. Cntr. bankom RF № 110 I ot 16.01.2004.
15. *Nadijna* praktyka upravlinnja likvidnistju v bankivs'kyh organizacijah : Normatyvno-rekomendacijnyj dokument Bazel's'kogo komitetu z bankivs'kogo nagljadu № 69, 2000.
16. *Groner K.* Upravlinnja kaznachejstvom : materialy seminaru / K. Groner. — K. : Nac. centr pidgotovky bank. pracivnykiv Ukrai'ny, 2000. — 140 s.
17. Polozhennja pro porjadok formuvannja obov'jazkovykh rezerviv dlja bankiv Ukrai'ny ta filij inozemnyh bankiv v Ukrai'ni : zatv. Postanovoju Pravlinnja NBU № 91 vid 16.03.2006.
18. Polozhennja pro porjadok vstanovlennja Nacional'nym bankom Ukrai'ny limitiv vidkrytoi' valjutnoi' pozycji' v bezgotivkovij ta gotivkovij formah ta kontrol' za i'h dotrymannjam upovnovazhenymy bankamy : zatv. Postanovoju Pravlinnja NBU № 290 vid 12.08.2005.
19. *Likvidnist' banku*: okremi aspekty upravlinnja ta svitovyj dosvid reguljuvannja i nagljadu / V. S. Stel'mah, V. I. Mishhenko, V. V. Krylova : nauk.-analit. materialy. — Vyp. 11. — K. : Nac. bank Ukrai'ny; Centr nauk. doslidzhen', 2008. — 220 s.
20. *Bankivs'ka* encyklopedija / S. G. Arbutov, Ju. V. Kolobov, V. I. Mishhenko, S. V. Naumenkova. — K. : Centr naukovykh doslidzhen' Nac. banku Ukrai'ny; Znannja, 2011. — 504 s.

ЕКОНОМІКО- МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

УДК 519.865:336.71

БЕЛОВ Владимир,

д. ф.-м. н., доцент, зам. заведующего кафедрой высшей математики Крымского экономического института ГВУЗ "Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана";

КОНДРАТЬЕВА Ирина,

старший преподаватель кафедры высшей математики Крымского экономического института ГВУЗ "Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана"

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ИНДЕКС УСТОЙЧИВОСТИ ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Предложена новая методика расчета интегрального индекса устойчивости финансовых потоков коммерческих банков. Данная методика основана на разложении функции финансового потока в бесконечное произведение входящих в нее экономических факторов. Благодаря предложенному способу расчета эта экономико-математическая модель дает возможность отслеживать изменение индекса устойчивости всех финансовых потоков коммерческого банка.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, бесконечное произведение, интегральный индекс устойчивости, расчет.

Белов В., Кондратьева И. Интегральний індекс стійкості фінансових потоків комерційних банків. Запропоновано нову методику розрахунку інтегрального індексу стійкості фінансових потоків комерційних банків. Ця методика заснована на розкладанні функції фінансового потоку в нескінченний добуток економічних чинників, що входять до неї. Завдяки запропонованому способу розрахунку дана економіко-математична модель дає можливість відстежувати зміну індексу стійкості всіх фінансових потоків комерційного банку.

Ключові слова: фінансова стійкість, нескінченний добуток, інтегральний індекс стійкості, розрахунок.

Постановка проблемы. Мировой экономический кризис показал, что банковская система оказалась самым слабым звеном мировой экономики, что требует введения в существующую номенклатуру банковских показателей новых критериев работы банковской системы.

Важную роль в работе коммерческого банка играет устойчивость его финансовых потоков. Хотя любой финансовый поток всегда измеряется в одних и тех же денежных единицах, его источники имеют различные степени риска и разный "вес". Эти особенности финансовых потоков приводят к необходимости создания таких критериев работы коммерческого банка, которые бы имели интегральный характер. Наличие одного интегрального индекса, характеризующего комплексное влияние всех финансовых потоков коммерческого банка, позволит сформировать наглядное представление о его работе, так же, например, как индекс Дау-Джонса отражает работу мировой экономической системы. Кроме того, это создает дополнительные методические удобства, заключающиеся в использовании широкоизвестных методов математической статистики одной случайной величины (интегрального индекса) в исследовании банковской деятельности. Для нахождения предлагаемого интегрального индекса устойчивости финансовых потоков коммерческого банка необходимо учесть величину капитала банка, разнообразие и силу финансовых потоков, а также место коммерческого банка в финансовой системе той или иной страны.

При разработке экономико-математической модели интегрального индекса устойчивости особое значение придается поиску математического аппарата, адекватно отражающего характер разрабатываемой модели. Для решения представленной задачи в работе [1] предложен универсальный способ экономико-математического моделирования.

Как показал очередной финансовый кризис, наиболее поразивший именно банковскую систему, в работе банков отсутствуют методические разработки, основанные на солидной математической базе, позволяющие проводить сравнительные характеристики результатов работы как отдельного банка, так и всей банковской системы государства. В связи с этим для предвидения экономических процессов в банковской сфере необходимо разработать систему интегральных сравнительных многокритериальных оценок (индексов) как для отдельного банка, так и для системы банков в целом.

Анализ последних исследований и публикаций. Одной из ключевых интегральных сравнительных многокритериальных оценок является индекс финансовой устойчивости (надежности) коммерческого банка. В работах таких ученых, как А. М. Герасимович [2], Г. Н. Щербакова [3], О. В. Лисенок [4], Л. А. Примостка [5] вопрос об устойчивости коммерческого банка исследован достаточно полно. Однако эти авторы рассматривали индекс финансовой устойчивости банка как многокритериальную оценку, которая зависит от набора нескольких экономических факторов. С помощью этого набора по известным формулам, предложенным учеными, рассчитывают разные коэффициенты, сравнивая их отдельно друг от друга за разные периоды времени, и по различным банкам находят изменения, отдельно

интерпретируя их. Основным недостатком подобного метода является отсутствие суммарной интегральной оценки, что затрудняет интерпретацию результатов расчета при большом количестве банков.

Выявленные недостатки в ходе анализа исследуемых публикаций, а именно отсутствие суммарной оценки при расчете интегрального индекса финансовой устойчивости коммерческого банка, определили **цель** статьи – изложение результатов разработок новой методики оценивания финансовой устойчивости коммерческого банка.

Результаты исследования. Учитывая малоизвестность применяемого математического аппарата, приведем основные первичные математические сведения о нем.

Пусть имеется некоторая последовательность $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \dots, \alpha_n, \dots$ [6]. Введем последовательные произведения: $\alpha_1 \cdot \alpha_2; \alpha_1 \cdot \alpha_2 \cdot \alpha_3; \dots; \alpha_1 \cdot \alpha_2 \cdot \dots \cdot \alpha_n, \dots, \alpha_1 \cdot \alpha_2 \cdot \alpha_3 \cdot \dots \cdot \alpha_n \cdot \dots$. Тогда предел последовательных произведений при $n \rightarrow \infty$ назовем бесконечным произведением сомножителей α_i и обозначим этот предел так:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \prod_{i=1}^n \alpha_i = \prod_{i=1}^{\infty} \alpha_i = \alpha_1 \cdot \alpha_2 \cdot \alpha_3 \cdot \dots \cdot \alpha_n \cdot \dots \quad (1)$$

Предел (1) может быть конечным и бесконечным. Для практического применения в экономике необходимо, чтобы этот предел был конечным. Примем, что если один из сомножителей α_i равен нулю, то такие бесконечные произведения не будут рассматриваться, поскольку они не имеют практического значения в экономике. Итак, для построения математической модели качественного экономического критерия или какого-либо экономического процесса будем применять только бесконечные произведения, имеющие конечные пределы и не имеющие нулевых сомножителей.

В экономике широко применяются корреляционные регрессионные эконометрические модели, использующие теорию степенных рядов. Покажем, что используя разложение какой-либо неизвестной функции, описывающей тот или иной экономический процесс или экономический критерий, в бесконечные произведения, это разложение можно свести к обычному степенному ряду. Для этого прологарифмируем выражение (1) и получим соответствующий числовой или степенной ряд:

$$\ln \prod_{i=1}^{\infty} \alpha_i = \ln \alpha_1 + \ln \alpha_2 + \ln \alpha_3 + \dots + \ln \alpha_n + \dots \quad (2)$$

Таким образом, практически весь математический аппарат эконометрических моделей, в том числе и математическая статистика, может быть с успехом применен для разложения неизвестной функции

в бесконечное произведение. Рассмотрим вопрос о сходимости такого разложения. Для того, чтобы бесконечное произведение (1) сходилось и имело конечный предел, необходимо, чтобы каждый из сомножителей $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \dots, \alpha_n, \dots$ был меньше единицы. Этого легко добиться, перейдя к относительным единицам измерения.

Любой экономический критерий или процесс всегда определяется несколькими экономическими факторами. Так, элементы α_i бесконечного произведения могут быть значениями многих независимых экономических факторов и различными функциями. Покажем, как в этом случае будет выглядеть разложение неизвестной функции $F(a_i, b_i, c_i, d_i)$ в виде бесконечного произведения:

$$F(a_i, b_i, c_i, d_i) = \prod_{i=1}^{\infty} (a_1 b_1 c_1 d_1)^1 \cdot (a_2 b_2 c_2 d_2)^2 \cdot (a_3 b_3 c_3 d_3)^3 \cdot \dots \quad (3)$$

Так как каждый независимый фактор a, b, c, d имеет свою размерность, то функция $F(a_i, b_i, c_i, d_i)$ определена в аффинном пространстве [7], которое накладывает строгие математические ограничения на возможность применения тех или иных математических операций. Любое измерение представляет собой процесс сравнения измеряемой величины с эталоном – единицей измерения. В основном для построения экономико-математической модели используется несколько экономических факторов, практически всегда выраженных в количественных показателях, поэтому необходимо принять во внимание размерность этих факторов. Обязательным в этом случае является введение системы координат с координатными осями в определенных единицах измерения. Такая система координат, в которой по каждой из осей отложены величины с различными единицами измерения, получила название аффинной системы координат или аффинного пространства [9]. Эти ограничения можно обойти.

Обычно эксперты оценивают ту или иную экономическую категорию как интегральную характеристику, учитывая количественную характеристику независимых экономических факторов, и производят ранжирование для разных экономических субъектов. Таким образом, любая экспертная процедура дает сравнительную характеристику данной экономической категории, так как сравниваются два и более субъекта. Это позволяет при сравнении в качестве единиц получить обычные числа, то есть перейти в евклидово пространство. Как известно [6], сравнение, т.е. деление, является разрешенной математической операцией в аффинном пространстве, и соответствующий переход математически корректен. Рассмотрим, как этот прием применить в общем виде.

Пусть имеется некоторый экономический процесс, для которого вычисляется относительный показатель какого-либо качественного экономического критерия, который характеризуется n экономическими количественными независимыми факторами $J_1, J_2, J_3, \dots, J_n$. Тогда математическую зависимость, описывающую этот экономический процесс или экономический критерий, согласно [1] с учетом требований математической статистики можно записать так:

$$F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n) = \prod_{i=1}^{\infty} (J_1 \cdot J_2 \cdot J_3 \cdot \dots \cdot J_n) \times \\ \times (h_1 \cdot J_1^2 \cdot J_2^2 \cdot J_3^2 \cdot \dots \cdot J_n^2) \cdot (h_2 \cdot J_1^3 \cdot J_2^3 \cdot J_3^3 \cdot \dots \cdot J_n^3) \dots \quad (4)$$

Учитывая, что $J_1 \leq 1, J_2 \leq 1, \dots, J_n \leq 1$, для обеспечения сходимости разложения функции в бесконечное произведение и наличия у каждого из независимых факторов $J_1, J_2, J_3, \dots, J_n$ случайных колебаний можно в (4) оставить только первый член бесконечного произведения, т.е. представить математическую зависимость в упрощенном виде:

$$F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n) \cong J_1 \cdot J_2 \cdot J_3 \cdot \dots \cdot J_n. \quad (4a)$$

Для того, чтобы перейти к арифметической форме (4a), т.е. осуществить переход из аффинного в евклидово пространство, введем понятие переводного коэффициента r_i для создания одинаковой размерности всех координат. Кроме того, учтем, что каждый из независимых экономических факторов по-разному влияет на функцию $F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n)$. Используя понятие веса q_i для независимого экономического фактора, каждый из них можно представить в виде $r_1 \cdot q_1 \cdot J_1; r_2 \cdot q_2 \cdot J_2; r_3 \cdot q_3 \cdot J_3; r_n \cdot q_n \cdot J_n$. Перепишем (4a), исходя из этого предположения:

$$F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n) \cong r_1 \cdot q_1 \cdot J_1 \cdot r_2 \cdot q_2 \cdot J_2 \cdot r_3 \cdot q_3 \cdot J_3 \cdot \dots \cdot r_n \cdot q_n \cdot J_n \cdot \dots \quad (4б)$$

Рассмотрим теперь два экономических субъекта "x" и "y", у которых математические зависимости $F(x)$ и $F(y)$ можно записать в виде (4б):

$$F(x) \cong r_1 \cdot q_1 \cdot J_1^x \cdot r_2 \cdot q_2 \cdot J_2^x \cdot \dots \cdot r_n \cdot q_n \cdot J_n^x; \\ F(y) \cong r_1 \cdot q_1 \cdot J_1^y \cdot r_2 \cdot q_2 \cdot J_2^y \cdot \dots \cdot r_n \cdot q_n \cdot J_n^y. \quad (4в)$$

Разделив $F(x)$ на $F(y)$, получим:

$$\frac{F(x)}{F(y)} = \frac{J_1^x \cdot J_2^x \cdot \dots \cdot J_n^x}{J_1^y \cdot J_2^y \cdot \dots \cdot J_n^y}. \quad (5)$$

Отношение двух субъектов позволяет достаточно просто найти количественный критерий для сравнения двух или более субъектов для одного и того же экономического процесса или качественного экономического критерия. Ценность предлагаемого разложения в виде бесконечного произведения для создания практически любых эконометрических моделей заключается в весьма существенном упрощении математической процедуры за счет исключения определения "веса" q_i и переводного множителя r_i каждого экономического фактора.

Как правило, среди всех факторов, используемых для построения эконометрической модели, можно выделить факторы, которые благоприятно влияют на рассматриваемый результативный признак, и те, что влияют отрицательно. Рассмотрим, как в предлагаемом методе экономико-математического моделирования учесть разнонаправленность действия независимых экономических факторов.

Пусть имеется n экономических факторов, влияющих на данный экономический процесс или результативный признак, из которых m факторов оказывают положительное влияние, а $k = n - m$ независимых факторов влияют отрицательно. Тогда математическую зависимость $F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n)$ без утраты общности можно представить в следующем виде:

$$F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n) = \frac{\prod_{i=1}^m J_i^+ = J_1^+ \cdot J_2^+ \cdot \dots \cdot J_m^+}{\prod_{j=1}^k J_j^- = J_1^- \cdot J_2^- \cdot \dots \cdot J_k^-}, \quad (6)$$

где J_i^+ – положительно влияющие факторы;

J_i^- – отрицательно влияющие факторы.

Вернувшись к понятию веса экономического фактора и переводного множителя, получим:

$$F(J_1, J_2, J_3, \dots, J_n) = \frac{q_1^+ \cdot r_1^+ \cdot J_1^+ \cdot q_2^+ \cdot r_2^+ \cdot J_2^+ \cdot \dots \cdot q_m^+ \cdot r_m^+ \cdot J_m^+}{q_1^- \cdot r_1^- \cdot J_1^- \cdot q_2^- \cdot r_2^- \cdot J_2^- \cdot \dots \cdot q_k^- \cdot r_k^- \cdot J_k^-}. \quad (6a)$$

Рассмотрим теперь два экономических субъекта "x" и "y", математические зависимости которых $F(x)$ и $F(y)$ можно записать так:

$$F(x) = \frac{q_1^+ \cdot r_1^+ \cdot J_1^{+x} \cdot q_2^+ \cdot r_3^+ \cdot J_2^{+x} \cdot \dots \cdot q_m^+ \cdot r_m^+ \cdot J_m^{+x}}{q_1^- \cdot r_1^- \cdot J_1^{-x} \cdot q_2^- \cdot r_2^- \cdot J_2^{-x} \cdot \dots \cdot q_k^- \cdot r_k^- \cdot J_k^{-x}}, \quad (7)$$

$$F(y) = \frac{q_1^+ \cdot r_1^+ \cdot J_1^{+y} \cdot q_2^+ \cdot r_3^+ \cdot J_2^{+y} \cdot \dots \cdot q_m^+ \cdot r_m^+ \cdot J_m^{+y}}{q_1^- \cdot r_1^- \cdot J_1^{-y} \cdot q_2^- \cdot r_2^- \cdot J_2^{-y} \cdot \dots \cdot q_k^- \cdot r_k^- \cdot J_k^{-y}}.$$

Итак, в итоге сравнения двух субъектов выводим формулу (8), которая отличается тем, что отрицательно влияющие факторы переносятся в знаменатель произведения, что и принято [1].

Разделив $F(x)$ на $F(y)$, получим выражение:

$$\frac{F(x)}{F(y)} = \frac{J_1^{+x} \cdot J_2^{+x} \cdot \dots \cdot J_m^{+x} \cdot J_1^{-y} \cdot J_2^{-y} \cdot \dots \cdot J_k^{-y}}{J_1^{-x} \cdot J_2^{-x} \cdot \dots \cdot J_k^{-x} \cdot J_1^{+y} \cdot J_2^{+y} \cdot \dots \cdot J_m^{+y}}. \quad (8)$$

Имеющийся формальный математический аппарат требует определенной *модификации* для конкретного случая создания интегрального индекса устойчивости финансовых потоков в банках. *Во-первых*, для учета величины банков необходимо все финансовые потоки представить в относительной форме – как отношение величины финансового потока к собственному капиталу банка; *во-вторых*, все поступающие в банк финансовые потоки считать положительными, а исходящие из банка – отрицательными в ранее указанном смысле. *В-третьих*, для исследования временного ряда интегральных индексов устойчивости финансовых потоков в отдельно взятом банке использовать стандартный метод исследования временных рядов [8]. *В-четвертых*, для сравнительной характеристики различных банков с целью оправдания сходимости ряда (4) нормировать все показатели финансовых потоков к единице, как это сделано в [1].

Для полного понимания и большей наглядности предлагаемого метода рассмотрим следующий пример. Рассчитаем интегральный индекс устойчивости финансовых потоков в коммерческих банках первой группы. На основе сводного баланса за первый квартал 2012 года составляем таблицу основных показателей финансовых потоков для банков первой группы (*табл. 1*) [10].

Для расчета индекса финансовой устойчивости коммерческого банка получим следующую формулу:

$$I_{\text{ФУБ}} = \frac{I_2 \cdot I_3 \cdot I_5}{I_1 \cdot I_4}, \quad (9)$$

- где I_1 – обязательства банка;
 I_2 – общие активы банка;
 I_3 – доходные активы;
 I_4 – активы не доходные;
 I_5 – активы капитализированные.

Таблиця 1

**Основные показатели финансовых потоков
для банков первой группы (тыс. грн)**

Наименование банка	Собствен ный капитал	Обязательства	Активы			
			общие	доходные	недоходные	капитали- зированные
Приватбанк	17005705	136649370	153655075	107166463	23131469	23357144
Ошадбанк	17950541	60467075	78417616	65824740	4606524	7986351
Укрэксимбанк	17742075	55108555	72850630	59100402	3208654	10541574
Райффайзен банк Аваль	6 420 978	44 381 861	50 802 840	37593563	4426779	21578485
Проминвестбанк	5132014	35330929	40462943	34470898	3295092	2696955
Укрсоцбанк	6 585 638	33 806 927	40 392 565	30744402	4198149	5150013
ВТБ Банк	3 717 009	31 677 438	35 394 447	27544071	2133377	4446999
Первый Украинский Междуна- родный банк	4075728	27563034	31638762	24124849	4257562	3256349
Укрсиббанк	2594406	27266257	29860663	18494908	4015987	7349769
Альфа Банк	4169761	23476499	27646260	19997773	2233665	5414822
Банк "Надра"	4029201	21921587	25950788	21510002	2213927	2226860
Дельта Банк	2938696	21588928	24527623	18176697	1359620	4991307
ОТР Банк	3165504	20235886	23401389	19222658	848129	3330603
Банк "Финансы и кредит"	1778812	21247379	23026192	18260896	1824118	2941177
Сбербанк России	2287519	17918915	20206434	15764457	1354419	3087557
Брокбизнесбанк	2441893	17758786	20200680	14718938	3792667	1689074
Укргазбанк	2894841	16512279	19407119	14796513	1954020	2656586

Представим все финансовые потоки в относительной форме, т.е. как отношение величины финансового потока к собственному капиталу банка (табл. 2).

Таблиця 2

Финансовые потоки в относительной форме

Наименование банка	Обязательства, I_1	Активы			
		общие, I_2	доходные, I_3	недоходные, I_4	капитализи- рованные, I_5
Приватбанк	8.035502	9.035501832	6.3017949	1.360218	1.373489
Ошадбанк	3.368538	4.368537783	3.667006	0.256623	0.444909
Укрэксимбанк	3.106094	4.106094228	3.3310875	0.18085	0.594157
Райффайзен банк Аваль	6.912009	7.912009234	0.6894244	0.689424	3.360623
Проминвестбанк	6.884418	7.884418372	6.7168367	0.642066	0.525516
Укрсоцбанк	5.133432	6.133432101	4.6684013	0.63747	0.782007
ВТБ Банк	8.522292	9.522292009	7.4102778	0.57395	1.196392
Первый Украин- ский Междуна- родный банк	6.762727	7.762727146	5.9191513	1.044614	0.798961

Окончание табл. 2

Наименование банка	Обязательства, I_1	Активы			
		общие, I_2	доходные, I_3	недоходные, I_4	капитализированные, I_5
Укрсиббанк	10.50963	11.50963342	7.1287637	1.547941	2.832929
Альфа Банк	5.630179	6.630178995	4.7959042	0.535682	1.298593
Банк "Надра"	5.440678	6.440678011	5.3385276	0.54947	0.55268
Дельта Банк	7.346432	8.346432214	6.1852943	0.462661	1.698477
ОТР Банк	6.392628	7.392627654	6.0725434	0.267929	1.052156
Банк "Финансы и кредит"	11.9447	12.9446994	10.26578	1.02547	1.65345
Сбербанк России	7.833342	8.833341512	6.8915096	0.592091	1.349741
Брокбизнесбанк	7.272548	8.272548252	6.0276746	1.553167	0.691707
Укргазбанк	5.704037	6.704037077	5.1113393	0.675001	0.917697

Далее, для сравнительной характеристики различных банков с целью оправдания сходимости ряда (4), нормируем все показатели финансовых потоков к единице (табл. 3).

Таблица 3

Нормированные показатели финансовых потоков

Наименование банка	Обязательства	Активы			
		общие	доходные	недоходные	капитализированные
Приватбанк	0.889325	1	0.6974482	0.150542	0.15201
Ощадбанк	0.77109	1	0.8394127	0.058743	0.101844
Укрэксимбанк	0.75646	1	0.8112545	0.044044	0.144701
Райффайзен банк Аваль	0.87361	1	0.0871364	0.087136	0.42475
Проминвестбанк	0.873168	1	0.8519128	0.081435	0.066652
Укрсоцбанк	0.836959	1	0.7611401	0.103934	0.127499
ВТБ Банк	0.894983	1	0.7782032	0.060274	0.125641
Первый Украинский Международный банк	0.871179	1	0.7625093	0.134568	0.102923
Укрсиббанк	0.913116	1	0.6193737	0.134491	0.246135
Альфа Банк	0.849175	1	0.7233446	0.080794	0.195861
Банк "Надра"	0.844737	1	0.8288766	0.085313	0.085811
Дельта Банк	0.880188	1	0.7410705	0.055432	0.203497
ОТР Банк	0.86473	1	0.8214323	0.036243	0.142325
Банк "Финансы и кредит"	0.922748	1	0.7930489	0.079219	0.127732
Сбербанк России	0.886793	1	0.7801702	0.067029	0.152801
Брокбизнесбанк	0.879118	1	0.7286358	0.187749	0.083615
Укргазбанк	0.850836	1	0.7624271	0.100686	0.136887

По формуле (9) рассчитаем интегральный индекс устойчивости финансовых потоков коммерческих банков. Положительными будем считать потоки: I_2 – активы общие, I_3 – активы доходные и I_5 – активы капитализированные; отрицательными: I_1 – обязательства и I_4 – активы недоходные (табл. 4).

Таблиця 4

**Расчет интегрального индекса устойчивости
финансовых потоков коммерческих банков**

Наименование банка	Индекс, Iуфп
Приватбанк	0.791895
Ощадбанк	1.887319
Укрэксимбанк	3.523335
Райффайзен банк Аваль	0.486201
Проминвестбанк	0.798553
Укрсоцбанк	1.155606
ВТБ Банк	1.812498
Первый Украинский Международный банк	0.669434
Укрсиббанк	1.241389
Альфа Банк	2.064973
Банк "Надра"	0.986957
Дельта банк	3.090869
ОТП Банк	3.730372
Банк "Финансы и кредит"	1.38575
Сбербанк России	2.00553
Брокбизнесбанк	0.36912
Укргазбанк	1.21828

Проранжировав этот ряд, получим классификацию банков согласно расчётам интегрального индекса устойчивости (табл. 5).

Таблиця 5

Классификация коммерческих банков первой группы

Наименование банка	Индекс, Iуфп
ОТП Банк	3.730372
Укрэксимбанк	3.523335
Дельта банк	3.090869
АльфаБанк	2.064973
Сбербанк России	2.00553
Ощадбанк	1.887319
ВТБ Банк	1.812498
Банк "Финансы и кредит"	1.38575
Укрсиббанк	1.241389
Укргазбанк	1.21828
Укрсоцбанк	1.155606
Банк "Надра"	0.986957
Проминвестбанк	0.798553
Приватбанк	0.791895
Первый Украинский Международный банк	0.669434
Райффайзен банк Аваль	0.486201
Брокбизнесбанк	0.36912

Выводы. Одним из основных показателей деятельности коммерческого банка является устойчивость его финансовых потоков. Предлагаемый способ отличается простотой построения экономико-математической модели и дает возможность отслеживать изменение индекса устойчивости всех финансовых потоков коммерческого банка. С помощью такого интегрального показателя можно отследить динамику его изменения, так как он основывается на использовании аппарата математической статистики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Белов В. Т. Новый способ экономико-математического моделирования / В. Т. Белов // Экономика Крыма. Наука и образование. — 2011. — № 3 (36).
2. Аналіз банківської діяльності : підручник / за ред. А. М. Герасимовича. — К. : КНЕУ, 2003. — 599 с.
3. Щербакова Г. Н. Анализ и оценка банковской деятельности / Г. Н. Щербакова. — Вершина, 2007. — 464 с.
4. Лисенок О. В. Аналіз банківської діяльності / О. В. Лисенок. — К. : КНЕУ, 2010. — 306 с.
5. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л. О. Примостка. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2004. — 468 с.
6. Фихтенгольц Г. М. Курс дифференциального и интегрального исчисления / Г. М. Фихтенгольц. — Т.3. — М. : Физматгиз, 1960. — 817 с.
7. Дубровин Н. И. Аффинные и евклидовы пространства : учеб. пособие / Н. И. Дубровин ; Владимирский гос. ун-т. — Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2006. — 47 с.
8. Орлов А. И. Эконометрика : учебник / А. И. Орлов. — М. : Экзамен, 2002. — 576 с.
9. Гусев В. А. Математика, справочные материалы / В. А. Гусев, А. Г. Мордкович. — М. : Просвещение, 1988. — 416 с.
10. Офіційний сайт Національного банку України. — Режим доступу : [http://www.bank.gov.ua].

Стаття надійшла до редакції 28.11.2012.

Belov V., Kondratieva I. Integral index of stability of financial flows of commercial banks.

Background. *New methodology of calculation of integral index of stability of financial flows of commercial banks is offered in the article. This methodology is based on decomposition of function of financial thread in endless work of the economic factors included in it. Due to the offered method of calculation this economy-mathematical model gives an opportunity to keep track of the change of stability index of all financial flows of commercial bank.*

Review of scientific sources *shows that one of the main key integrated multi-criteria comparative evaluation is an index of financial stability (reliability) of a commercial bank. But analysis of existing works shows that the financial stability index of the bank is a multi-criteria evaluation, which depends on a set of several economic factors. With this set of economic factors on the well-known formulas different rates are calculated. By comparing these factors individually with each other for different periods of time and across different*

banks, changes in these factors are identified and interpreted individually. The main disadvantage of this method is the lack of the total integrated assessment, which makes it difficult to interpret the results of calculations for a large number of banks. The scientific definition of the above-mentioned shortcomings is relevant, and forms the basis of research purpose.

Results. Financial stability of the bank is characterized by the following economic factors: equity, bank liabilities, total assets of the bank, the bank's earning assets, non-profit bank's assets, capitalized assets. To calculate the financial stability index of the commercial bank we offer the following formula:

$$I_{\text{ФУБ}} = \frac{I_1 \cdot I_3 \cdot I_4 \cdot I_6}{I_2 \cdot I_5},$$

I_1 – equity capital; bank liabilities;
 I_2 – bank's total assets;
 I_3 – earning assets;
 I_4 – non-yielding asset
 I_5 – capitalized assets.

At the same factors I_2, I_3, I_5 have positive impact on the financial stability and factors I_1, I_4 have a negative impact.

While calculating financial stability index of a bank for all the commercial banks representatives of the first group, redistribution of ranking of financial stability is observed.

Conclusions. One of the key indicators of a commercial bank is the stability of its financial flows. The proposed method is simple to build an economic and mathematical model and makes it possible to monitor changes in the index of stability of the financial flows of commercial bank. The need for such an integrated indicator is that it can be used to trace the dynamics of change, since it is based on the use of the apparatus of mathematical statistics.

Keywords: financial stability, endless intersection, integral stability index, calculation.

REFERENCES

1. Belov V. T. Novyj sposob jekonomiko-matematicheskogo modelirovanija / V. T. Belov // Jekonomika Kryma. Nauka i obrazovanie. — 2011. — № 3 (36).
2. Analiz bankivs'koi' dijal'nosti : pidruchnyk / za red. A. M. Gerasymovycha. — K. : KNEU, 2003. — 599 s.
3. Shherbakova G. N. Analiz i oценка bankovskoj dejatel'nosti / G. N. Shherbakova. — Vershina, 2007. — 464 s.
4. Lysenok O. V. Analiz bankivs'koi' dijal'nosti / O. V. Lysenok. — K. : KNEU, 2010. — 306 s.
5. Prymostka L. O. Finansovyj menedzhment u banku : pidruchnyk / L. O. Prymostka. — 2-ge vyd., dop. i pererob. — K. : KNEU, 2004. — 468 s.
6. Fihtengol'c G. M. Kurs differencial'nogo i integral'nogo ischislenija / G. M. Fihtengol'c. — T.Z. — M. : Fizmatgiz, 1960. — 817 s.
7. Dubrovin N. I. Affinnye i evklidovy prostranstva : ucheb. posobie / N. I. Dubrovin ; Vladimirskij gos. un-t. — Vladimir : Izd-vo Vladim. gos. un-ta, 2006. — 47 c.
8. Orlov A. I. Jekometrika : uchebnik / A. I. Orlov. — M. : Jekzamen, 2002. — 576 s.
9. Gusev V. A. Matematika, spravochnye materialy / V. A. Gusev, A. G. Mordkovich. — M. : Prosveshhenie, 1988. — 416 s.
10. Oficijnyj sajt Nacional'nogo banku Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : [http://www.bank.gov.ua].

УДК 519.865:658.5

МАКАРОВА Ганна, асистент ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ У ПРОГНОЗУВАННІ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано існуючі види моделювання систем. Обґрунтовано перспективність застосування у галузі аналізу і дослідження слабкоструктурованих систем, якою є економічний потенціал підприємства, методу когнітивного моделювання, що об'єднує два види моделювання – структурно-системне та імітаційне. Описано когнітивну модель і прогнозування економічного потенціалу підприємства.

Ключові слова: економічний потенціал підприємства, прогнозування, моделювання, слабкоструктурована система, когнітивний підхід.

Макарова А. Когнитивное моделирование в прогнозировании экономического потенциала предприятия. Проанализированы существующие виды моделирования систем. Обоснована перспективность применения в области анализа и исследования слабоструктурированных систем, каковой является экономический потенциал предприятия, метода когнитивного моделирования, объединяющего два вида моделирования – структурно-системное и имитационное. Описана когнитивная модель и прогнозирование экономического потенциала предприятия.

Ключевые слова: экономический потенциал предприятия, прогнозирование, моделирование, слабоструктурированная система, когнитивный подход.

Постановка проблеми. Складність і багатоаспектність функціонування соціально-економічних слабкоструктурованих систем ускладнює процес їх прогнозування.

Для відкритих слабкоструктурованих систем характерна велика кількість елементів, зв'язків і взаємодій між ними, складність структури, утвореної цими елементами (багатошарова, ієрархічна і т.п.), підвищення складності системи через слабкі взаємодії між цими елементами; певна динаміка системи, складність її поведінки, непередбачуваність; притаманні закономірності взаємодії частин і цілого (цілісність, інтегративність); закономірності ієрархічної впорядкованості систем (комунікативність, ієрархічність) та функціонування і розвитку систем (історичність, самоорганізація) [1].

Результативним і ефективним методом дослідження та прогнозування їх розвитку є моделювання, що дозволяє відображати об'єкт (систему, проблемну ситуацію) різними класами моделей, організовуючи таким чином поступові процеси пізнання і формалізації завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для аналізу слабко-структурованих, відкритих, складних систем, якою є економічний потенціал підприємства, нині активно використовується когнітивний підхід, наприклад, у працях таких вчених, як: В. Н. Бурков, Г. В. Горлова, Е. Н. Захарова, С. А. Радченко, Л. А. Козлов, Я. С. Коровин, А. А. Кочкаров, О. П. Кузнецов, А. А. Кулінич, А. В. Марковський, Е. В. Мельник, Д. А. Новіков, М. Б. Салпагаров [1–7]. Однак можливість застосування методики прогнозу економічного потенціалу підприємства, заснованої на когнітивному моделюванні, практично не досліджена.

Метою статті є аналіз існуючих видів моделювання систем, опис когнітивної моделі і прогнозування економічного потенціалу підприємства.

Результати дослідження. Моделюванням називається заміщення одного об'єкта іншим з метою отримання інформації про найважливіші властивості об'єкта-оригіналу за допомогою об'єкта-моделі. В основу моделювання покладено теорію подібності, за якою абсолютна подібність можлива лише при заміні одного об'єкта точно таким же іншим. При моделюванні абсолютна подібність неможлива, і необхідно, щоб модель адекватно відображала той аспект функціонування об'єкта, що досліджується.

За ступенем повноти моделі поділяють на повні, неповні та наближені. *Повні* моделі ідентичні об'єкту і в просторі, і в часі. Для *неповного* моделювання ця ідентичність не зберігається. В основу *наближеного* моделювання покладено подобу, при якій деякі аспекти функціонування реального об'єкта не моделюються зовсім.

Залежно від типу носія, сигнатури моделі, характеру досліджуваних процесів у системі види моделювання поділяються на детерміновані та стохастичні, статичні та динамічні, дискретні, безперервні і дискретно-безперервні. *Детерміноване* моделювання відображає процеси, в яких передбачається відсутність випадкових впливів. *Стохастичне* моделювання враховує імовірнісні процеси і події. *Статичне* моделювання служить для опису поведінки об'єкта у певний момент часу, а *динамічне* – для дослідження поведінки об'єкта у часі. *Дискретне* моделювання застосовують для опису процесів, які вбачаються дискретними, відповідно, *безперервне* моделювання дозволяє відобразити безперервні процеси в системах, а *дискретно-безперервне* моделювання використовується для виділення наявності як дискретних, так і безперервних процесів.

Моделювання залежно від форми подання об'єкта класифікується на уявне і реальне. *Уявне* моделювання застосовується тоді, коли моделі неможливо реалізувати у заданий інтервал часу або відсутні умови для їх фізичного створення.

Уявне моделювання реалізується у вигляді наочного, символічного і математичного. При *наочному* моделюванні на базі уявлень

людини про реальні об'єкти створюються наочні моделі, що відображають явища і процеси, які протікають у цьому об'єкті. В основу гіпотетичного моделювання закладається гіпотеза про закономірності протікання процесу в реальному об'єкті, яка відображає рівень знань дослідника про об'єкт і базується на причинно-наслідкових зв'язках між входом і виходом об'єкта, що досліджується. Цей вид моделювання використовується, коли знань про об'єкт недостатньо для побудови формальних моделей. *Аналогове* моделювання ґрунтується на застосуванні аналогій різних рівнів. Для досить простих об'єктів найвищим рівнем є повна аналогія. З ускладненням системи використовуються аналогії наступних рівнів, коли аналогова модель відображає кілька або тільки один аспект функціонування об'єкта.

Макетування застосовується у тому випадку, якщо процеси, які протікають у реальному об'єкті, не піддаються фізичному моделюванню, або можуть передувати проведенню інших видів моделювання. В основу побудови уявних макетів також покладено аналогії, які зазвичай базуються на причинно-наслідкових зв'язках між явищами і процесами в об'єкті.

Символічне моделювання являє собою штучний процес створення логічного об'єкта, який заміщає реальний і виражає основні властивості його відносин за допомогою певної системи знаків і символів. В основу мовного моделювання закладається певний тезаурус, який утворюється з набору понять, причому цей набір повинен бути фіксованим. Між тезаурусом і звичайним словником є принципові відмінності. Тезаурус – словник, очищений від неоднозначності, тобто кожному слову може відповідати лише єдине поняття, хоча в звичайному словнику одному слову може відповідати кілька понять. Знакове моделювання реалізується через введення умовних позначень окремих понять, тобто знаків, певних операцій між цими знаками, за їх допомогою відображається набір понять – складаються окремі ланцюжки із слів і речень. Використовуючи операції об'єднання, перетину і доповнення теорії множин, можливо через окремі символи описати певний реальний об'єкт.

Математичне моделювання – це процес встановлення даному реальному об'єкту певного відповідного математичного об'єкта, який називається математичної моделлю. Для вивчення характеристик процесу функціонування будь-якої системи математичними методами повинна бути обов'язково проведена формалізація цього процесу, тобто побудована математична модель. Дослідження математичної моделі дозволяє отримувати характеристики реального об'єкта, який розглядається.

Вид математичної моделі залежить як від природи реального об'єкта, так і від завдань його дослідження, необхідної достовірності і точності їх вирішення. Кожна математична модель описує реальний

об'єкт з певним ступенем наближення. Для аналітичного моделювання характерно те, що процеси функціонування елементів системи записуються у вигляді деяких функціональних співвідношень (алгебраїчних, інтегро-диференціальних тощо) або логічних умов.

При *імітаційному моделюванні* алгоритм, який реалізує модель, відтворює процес функціонування системи в часі, причому імітуються елементарні явища, які складають процес, із збереженням їх логічної структури і послідовності протікання в часі, що дозволяє за вихідними даними отримати показники стану процесу в певні моменти часу, оцінити характеристики системи. Основною перевагою імітаційного моделювання порівняно з аналітичним є можливість вирішення більш складних завдань. Імітаційні моделі дозволяють враховувати такі фактори, як наявність дискретних і безперервних елементів, нелінійних характеристик елементів системи, численні випадкові впливи, які створюють труднощі при аналітичному моделюванні. Нині імітаційне моделювання – досить ефективний метод дослідження систем і практично доступний метод отримання інформації про поведінку системи, особливо на етапі її проектування.

Метод імітаційного моделювання застосовується для оцінки варіантів структури системи, ефективності різних алгоритмів управління системою, впливу зміни різних параметрів системи. Імітаційне моделювання може бути покладено в основу структурного, алгоритмічного і параметричного синтезу системи за необхідності створення системи із заданими характеристиками при певних обмеженнях, у випадку, якщо система повинна бути оптимальною за деякими критеріями ефективності.

Комбіноване (аналітико-імітаційне) моделювання дозволяє об'єднати переваги аналітичного та імітаційного моделювання. При побудові комбінованих моделей розробляється попередня декомпозиція процесу функціонування об'єкта на складові підпроцеси, і для тих підпроцесів, для яких, можливо, використовуються аналітичні моделі, а для інших будуються імітаційні моделі. Такий підхід дозволяє охопити якісно нові класи систем, які не можуть бути досліджені з використанням тільки аналітичного або імітаційного моделювання окремо.

Інформаційне моделювання (часто називається кібернетичним) пов'язане з дослідженням моделей, в яких відсутня безпосередня подоба фізичних процесів реальним. У цьому випадку прагнуть відобразити лише певну функцію і розглядають реальний об'єкт як "чорний ящик", що має ряд входів і виходів, і моделюють певні зв'язки між виходами і входами. Таким чином, в основу інформаційних (кібернетичних) моделей покладено відображення певних інформаційних процесів управління, яке дозволяє оцінити поведінку реального об'єкта. Для побудови моделі в цьому випадку необхідно виділити досліджувану функцію реального об'єкта, спробувати формалізувати цю функцію у вигляді деяких операторів зв'язку між входом і виходом

та відтворити її на імітаційній моделі, причому абсолютно іншою математичною мовою і фізичною реалізацією процесу.

При *структурно-системному* моделюванні об'єкт розглядається як система, в якій виділяються окремі частини різного "калібру": найбільші (підсистеми); проміжні (компоненти); дрібні, неподільні (елементи). Частини системи пов'язані між собою відносинами кординації та субординації, відображеними в структурно-функціональній моделі, яка описує зв'язок, залежності та підпорядкованість частин цього об'єкта.

Структурно-системне моделювання, що базується на деяких специфічних особливостях структур певного виду, використовуючи їх як засіб дослідження, включає:

- методи сітьового моделювання;
- поєднання методів структуризації з лінгвістичними (мовними);
- структурний підхід у напрямку формалізації побудови і дослідження структур різного типу (ієрархічних, матричних, довільних графів) на основі теоретико-множинних уявлень і понять номінальної шкали теорії вимірювань.

Ситуаційне моделювання ґрунтується на модельній теорії мислення, в рамках якої можна описати основні механізми регулювання процесів прийняття рішень. В основу модельної теорії мислення покладено уявлення про формування в структурах мозку інформаційної моделі об'єкта. Ця інформація сприймається людиною на базі вже наявних у нього знань і досвіду. Цілеспрямована поведінка людини будується шляхом формування цільової ситуації і уявного перетворення вихідної ситуації в цільову.

Основою побудови моделі є опис об'єкта у вигляді сукупності елементів, пов'язаних між собою певними взаємозв'язками, що відображають семантику предметної області. Модель об'єкта має багатовірневу структуру і являє собою той інформаційний контекст, на ґрунті якого протікають процеси управління. Чим ширша інформаційна модель об'єкта і більше можливостей та варіантів управління нею, тим краща і різноманітніша якість прийнятих рішень при управлінні об'єктом.

При *реальному* моделюванні використовується можливість дослідження характеристик або цілком на реальному об'єкті, або його частини. Такі дослідження проводяться як на об'єктах, які функціонують у нормальних режимах, так і при організації спеціальних режимів для оцінки характеристик, які цікавлять дослідника (при інших значеннях змінних і параметрів, в іншому масштабі часу тощо). Реальне моделювання є найбільш адекватним, але його можливості обмежені. Наприклад, проведення реального моделювання автоматизованої системи управління підприємства вимагає, по-перше, наявності такої автоматизованої системи управління і, по-друге, проведення експериментів з об'єктом управління, тобто підприємством, що в більшості випадків неможливо.

Натурним моделюванням називають проведення дослідження на реальному об'єкті з наступною обробкою результатів експерименту на основі теорії подібності. Натурний експеримент поділяється на науковий експеримент, комплексні випробування та виробничий експеримент. Науковий експеримент характеризується широким використанням засобів автоматизації проведення, застосуванням різноманітних засобів обробки інформації, можливістю втручання людини в процес проведення експерименту. Один з різновидів експерименту – комплексні випробування. Внаслідок повторення випробувань об'єктів у цілому (або великих частин системи) виявляються загальні закономірності характеристик якості, надійності цих об'єктів. У цьому випадку моделювання здійснюється шляхом обробки та узагальнення відомостей про групу однорідних явищ. Поряд із спеціально організованими випробуваннями можлива реалізація натурального моделювання шляхом узагальнення досвіду, накопиченого в ході виробничого процесу, тобто йдеться про виробничий експеримент. На базі теорії подібності обробляють статистичний матеріал про виробничий процес і отримують його узагальнені характеристики. Необхідно пам'ятати про відмінність експерименту від реального протікання процесу. Вона полягає в тому, що в експерименті можуть з'явитися окремі критичні ситуації і визначитися кордони стійкості процесу. В ході експерименту вводяться нові фактори впливу на процес функціонування об'єкта.

Іншим видом реального моделювання є *фізичне*, відмінне від натурального тим, що дослідження проводиться на установках, які зберігають природу явищ і володіють фізичною подобою. У процесі фізичного моделювання задаються деякі характеристики зовнішнього середовища і досліджується поведінка або реального об'єкта, або його моделі при заданих або створених штучно впливах зовнішнього середовища. Фізичне моделювання може протікати в реальному і нереальному (псевдореальному) масштабах часу або розглядатися без урахування часу. В останньому випадку вивченню підлягають так звані "заморожені" процеси, що фіксуються в деякий момент часу. Найбільшу складність і інтерес, з точки зору коректності отримуваних результатів, становить фізичне моделювання в реальному масштабі часу [7].

Перспективним у галузі аналізу і дослідження слабкоструктурованих систем є застосування методу *когнітивного моделювання*. Когнітивне моделювання слабкоструктурованих систем спрямоване на розробку формальних моделей і методів, які підтримують інтелектуальний процес вирішення проблем завдяки врахуванню в цих моделях і методах когнітивних можливостей (сприйняття, уявлення, пізнання, розуміння, пояснення) суб'єктів управління при вирішенні управлінських завдань.

Когнітивне моделювання, яке об'єднує два види моделювання – структурно-системне та імітаційне, – найбільш повноцінно і адекватно

відображає реальний об'єкт серед інших видів математичного моделювання. Воно виділяється серед інших видів моделювання своєю відкритістю для фахівців і експертів різних сфер науки. Це дозволяє будувати математичні моделі, результати дослідження яких легко інтерпретуються на практиці.

Метою когнітивного моделювання слабкоструктурованих систем є з'ясування механізму функціонування системи (механізму явищ і процесів, що відбуваються в системі), прогнозування розвитку системи, управління нею, визначення можливостей її пристосування до зовнішнього середовища.

Когнітивне моделювання в задачах аналізу та управління слабкоструктурованими системами – це дослідження функціонування і розвитку слабкоструктурованих систем і ситуацій за допомогою побудови моделі слабкоструктурованої системи (ситуації) на основі когнітивної карти. У цій моделі когнітивна карта відображає уявлення про досліджувану проблему, ситуацію, пов'язану з функціонуванням і розвитком слабкоструктурованої системи. Основними елементами когнітивної карти є складові елементи (базисні фактори, концепти) і причинно-наслідкові зв'язки між ними [1].

При становленні когнітивного моделювання було прийнятим формальне подання когнітивної карти у вигляді знакового графа, тобто орієнтованого графа, вершинам якого відповідають складові елементи, а ребрам – знаки ("+" або "-"). Дедалі частіше когнітивна карта представляється у вигляді зваженого неорієнтованого графа, в якому вершинам відповідають складові елементи, а ребрам – ваги (за певною шкалою), що відображають силу і напрямок взаємовпливу між складовими.

Вибір способу структурування слабкоструктурованих систем і ситуацій у вигляді безлічі факторів і причинно-наслідкових зв'язків між ними не випадковий. Він обумовлений тим, що явища і процеси функціонування та розвитку слабкоструктурованих систем включають різні події, тенденції, зумовлені багатьма факторами, причому кожен у свою чергу впливає на деяку кількість інших факторів, утворюються мережі причинних взаємозв'язків між ними [1].

Завдання аналізу ситуацій на основі когнітивних карт можна поділити на два типи: статичні та динамічні.

Статичний аналіз або аналіз впливів – це аналіз досліджуваної системи за допомогою вивчення структури взаємозв'язків когнітивної карти, який дозволяє виявити структуру системи, знайти найбільш значущі складові елементи, оцінити їх взаємовплив. Дослідження взаємодії складових елементів дає можливість оцінювати поширення впливу по когнітивній карті, що змінює їх стан (значення).

Динамічний аналіз покладено в основу генерації можливих сценаріїв розвитку ситуації у часі (імпульсне моделювання) [1].

Особливістю прогнозу, отриманого за допомогою когнітивної моделі, є те, що він характеризує тенденцію розвитку процесів у системі, точніше, різні можливі тенденції розвитку (наслідки) при гіпотетичних змінах елементів або їх сполучень (причини) у майбутньому. При побудові когнітивної моделі, спираючись на численні результати спостережень за об'єктом (статистичні дані, отримані шляхом обробки даних минулих процесів), можна одержати результати прогнозів методом імпульсного моделювання на когнітивних картах.

При побудові когнітивної моделі та використанні її як прогнозно пропонується діяти за наведеною схемою:

1. Розробка когнітивної моделі відповідно до наявної кількісної та якісної інформації.

2. Моделювання сценаріїв (методом імпульсного моделювання) на основі розробленої когнітивної моделі, що відображають можливий розвиток ситуацій у системі – прогнозування розвитку ситуацій.

3. Порівняння результатів моделювання з даними спостереження [3].

Економічний потенціал підприємства доцільно розглядати як системну категорію, що характеризується структурністю, синергійністю, емерджентністю, цілеспрямованістю, адаптивністю, комунікативністю і альтернативністю шляхів функціонування та розвитку; його структуру – у складі п'яти субпотенціалів, що характеризують функціональні складові діяльності підприємства: техніко-технологічного, кадрового, фінансового, інноваційно-інвестиційного і управлінсько-збутового.

Когнітивне моделювання системи економічного потенціалу підприємства розпочинається з розв'язання задачі її ідентифікації у вигляді когнітивної карти – зваженого неорієнтованого графа (1):

$$G = \langle V, E \rangle, V = \{v_i \mid v_i \in V, i = 1, 2, \dots, n\}; E = \{e_{ij} \mid e_{ij} \in E, ij = 1, 2, \dots, n\}, \quad (1)$$

де G – зважений неорієнтований граф (когнітивна карта) економічного потенціалу підприємства;

V – вершини графа – субпотенціали економічного потенціалу підприємства, виражені вектором незалежних змінних (у нашому випадку – вектор коефіцієнтів, які їх характеризують);

$v_i \in V, i = 1, 2, \dots, n$ – параметри, які характеризують субпотенціали (коефіцієнти);

E – множина дуг, що з'єднують субпотенціали економічного потенціалу підприємства (у нашому випадку – виражені ваговими коефіцієнтами);

$e_{ij} \in E, ij = 1, 2, \dots, n$ – дуги, що відображають функціональну взаємозалежність між субпотенціалами [4].

Наступний етап аналізу когнітивної моделі, пов'язаний з дослідженням сценарного аналізу, націлений на моделювання тенденцій розвитку системи в майбутньому, припускає визначення змін значень

вершин графа – субпотенціалів на відповідних тактах моделювання на підставі теореми про поширення збурень, згідно з якою:

$$p(t) = p(0)[A^t], X(t) = X(0) + [I + A + A^2 + \dots + A^t], \quad (2)$$

де $p(t)$ – вектор зміни значень параметрів вершин зваженого неорієнтованого графа на відповідному такті моделювання;

A – матриця суміжності для даного зваженого неорієнтованого графа – таблиця, у якій як стовпці, так і рядки відповідають вершинам графа – субпотенціалам. У кожній клітинці цієї матриці записується число, що визначає наявність зв'язку вершини-рядка з вершиною-стовпцем (одного субпотенціалу з іншим);

t – такти (кроки) моделювання $t = 0, 1, 2, 3, \dots, n$, що відображають послідовність змін станів системи економічного потенціалу підприємства;

$X(t)$ – значення параметрів вершин на такті моделювання;

$X(0)$ – значення параметрів вершин на початковому такті моделювання;

I – одинична матриця [5].

На основі аналізу когнітивних моделей можна визначити напрямки діяльності, де вони можуть становити практичний інтерес:

- придбання знань;
- зберігання і первинна обробка отриманих знань;
- осмислення отриманих знань;
- прогностика розвитку ситуацій;
- цілепокладання;
- прийняття рішень;
- генерація сценаріїв дії [6].

Висновки. Когнітивне моделювання економічного потенціалу підприємства дозволяє описати його структуру, взаємодію і взаємовплив його складових, причинно-наслідкові взаємозв'язки між ними; різні процеси, що протікають у ньому, їх взаємодію із зовнішнім середовищем, виявити вплив зовнішнього середовища на поточну ситуацію, прогнозувати величину економічного потенціалу, і вже на цій основі обґрунтувати необхідні управлінські дії для вирішення проблем, що виникають у таких слабкоструктурованих системах.

Основне призначення когнітивної моделі – допомогти експерту в процесі пізнання і, відповідно, розробити правильне рішення проблемних ситуацій у складних слабкоструктурованих системах. Когнітивна модель пояснює, на який складовий елемент або взаємозв'язок елементів необхідно впливати, з якою силою і в якому напрямку, щоб досягти встановленої мети з найменшими витратами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горелова Г. В. Когнитивный анализ, синтез, прогнозирование развития больших систем в интеллектуальных РИУС / Г. В. Горелова, Э. В. Мельник, Я. С. Коровин // Искусственный интеллект. — 2010. — № 3. — С. 61—72.
2. Авдеева З. К. Когнитивное моделирование для решения задач управления слабоструктурированными системами (ситуациями) / З. К. Авдеева, С. В. Коврига, Д. И. Макаренко // Управление большими системами. — 2007. — № 16. — С. 26—39.
3. Аверкин А. Н. Поддержка принятия решений в слабоструктурированных проблемных областях. Анализ ситуаций и оценка альтернатив / А. Н. Аверкин, О. П. Кузнецов, А. А. Кулинич, Н. В. Титова // Теория и системы управления. — 2006. — № 3. — С. 139—149.
4. Кузнецов О. П. Анализ влияний при управлении слабоструктурированными ситуациями на основе когнитивных карт / О. П. Кузнецов, А. А. Кулинич, А. В. Марковский // Человеческий фактор в управлении. — 2006. — С. 313—345.
5. Кузнецов О. П. Когнитивное моделирование слабоструктурированных ситуаций / О. П. Кузнецов // Искусственный интеллект – проблемы и перспективы. — 2006. — № 7. — С. 86—100.
6. Козлов Л. А. Когнитивное моделирование на ранних стадиях проектной деятельности / Л. А. Козлов. — Барнаул : АлтГТУ, 2008. — 246 с.
7. Красов А. В. Теория информационных процессов и систем / А. В. Красов, С. Е. Душин. — СПб. : СПбГЭТУ "ЛЭТИ", 2006. — 32 с.
8. Головкова Л. С. Організаційно-економічні засади формування та розвитку потенціалу соціально-економічних систем : (кол.) монографія / за ред. Л. С. Головкової. — Запоріжжя : КПУ, 2011. — 450 с.
9. Лапин Е. В. Экономический потенциал предприятия / Е. В. Лапин. — Сумы : Университетская книга, 2002. — 310 с.
10. Жилінська Л. О. Основні підходи до оцінки економічного потенціалу підприємства / Л. О. Жилінська // Економічний часопис — XXI. — 2012. — № 9—10. — С. 53—56.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2012.

Makarova G. Cognitive modeling in the enterprise's economic potential forecasting.

Background. The offered research is devoted to the unexplored and actual problem of the enterprise's economic potential forecasting. The resolution of this issue by using the method of cognitive modeling is proved in the article.

Review of scientific sources devoted to this subject shows, that the complexity of the structure and internal interaction determine the change in economic potential in the future. Therefore it is reasonable previously to forecast the enterprise's economic potential value, taking into account the interaction of its components and to avoid faults and unnecessary costs today and in the future. In the economic-mathematical forecasting of the enterprise's economic potential the variety of methods is used. Each forecasting method has its advantages and disadvantages. The usage if the simulation method is prospective. Therefore, analysis of the existing modeling types and forecasting the enterprise's economic potential is certainly relevant, and form the basis of investigation's aim.

Results. *The existing system modeling methods are classified in the following classification features: level of fullness, depending on the bearer's type, signature of the model, the nature of system processes, the presentation of the object. Their advantages and disadvantages are analyzed.*

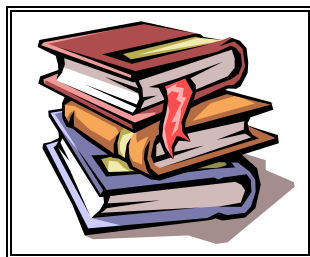
The central aspect of this research is to prove the usage of the cognitive modeling method to the enterprise's economic potential forecasting. The task of the enterprise's economic potential forecasting based on the cognitive modeling can be divided into two types: static and dynamic. Static analysis, or impact assessment – is the economic potential analysis by studying its structure and interaction, which allows to identify the most important components, to estimate their interaction. The investigation of the components' interaction allows to estimate the distribution of effects on cognitive map, that changes their state (value). Dynamic analysis underlying the generation of the enterprise's economic potential's possible scenarios over time (pulsed simulation).

Conclusions. *This investigation, according to the author, can become the component of the enterprise's economic potential forecasting methodological approach and developing of the effective management decisions.*

Keywords: enterprise's economic potential, forecasting, modeling, semistructured system, cognitive approach.

REFERENCES

1. Gorelova G. V. Kognitivnyj analiz, sintez, prognozirovanie razvitija bol'shix sistem v intellektual'nyh RIUS / G. V. Gorelova, Je. V. Mel'nik, Ja. S. Korovin // *Iskusstvennyj intellekt*. — 2010. — № 3. — S. 61—72.
2. Avdeeva Z. K. Kognitivnoe modelirovanie dlja reshenija zadach upravlenija slabostrukturirovannymi sistemami (situacijami) / Z. K. Avdeeva, S. V. Kovriga, D. I. Makarenko // *Upravlenie bol'shimi sistemami*. — 2007. — № 16. — S. 26—39.
3. Averkin A. N. Podderzhka prinjatija reshenij v slabostrukturirovannyh problemnyh oblastjah. Analiz situacij i ocenka al'ternativ / A. N. Averkin, O. P. Kuznecov, A. A. Kulinich, N. V. Titova // *Teorija i sistemy upravlenija*. — 2006. — № 3. — S. 139—149.
4. Kuznecov O. P. Analiz vlijanij pri upravlenii slabostrukturirovannymi situacijami na osnove kognitivnyh kart / O. P. Kuznecov, A. A. Kulinich, A. V. Markovskij // *Chelovecheskij faktor v upravlenii*. — 2006. — S. 313—345.
5. Kuznecov O. P. Kognitivnoe modelirovanie slabostrukturirovannyh situacij / O. P. Kuznecov // *Iskusstvennyj intellekt – problemy i perspektivy*. — 2006. — № 7. — S. 86—100.
6. Kozlov L. A. Kognitivnoe modelirovanie na rannih stadijah proektnoj dejatel'nosti / L. A. Kozlov. — Barnaul : AltGTU, 2008. — 246 s.
7. Krasov A. V. Teorija informacionnyh processov i sistem / A. V. Krasov, S. E. Dushin. — SPb. : SPbGJeTU "LJeTI", 2006. — 32 s.
8. Golovkova L. S. Organizacijno-ekonomichni zasady formuvannja ta rozvytku potencialu social'no-ekonomichnyh system : (kol.) monografija / za red. L. S. Golovkovoï. — Zaporizhzhja : KPU, 2011. — 450 s.
9. Lapin E. V. Jekonomicheskij potencial predprijatija / E. V. Lapin. — Sumy : Universitetskaja kniga, 2002. — 310 s.
10. Zhylyns'ka L. O. Osnovni pidhody do ocinky ekonomichnogo potencialu pidprijemstva / L. O. Zhylyns'ka // *Ekonomichnyj chasopys* — XXI. — 2012. — № 9—10. — S. 53—56.

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СВІТУ

УДК 165.12

БОРОВСЬКА Людмила, к. філос. н. доцент кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТЕРЕОТИПУ ЯК ФЕНОМЕНУ СВІДОМОСТІ

У статті розглянуто стереотип як феномен практичної свідомості. Обґрунтовано, що тільки при дослідженні стереотипів у контексті динаміки культурних традицій та новацій може бути розкритий їх евристичний потенціал.

Ключові слова: стереотип, установка, феномен свідомості, культурні традиції, новації.

Боровская Л. Эвристический потенциал стереотипа как феномена сознания. В статье рассмотрен стереотип как феномен практического сознания. Обосновано, что только при исследовании стереотипов в контексте динамики культурных традиций и новаций может быть раскрыт их эвристический потенциал.

Ключевые слова: стереотип, установка, феномен сознания, культурные традиции, новации.

Постановка проблеми. Однією з найхарактерніших рис людської культури є те, що люди здатні накопичувати та відтворювати минулий досвід у таких формах, які дозволяють не тільки його засвоювати, але й перетворювати у свій власний предмет (предмет стурбованості, осмислення, критики, удосконалення). Осягнення в ретроспективі логіки пізнання всезагальних норм культури свідчить, що предметом саме рефлексії здебільшого ставали інноваційні форми діяльності та мислення, породження яких дозволяло людству змінювати свій досвід, виходити за його межі до нової реальності, "прориватися" крізь свій історичний час. Консервативні ж форми, в яких накопичувався та зберігався людський досвід, були як правило предметом лише психологічних спостережень. До таких консервативних форм належать й стереотипи людської діяльності та мислення.

© Боровська Л., 2013

92 _____ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2013. № 4

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія дослідження феномену стереотипів є дуже багатою та різноплановою. Серед праць, в яких стереотип вивчався як елемент когнітивного процесу, найбільш відомими є доробки Є. Богардуса, У. Брауна, У. Вайнекі, О. Клайнберга, В. Кларка [1]. Дослідження афективного аспекту стереотипу пов'язані з вивченням соціальної установки. Це насамперед праці Ф. Знанецького, У. Томаса, а також Л. Дууба, Є. Ла Віолетт, Г. Оллпорта, У. Осгуда, К. Сілверта, Дж. Фішмена [2]. Як елемент суспільної свідомості стереотип розглядали у дослідженнях процесів масової комунікації У. Оллбіг та О'Хара [2]. У контексті гендерної проблематики стереотипи систематизовано Д. Бестом і Дж. Уільямсом [3]. У працях Т. Шибутані [4] та П. Шихірева [5] надано цікаві узагальнення щодо проблеми стереотипів у межах соціальної психології. У соціологічному аспекті дослідженням стереотипів та процесів стереотипізації займалися Г. Кондратенко та В. Ядов [6].

Метою статті є виявлення специфіки стереотипу як прагматично орієнтованого феномену свідомості та його евристичного потенціалу.

Результати дослідження. Аналіз сучасних доробок з проблеми стереотипів свідчить, що дослідники часто апелюють до стереотипу, коли в цьому немає особливої потреби – просто в тому або іншому питанні вони звертаються до процесу сприйняття і не здатні розкрити його конкретні механізми, а також соціальну природу. У цих випадках для пояснення і застосовується поняття "стереотип" – незрозуміле пояснюється через ще більш незрозуміле, наприклад, наводиться таке пояснення: через "призму" стереотипів люди одні явища сприймають, а інші – не сприймають, або ще одне, близьке по духу – відштовхуючись від стереотипів як від основи, різноманітні явища відносяться людьми до тієї чи іншої категорії за надто поверховими ознаками [7, с. 151]. А як цей процес протікає далі, авторів уже не цікавить. Головне, що в кожному конкретному випадку відсилка до стереотипів спрацьовує, і проблема, не вирішуючись, просто переводиться в іншу площину.

Якщо використовувати стереотипи тільки як свого роду "рятівну паличку", то виникає цілком закономірне питання: а чи є сенс виділяти його як окреме поняття? Може бути, що стереотип є поняттям того ступеня ідеалізації, яке об'єднує цілу низку різноманітних явищ тільки тому, що рівень розвитку наших знань не дозволяє їх принципово розвести і позначити іншими поняттями?

Позиція автора з цього питання цілком визначена: поняття "стереотип" не є "порожнім" поняттям (тобто, воно не настільки "широке" або, навпаки, "вузьке", щоб стати беззмістовним). Інша справа, що слід чіткіше виявити його специфіку і тим самим визначити (обмежити) його застосування. Природно, що в рамках статті поставлене завдання повністю виконано бути не може, але автором сформульовано ряд положень, які можуть наблизити його вирішення.

По-перше, шлях, на якому дослідники роблять спробу виявити міру істинності знання, що міститься в стереотипі, є безперспективним. Пояснюється це тим, що стереотип – не гносеологічна категорія, а такий психологічний феномен, що характеризує практичну спрямованість свідомості і тому забезпечує прагматичну орієнтацію людини в світі (свого часу цю думку висловила відома польська дослідниця М. Оссовська, визначивши, що завдяки стереотипам ми відчуваємо себе в світі комфортно, як у розношеному взутті). Це зовсім не означає, що інформація, яка міститься в кожному конкретному стереотипі, обов'язково хибна (у крайній формі це виявляється в тезі Голда: "у стереотипі немає ані грану істини"). Просто основна функція, в якій зосереджується його специфіка, нерелективна, тому що в стереотипі регулятивна функція превалює над пізнавальною (ще У. Ліппман в свій час писав: "Діючий стереотип виключає питання, для чого діяти?" [8, с. 109]).

Другий момент, на якому хотілося б більш докладно зупинитися, тісно пов'язаний з першим. Справа ось у чому: як би не розходилися дослідники в поглядах щодо характеристик стереотипу, одна його властивість – властивість усталеності – виділяється практично усіма. І аналіз усталеності (жорсткої фіксації) стереотипу разом з гносеологічним його аналізом (виявом ступеня істинності змісту стереотипу) належить до когнітивного аспекту дослідження цього феномену. Причому на характеристику усталеності стереотипу звертають увагу не тільки дослідники, які займаються аналізом феномену стереотипу, але й автори, що звертаються до нього тільки в тому або іншому контексті (і з однієї лише апеляції до характеристики усталеності стереотипів роблять висновки на перспективу). Для ілюстрації звернемося до уривку з книги відомого фінського дослідника П. Куусі "Цей людський світ": "Поведінка людини відрізняється цілісністю, і для розуміння її взаємозв'язку з природними і екологічними чинниками необхідно вивчати всі її форми – від усталених стереотипів, характерних і для поведінки тварин, до значно більш гнучких, суто людських рис" [9, с. 35]. Тобто акцентування уваги на характеристиці усталеності стереотипів дозволяє деяким авторам віднести їх до форм поведінки, притаманним і тваринам, і протиставляти їх "суто людським рисам". Але стереотипи і є специфічно людськими утвореннями, адже саме "поведінка, що змінюється відповідно до нашого вибору" [9, с. 35] часто є стереотипною, тобто вибір тієї чи іншої форми поведінки може неусвідомлено диктуватися тим чи іншим стереотипом.

Щоб глибше розібратися у цьому питанні, необхідно розглянути проблему усталеності стереотипів дещо в іншому ракурсі. Свого часу в процесі обговорення проблем, пов'язаних з динамікою культурних традицій, виникла дискусія навколо концепції Е. Маркар'яна, в ході

якої висловлено цікаві думки стосовно природи феномену стереотипів. У процесі обговорення К. Чистов звернув увагу на те, що стереотип як складовий елемент певної культури повинен мати властивість не менш важливу, ніж стабільність (усталеність) – пластичність, або, за його словами, "своєрідне поле (діапазон) варіативності" [10, с. 106]. Таку постановку питання підтримав Е. Маркарян, який побачив "у флуктуації стереотипів джерело саморуху культури", зазначивши, що "безвідносно до ступеня усталеності та жорсткості стереотипу останній неодмінно і природно є варіативним. Варіативним же він є в силу того, що виражається в діях безлічі індивідів – носіїв стереотипу, які (дії) так чи інакше відрізняються одна від одної" [11, с. 63]. У свою чергу, хотілося б звернути увагу на те, що такі властивості стереотипу як усталеність і пластичність не суперечать одна одній, якщо спробувати зрозуміти характеристику усталеності через специфіку стереотипу.

Якщо погодитися з тим, що основна функція стереотипу, в якій виявляється його специфіка, нерелексивна, то необхідно сфокусувати увагу не на усталеності стереотипу, а на його нечутливості до нового знання. Стереотип генетично належить до форм регуляції поведінки, тому не настільки важливо, який об'єм істинних знань міститься в стереотипі, головне, чи допомагає він людині пристосуватися до конкретної ситуації (і чи є адекватною поведінка людини у конкретних обставинах). Отже, стереотип є стійким до нового знання (або нової інформації), якщо він продовжує спрацьовувати в конкретній (передбаченій) ситуації, тим самим забезпечуючи прагматичну орієнтацію індивіду в конкретних обставинах його життєдіяльності. Тобто стереотипи продовжують функціонувати поки вони ефективні, а не істинні або достовірні. Неефективними вони стають тоді, коли кардинально змінюється ситуація чи життєві обставини, внаслідок чого стереотипи або модифікуються (в цьому плані вони мають достатній "запас міцності"), або відкидаються (ламаються).

Досліджуючи цей процес у контексті осмислення динаміки культурної традиції, Е. Маркарян відзначає: "Варіювати може як конкретне втілення стереотипу в речі, в акті поведінки, в мовній реалізації, так і сама його модель" [11, с. 63]. Далі дослідник виділяє два типи девіантної поведінки людей. "В одному випадку вона здійснюється, – пише він, – у рамках відповідній стереотипу норми, коли дії людей, відтворюючи суть цієї норми, в той же час модифікують її і відхиляються лише відносно одна до одної. В іншому ж випадку відхилення відбувається не тільки взаємно, тобто відносно одне до одного, але й відносно самої норми стереотипу, тією чи іншою мірою означаючи її порушення і висунення нової моделі діяльності" [11, с. 64].

Розвинути далі логіку питання про межі "модифікування" (мінливості) стереотипів неможливо поза розглядом діалектики форми і

змісту цього феномену. До стереотипів не можна підходити як до беззмістовної форми, в якій реалізується людська активність, інакше цю активність уже не можна назвати людською. Інше питання як співвіднести активність суб'єкта (або його психічне переживання) і конкретну форму їх вияву.

Як би не представлялося, що стереотип – це "жорстке", "фіксоване", "усталене", "схематизоване" уявлення про об'єкт (що власне й обумовлено етимологією цього поняття – "твердий відтиск"), не можна припустити, що конкретний стереотип є ідентичним у декількох людей (тим більше у багатьох), хоча однією з основних функцій стереотипів є організація та інтеграція свідомості людей, що належать до однієї соціальної групи. Тобто один і той ж стереотип не тільки по-різному виявляється у поведінці різних людей (навіть якщо вони належать до однієї соціальної спільноти), а він по-різному переживається (наповнюється різними переживаннями, почуттями, емоціями) в кожному конкретному випадку, отже, щоразу "модифікується". Іншими словами, відношення форми до змісту стереотипу можна представити як співвідношення стандартного, типізованого (уніфікованого) до неповторного, індивідуально-унікального. Проте це індивідуально-унікальне (наприклад, психічне переживання) ніколи не може бути повністю уніфікованим. Найбільш стабільні (стійкі) ті стереотипи, які при всій чіткості (і навіть жорсткості) їх рамок, все ж залишають людині індивідуальний простір для їх "дорозвитку", "добудування".

Тут важливо звернутися до питання про співвідношення стереотипу і установки. В понятті установки фіксується готовність до тієї чи іншої дії, а стереотипом може бути сама дія (акт поведінки). Таким чином, установка задає певний образ дії, а в стереотипі (коли індивід починає діяти) відбувається "добудовування" цього фіксованого образу (тобто заданого установкою) тим образом, що актуально складається у людини при її безпосередній дії у конкретних обставинах життєдіяльності. Стереотип, що не дає такої можливості (тобто можливості дорозвитку образу), відкидається, бо в іншому випадку він не виконує свою основну функцію – не дозволяє індивіду адекватно пристосуватися до конкретної ситуації чи обставин. Отже, можна дійти висновку, що стереотип є досить гнучкою структурою, і некоректно розглядати цей феномен тільки з епітетами "жорсткий", "стійкий", "схематичний" і ототожнювати поняття стереотипу, як це прийнято, зі словами штамп, шаблон, кліше та ін.

Дослідження механізму "добудовування" образу в стереотипі цікаве ще й тим, що в ньому найбільш чітко прослідковується процес наповнення старої форми стереотипу новим змістом (тобто, внутрішня динаміка цього феномену): індивід, поступово заповнюючи "особистісний простір", який існує в структурі стереотипу, фіксує зміни,

що постійно накопичуються в соціальному середовищі. Якщо ці зміни відтворюються адекватно, то "добудований" стереотип починає розповсюджуватися в цій соціальній спільноті, але уже із зміненим змістом. Стара ж форма презентуватиме новий зміст до тих пір, поки до кінця не вичерпаються її можливості.

Стереотип – суто людський феномен. Він не притаманний, як вважають деякі дослідники (наприклад, П. Куусі), поведінці тварин. Відмінність стереотипів як людських феноменів, форм людської поведінки від форм поведінки тварин зводиться до того, що на відміну від тварин, дії яких без опосередковуючої роботи свідомості зумовлюються обставинами середовища (конкретною ситуацією), людина, за В. Івановим, пов'язана зі світом способом свого буття, а не випадковістю місцязнаходження. Ключовим моментом для розуміння специфіки власне людського існування є те, що, людина почала опосередковувати своє відношення до природи знаряддями та засобами праці, в яких не тільки акумулюється суспільний досвід "роду", але і завдяки яким створюється феномен "другої природи" (культури). Наявність соціальних умов і виробничого життя дозволяють визначити принципово новий тип розвитку – суспільний. Цю тему розглянуто в численних філософських дослідженнях. Нас це питання цікавить лише в одному аспекті: люди протистоять дійсності як організована спільнота і опосередковують своє відношення до неї предметним світом культури. Людина пов'язана зі світом безліччю зв'язків і потенційно включена у величезну кількість відносин, її життєдіяльність – багатопланова і багаторівнева. Цілком природно, що вся різноманітність відносин, в які включена людина, не може актуалізуватися одночасно. Всі ці відносини, що будь-коли відтворювалися в контексті людської життєдіяльності в тих чи інших обставинах і ситуаціях, сприяють формуванню у людини, крім навичок, вмінь, знань, звичок і т. п., ще й конкретних образів, актуальних для неї фрагментів дійсності, ці образи значно емоційно забарвлені, досить пристрасні, але надто ефективні – вони допомагають адекватно орієнтуватися в конкретних ситуаціях. Йдеться саме про стереотипи, завдяки яким люди можуть "у потрібному місці і в потрібний час" ефективно "вписатися" в контекст дійсності.

Розглядаючи стереотип як образ, автор не зводить поняття "образ" лише до форми відбивання об'єкта в свідомості суб'єкта, яка виникає на чуттєвому рівні пізнання (в класичному варіанті відчуття, сприймання, уявлення пов'язані з формуванням образу). У цьому випадку поняття "образ" відбиває цілісність (неподільність, гештальт) й емоційну інтенсивність, що властива стереотипам, а ні в якому разі не розкриває засоби їх формування. Тобто стереотипи не є образами, що формуються тільки тоді, коли людина отримує на чуттєвому рівні уявлення про конкретний об'єкт, виходячи з безпосередніх спосте-

режень за цим об'єктом. Навпаки, стереотипи – це образи (цілісні уявлення), що формуються опосередковано, під впливом соціальної групи, до якої належить індивід. Іншими словами, стереотипи не завжди засновуються безпосередньо на особистому досвіді людини. Частіше вона сприймає "груповий образ", вироблений на основі групового досвіду, який має єдиний "особистісний зміст" для членів певної соціальної спільноти, і немов пропускає його через себе (саме тому стереотипи можуть виконувати функцію психологічного інтегратора поведінки членів певної групи).

Однак стереотип як феномен, що формується на основі групового досвіду, не накладається, як калька, на певну ситуацію і не прикладається, як шаблон чи кліше, до певних обставин. Стереотип – достатньо гнучка (мінлива) структура. В ньому завжди є простір для індивідуального "дорозвитку" загальноновживаного в конкретній соціальній спільноті образу (стереотипу), і якщо цей образ розходиться з образом конкретного об'єкта, що формується у людини, то він завжди може бути видозмінений, "добудований" і приведенний у відповідність з ситуацією.

Важливо звернути увагу ще на один момент. Якщо підходити до стереотипу як до гнучкої й мінливої структури, то треба завжди враховувати, що його зміні сприяє не стільки інформація чи знання (як щось зовнішнє, задане ззовні, доведене "до відома"), скільки зміна групових установок і орієнтацій, а також зміна самої ситуації, коли нова інформація береться безпосередньо з життєвих обставин, що призводить до розходження загальноновживаного образу (заданого установкою) і того, що реально складається. Індивід для того, щоб уникнути психологічної напруги, що виникає в результаті цього розходження, повинен якимось зводити ці два образи в один. Інша справа, якщо зміст нової інформації збігається для людини зі зміною обставин (одне ніби накладається на ін.). Тоді вона починає певною мірою впливати на внутрішню динаміку феномену стереотипу (про це свідчить процес "добудування" образу в стереотипі), тим самим поступово приводячи у відповідність соціальні норми, що застарівають, зі змінами в соціальному середовищі.

Нині все частіше висловлюється думка про необхідність задіяти такі почуття, як страх і тривога, для того, щоб зруйнувати психологічний механізм, який сприяє звиканню людини до кризових явищ сьогодення. Проте, розглядаючи страх як "про глибинне переживання, без якого неможливе справді людське існування", не можна забувати про психологічні механізми, які його супроводжують. Адже майже завжди можна завбачити поведінку людини, яка відчуває страх – вона або спробує уникнути небезпеки, або витиснути із свідомості все, що з ним пов'язане, або раціоналізувати ситуацію, яка породжена страхом.

Культивування страху напередодні глобальної екологічної катастрофи може викликати цілком природну реакцію більшості людей на цю загрозу: їх поведінку можна буде описати в термінах витиснення, втечі, редукції та раціоналізації. Усі ці психологічні механізми захисту добре вивчені сучасною психологією. Варто звернути увагу лише на те, що в цьому контексті стереотипи людської діяльності і мислення спрацьовують як захисний механізм – вони "блокують" надходження об'єктивної інформації і діють на автоматичному рівні.

Висновки. Таким чином, при побудові теоретичного концепту стереотипу необхідно враховувати не тільки аспекти, пов'язані з формуванням та функціонуванням цього феномену, але й розглядати його з точки зору внутрішнього змісту, що розгортається в контексті дослідження динаміки культурних традицій та новацій. Тільки при такому аналізі може бути належним чином врахований евристичний потенціал стереотипу як прагматично орієнтованого феномену свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шихирев П. Н. Исследования стереотипа в американской социальной науке / П. Н. Шихирев // Вопросы философии. — 1971. — № 5. — С. 168—175.
2. *A Dictionary of the Social Science* / Ed. J. Gould, W.L. Kolb. — Lnd. : Tavistock, 1964. — 764 p.
3. *Психология и культура* / под ред. Д. Мацумото. — СПб. : Питер, 2003. — 718 с.
4. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани ; пер. с англ. — М. : Прогресс, 1969. — 535 с.
5. Шихирев П. Н. Современная социальная психология в Западной Европе / П. Н. Шихирев. — М. : Наука, 1985. — 175 с.
6. Ядов В. А. К вопросу о теории "стереотипизации" в социологии / В. А. Ядов // Философские науки. — 1960. — № 2. — С. 47—58.
7. Войтасик Л. Психология политической пропаганды / Л. Войтасик ; пер. с польск. — М. : Прогресс, 1981. — 278 с.
8. *Lippman W. Public Opinion*. — N-Y., 1922. — 212 p.
9. Кууси П. Этот человеческий мир / П. Кууси ; пер с англ. — М. : Прогресс, 1988. — 362 с.
10. Чистов К. В. Традиция, "традиционные общества" и проблема варьирования / К. В. Чистов // Советская этнография. — 1981. — № 2. — С. 105—107.
11. Маркарян Э. С. О значении междисциплинарного обсуждения культурной традиции / Э. С. Маркарян // Советская этнография. — 1981. — № 3. — С. 59—71.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012.

Borovs'ka L. *Euristic potential of stereotype as pragmatically oriented phenomenon of consciousness.*

Background. The article is devoted to the stereotype as a pragmatically oriented phenomenon of practical consciousness.

Review of scientific sources on selected topics indicates that the history of the study of the phenomenon of stereotype is very rich and diverse. First of all, the stereotype has been studied as part of the cognitive process. With the study of social orientation was associated analysis of stereotype affective aspect. As part of the public consciousness stereotype was studied in the research of process of mass communication. Notable is also the study of stereotypes in the context of gender. However, multidimensional research of stereotype greatly complicated the understanding of it as a holistic phenomenon pragmatically oriented of consciousness that has defined **the purpose of the study.**

Results. Comprehension in retrospect of logic of knowledge of universal norms of culture indicates that the object of the reflection is becoming increasingly innovative forms of activity and thinking, which generation allowed mankind to change their experience, to go beyond it to the new reality, "break" through its historical time. Conservative forms in which human experience was accumulated and stored, were generally subject to a psychological observations. Stereotypes of human activity and thinking belong to these conservative forms too.

The article proves that the most constructive direction for the study of stereotypes as a phenomenon of consciousness is the realization of methodological settings that culture and society is "building material" which the individual assimilates and transforms into "bricks" of his personality. It is in this perspective the stereotype should be explored as a form of human activity and thinking, which accumulates the gained experience into algorithm of person's attitude to some object and psychological phenomenon, characterized by practical consciousness.

Conclusions. The author concludes that for the construction of the theoretical concept of stereotype must be considered not only the aspects related to the formation and functioning of this phenomenon, but one should consider it in terms of inner content, which takes place in the context of the study of the dynamics of cultural traditions and innovations. Only with such an analysis *euristic potential stereotype as pragmatically oriented phenomenon of consciousness can be fully taken into account.*

Keywords: stereotype, mindset, the phenomenon of consciousness, cultural traditions, innovation.

REFERENCES

1. *Shihirev P. N. Issledovanija stereotipa v amerikanskoj social'noj nauke / P. N. Shihirev // Voprosy filosofii. — 1971. — № 5. — S. 168—175.*
2. *A Dictionary of the Social Science / Ed. J. Gould, W.L. Kolb. — Lnd. : Tavistock, 1964. — 764 p.*
3. *Psihologija i kul'tura / pod red. D. Macumoto. — SPb. : Piter, 2003. — 718 s.*
4. *Shibutani T. Social'naja psihologija / T. Shibutani ; per. s angl. — M. : Progress, 1969. — 535 s.*
5. *Shihirev P. N. Sovremennaja social'naja psihologija v Zapadnoj Evrope / P. N. Shihirev. — M. : Nauka, 1985. — 175 s.*
6. *Jadov V. A. K voprosu o teorii "stereotipizacii" v sociologii / V. A. Jadov // Filosofskie nauki. — 1960. — № 2. — S. 47—58.*
7. *Vojtasik L. Psihologija politicheskoy propagandy / L. Vojtasik ; per. s pol'sk. — M. : Progress, 1981. — 278 s.*
8. *Lippman W. Public Opinion. — N-Y., 1922. — 212 p.*

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СВІТУ

---

9. *Kuusi P.* Jetot chelovecheskij mir / P. Kuusi ; per s angl. — M. : Progress, 1988. — 362 s.
10. *Chistov K. V.* Tradicija, "tradicionnye obshhestva" i problema var'irovanija / K. V. Chistov // Sovetskaja jetnografija. — 1981. — № 2. — S. 105—107.
11. *Markarjan Je. S.* O znachenii mezhdisciplinarnogo obsuzhdenija kul'turnoj tradicii / Je. S. Markarjan // Sovetskaja jetnografija. — 1981. — № 3. — S. 59—71.

ГУДКОВ Сергій, к. філос. н., доцент кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ

ПАРАДОКСИ ЛОГІКИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблеми філософії освіти, філософії та методології науки. Досліджено основні теоретичні моделі системи вищої освіти та парадокси логіки освіти, до яких призводить використання тієї або іншої моделі в Україні. Обґрунтовано висновок щодо принципової невизначеності системи освіти, що відбиває її конкретно-історичний характер.

Ключові слова: філософія освіти, теоретична модель освіти, логіка освіти, парадокси логіки освіти.

Гудков С. Парадоксы логики становления системы высшего образования в Украине. Рассмотрены проблемы философии образования, философии и методологии науки. Исследованы основные теоретические модели системы высшего образования и парадоксы логики образования, к которым приводит использование той либо иной модели в Украине. Обоснован вывод о принципиальной неопределенности системы образования, которая отражает ее конкретно-исторический характер.

Ключевые слова: философия образования, теоретическая модель образования, логика образования, парадоксы логики образования.

Люди схильні уявляти у вигляді протиріч ті аспекти реальності, які насправді є неподільними і розглядаються окремо тільки теоретично.

Джон Д'ю

Постановка проблеми. Актуальність зазначеної проблеми обумовлена тим, що сучасні філософські підходи до розуміння світу

людиною визначають логіку її мислення та впливають на пізнавальний процес і його результати. Плюралізм поглядів, з одного боку, обумовлює ті парадокси, що існують у межах системи вищої освіти в Україні, а з іншого, надає можливість їх всебічного розгляду та розуміння.

Під парадоксом у логіці розуміють протилежні судження, для кожного з яких існують переконливі аргументи. Активний процес розвитку науки призвів до того, що парадоксальність стала однією з характерних рис сучасного наукового пізнання. Коли ми відчуваємо, що до кінця не розуміємо, не можемо визначити логіку конкретного процесу, то це може означати, що або логіка цього процесу взагалі відсутня (переважає невизначеність, хаотичність, ймовірність), або логіка реальності, закономірності її розвитку знаходяться в різних площинах з логікою нашого мислення і його розуміння. В першому випадку не треба шукати причин, а застосовувати волю для упорядкування та системотворення, спираючись на футурологію. В другому ж треба звертатись до власної компетентності, застосовувати прогностику і причинну логіку для виявлення складної сукупності багатьох чинників, через вплив на які можна досягнути позитивного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так чи існує логіка освітнього процесу в Україні, і, якщо існує, то яка вона й чим обумовлена? Філософські аспекти проблеми становлення системи вищої освіти в Україні знайшли відображення у наукових працях В. П. Андрущенка [1–5], М. І. Михальченка [5], В. С. Лутай [3; 6] та багатьох інших українських дослідників. Але саме проблеми логіки освіти висвітлено недостатньо.

Спроба виявити та розкрити ці проблеми і є **метою** даного дослідження. Для цього необхідно проаналізувати існуючі моделі освіти, опанувати їх логіку та порівняти з тією моделлю, яка впроваджується в Україні. Результатом може виявитись відсутність аналогії з існуючими моделями (тобто унікальність нашої моделі), її схожість з однією з існуючих моделей або декількома з них (гібридність), або взагалі відсутність системного бачення розвитку освіти в Україні. Тоді логіку цього процесу доведеться ще сформулювати.

За будь-якого висновку аналіз буде ґрунтуватись на теоретичному положенні, що процес освіти є взаємодією соціальних систем найвищого рівня складності. В цьому процесі задіяні особистості (студент, викладач, завідувач кафедри, декан, ректор та ін.), різні соціальні групи (навчальні групи студентів, колективи науково-педагогічних працівників кафедр, факультетів, навчальних закладів тощо) та українське суспільство в цілому як носій унікальної культури (а точніше, багатьох культур, тобто субкультури). Осягнення логіки цього процесу вимагає розуміння складності історичних, етнопсихо-

логічних, культуротворчих процесів в Україні та невизнання жодного з результатів даного аналізу як негативного.

Методологічну основу першої моделі освіти, яку необхідно розглянути, складає позитивізм [7, с. 631–633], що представляє сцієнтичний напрям сучасної філософії. Основні його підходи реалізуються у формах біхевіоризму, необіхевіоризму, гештальтпсихології тощо. Прихильники біхевіоризму вважають предметом дослідження поведінку людей і тварин, яка зводиться до реакцій у відповідь на зовнішні стимули. Між стимулом і реакцією знаходиться навичка як життєвий досвід організму. У біхевіоризмі відтворюється в поведінковому плані тлумачення Дж. Локком психіки новонародженого як "чистої дошки" [8, с. 52]. Особистість біхевіористи розглядають як сукупність поведінкових реакцій, а логіку її формування зводять до ускладнення умовних рефлексів, у результаті якого над вродженими програмами формуються більш складні комплекси поведінки. Основним методом вирішення проблем вважається метод спроб і помилок, який закріплює і автоматизує реакції, що приносять успіх. Застосовується припущення, що людину можливо сформуванати за певним бажаним зразком, який відбиває *логіку визначеності освітнього процесу зовнішніми причинами*.

Причинна логіка складає розділ логіки, в межах якого досліджуються структури та логічні відносини висловлювань щодо причинних зв'язків, явищ. При цьому сам причинний зв'язок не розглядається у вигляді логічного відношення. "Наслідок впливає з причини не в силу законів логіки, а на підставі природних та соціальних закономірностей. Тим не менше, цей зв'язок має логічний зміст та може бути проаналізований за допомогою логіки" [9, с. 687]. У межах логічного аналізу причинності систематизуються правильні схеми міркувань, посилками і висновками яких є казуальні висловлювання. В межах логіки причинності вважаються вірними такі твердження: ніщо не є причиною самого себе; якщо одна подія є причиною другої, то друга не є причиною першої; одна й та ж подія не може бути одночасно як причиною наявності якогось явища, так і причиною його відсутності; немає причин для появи суперечливого явища тощо.

Сукупність причин, від яких залежить логіка освітнього процесу, закладена в нашій культурі. Зовнішніми факторами, що впливають на формування особистості, є мова, релігія, мистецтво, політична ситуація в країні тощо. Тому дещо парадоксально звучить вимога Закону України "Про вищу освіту" щодо незалежності здобуття вищої освіти від впливу політичних партій, громадських і релігійних організацій [10]. Процес освіти є складовою становлення індивідуальної культури під час взаємодії з культурою українського суспільства та світовою культурою в цілому.

Техногенний тип культури, технократичне мислення, що на перших етапах сприяли суспільному прогресу, нині активно

породжують засоби знищення цивілізації. На думку З. І. Слєпкань, у структурі особистості починають домінувати прагматизм, духовне зубожіння й антинаукові забобони, спостерігається зниження престижу освіченості й наукової грамотності [11, с. 11]. Джерела дефіциту духовної культури і раціонального наукового мислення у нашій країні слід шукати, поряд із важким економічним станом та політичними проблемами, у прорахунках у реформуванні системи вищої освіти. Спроби такого реформування в Україні не мали цілісного, системного характеру, що *свідчить про несформованість логіки цього процесу*. Основними проблемами на шляху адаптації системи освіти до вимог часу вважаються: зниження доступності освіти та невідповідність її якості сучасним вимогам; невідповідність ринку освітніх послуг потребам ринку праці; неефективність механізмів державного фінансування системи освіти; збереження занадто централізованого керування освітнім процесом тощо. Тому важливим завданням, що постає перед Україною, є вибір оптимальної моделі освітнього процесу, яка б забезпечила їй суверенне існування та *формування сучасної філософії освіти*, що сприятиме її гармонійному входженню до світового цивілізаційного простору. Саме ця модель має закласти певну *логіку цього процесу*, забезпечити системний характер перетворень.

У межах сучасних антропологічних філософських напрямів [12, с. 25, 26] життя людини розглядається як єдиний процес її буття та становлення. Людина являє собою унікальну цілісність, активну творчу істоту, яка сама обирає власну долю. Основу людського існування складають процеси розвитку та самореалізації. Ці положення знайшли відображення у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Саме тому логіка формування особистості людини обумовлена переважно не зовнішніми, а *внутрішніми факторами*, що вимагає гуманістичного спрямування системи вищої освіти. Головна мета української освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти [13].

Складність досягнення цієї мети в тому, що історично, географічно, етнопсихологічно Україна знаходиться на межі західної та східної культур. У східній культурі історично особа не посідала того місця в суспільстві, яке *надавалось* у Європі. Тому поняття "особистість" не *відіграло* значної ролі у суспільному житті. У східній філософії панували *ідеї* школи. У європейській же філософії домінують погляди окремих мислителів, які не тільки коментують теорії вчителів, але й

розвивають їх ідеї, надають власні відповіді на світоглядні проблеми. Якщо східна культура спрямована на досягнення внутрішнього світу людини, то західна – на опанування зовнішнього світу, що обумовило її щільний зв'язок з науковою традицією. Відмінність світоглядних концепцій зумовлює специфіку у розумінні мети та завдань освітньої системи, обумовлює ті парадокси, що спостерігаються у логіці освіти в Україні. Прихильники західних цінностей акцентують увагу на демократичних цінностях, закликають відмовитись від монокультуральності, можливості панування якоїсь однієї ідеології, релігії, нації, раси тощо. Прихильники східної культури відстоюють традиційні цінності. Значний політичний вплив на систему освіти в Україні, прихід у владу то прозахідних, то просхідних політиків призводить до постійного зіткнення різних систем цінностей. Цей світоглядний конфлікт обумовлений невирішенням герменевтичної проблеми розуміння і має деструктивні наслідки для українців в усіх сферах життєдіяльності.

Людиновимірність сучасної системи вищої освіти виявляється в залежності логіки її формування, змісту і форми існування від пануючих у суспільстві політичних та наукових теорій. Значно впливає на логіку освітнього процесу належність науковців до різних культурних світів, які визначають їх етнопсихологічні особливості, ідеологічні, релігійні та інші уподобання. Логіко-методологічні чинники розвитку системи освіти сьогодні втрачають свою надісторичну нормативність і стають у функціональну залежність від пануючого способу діяльності того чи іншого наукового співтовариства (парадигми). Образ системи вищої освіти не є незмінним, а історично та культурно обумовленою формою уявлень щодо цього феномену. Принципова невизначеність системи освіти полягає в її конкретно-історичному характері.

Починаючи з ХХ століття, філософи та вчені визнають певну обмеженість причинної логіки і необхідність більше уваги приділяти уявленням щодо ймовірності та невизначеності. Хаос, випадковість, нестійкість розглядаються ними як важливі фактори розвитку суспільства, а думка, що невизначеності в принципі позбутися неможливо, стала провідною. Будь-яке явище неможливо пояснити за допомогою якоїсь однієї причини, а тільки завдяки їх складній сукупності, що не завжди можливо передбачити у повному обсязі. Такі підходи значно вплинули на філософію і логіку сучасної освіти. Осягнення людиною світу в процесі освіти – індивідуальний шлях до самої себе, в результаті якого формується її *особистість*. Розуміння цього методологічного положення є сучасною вимогою до науково-педагогічних працівників, діяльність яких спрямована саме на допомогу людині в її становленні та саморозвитку.

Висновки. Протиріччя між думками, що освіта – це внутрішній розвиток людини, який ґрунтується на її природних властивостях, і що

вона обумовлена переважно зовнішніми чинниками, є штучним. На процес освіти комплексно впливають як внутрішні особистісні чинники, так і зовнішнє оточення.

Тому освіта ніколи не може вважатися остаточно завершеною. Світ набуває для людини смисл у процесі його осягнення. Цей процес виступає для неї як незавершений, породжений постійною зміною проблемних ситуацій, що вимагають власного вирішення. *Логіка освітнього процесу не може бути жорстко визначеною, запрограмованою, спланованою саме тому, що вона багато в чому спирається на прагнення людини до засвоєння різних видів діяльності, бажання опанувати різні галузі культури, тобто складається стихійно, випадково.* Якщо людина позитивно оцінює власну життєдіяльність, відчуває компетентність у вагомих для неї галузях діяльності, то це означає, що вона сформувалась як особистість і фахівець та опанувала той культурний простір, у якому може досягти самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Духовна сутність освіти / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. — 2007. — № 1. — С. 5—10.
2. Андрущенко В. П. Філософічність освіти: теорія, методологія, практика / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. — 2008. — № 4. — С. 10—18.
3. *Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття* : монографія / В. Андрущенко, Л. Горбунова, Л. Зязюн, А. Корецька, М. Култаєва, В. Лутай; Ін-т вищ. освіти АПН України. — К. : Пед. думка, 2007.
4. *Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах* : кол. монографія / В. П. Андрущенко, Н. О. Дівінська, Б. І. Корольов, М. М. Левшин, В. І. Луговий, О. П. Муковіз; АПН України, Ін-т вищ. освіти. — К. : Пед. думка, 2008.
5. *Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України* : монографія / М. І. Михальченко, В. П. Андрущенко, О. І. Бульвінська, М. П. Лукашевич, Т. О. Нельга, В. І. Рябченко. — К. : Пед. думка, 2007.
6. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти / В. С. Лутай. — К., 1996.
7. *Історія філософії* : словник / за заг. ред. В. І. Ярошовця. — К. : Знання України, 2006.
8. *Філософський словник* / за ред. В. І. Шинкарука. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1986.
9. *Філософський словарь*. — К. : А.С.К., 2006.
10. Закон України "Про вищу освіту" // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2002. — № 20. — Ст. 3.
11. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. / З. І. Слєпкань. — К. : Вища шк., 2005.

12. *Словарь философских терминов* / науч. ред. В. Г. Кузнецова. — М. : ИНФРА-М, 2005.
13. *Національна доктрина розвитку освіти* : затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2013.

Gudkov S. logic paradoxes of formation of higher education in Ukraine

Background. *The proposed research is devoted to the pressing problem of the logic of formation of a system of higher education in Ukraine. Consideration of this philosophical problem is through the prism of modern methodological approaches of the philosophy of education and philosophy and methodology of science.*

Review of scientific sources, *which deals with the process of formation of the higher education in our country shows the lack of attention of scientists to the issue of logic of the process that formed main purpose of the research.*

Results. *The paper provided an analysis of the main theoretical models of higher education in Ukraine and the paradoxes of logic of education to which leads the use of a particular model. It is noted that the logic of the formation of the human person is determined by both internal and external factors. Set of reasons which the logic of the educational process depends on lies in the culture of Ukrainian society. The principal uncertainty of educational system lies in its concrete historical character and its person concentration – based on formation logic, content and form of existence of the dominant theories in society.*

Conclusions. *In the study conducted the author focuses on the importance of solving the problem of formation of modern philosophy and logic of education in our country. Meeting this challenge will allow Ukraine to choose the optimal model of the educational process, which should ensure its harmonious joining the world civilization space and systematic internal transformation of education sector.*

Keywords: *philosophy of education, theoretical model of education, logic of education, paradoxes of logic of education.*

REFERENCES

1. *Andrushhenko V. P. Duhovna sutnist' osvity* / V. P. Andrushhenko // *Vyshha osvita Ukrainy*. — 2007. — № 1. — S. 5—10.
2. *Andrushhenko V. P. Filosofichnost' osvity: teorija, metodologija, praktyka* / V. P. Andrushhenko // *Vyshha osvita Ukrainy*. — 2008. — № 4. — S. 10—18.
3. *Filosofs'ki zasady transformacii' vyshhoi' osvity v Ukraini na pochatku XXI stolittja* : monografija / V. Andrushhenko, L. Gorbunova, L. Zjazjun, A. Korec'ka, M. Kultajeva, V. Lutaj; In-t vyshh. osvity APN Ukrainy. — K. : Ped. dumka, 2007.
4. *Osobytno orijentovani tehnologii' navchannja i vyhovannja u vyshhyh navchal'nyh zakladah* : kol. monografija / V. P. Andrushhenko, N. O. Divins'ka, B. I. Korol'ov, M. M. Levshyn, V. I. Lugovyj, O. P. Mukoviz; APN Ukrainy, In-t vyshh. osvity. — K. : Ped. dumka, 2008.
5. *Modernizacija systemy vyshhoi' osvity: social'na cinnist' i vartist' dlja Ukrainy* : monografija / M. I. Myhal'chenko, V. P. Andrushhenko, O. I. Bul'vins'ka, M. P. Lukashevych, T. O. Nel'ga, V. I. Rjabchenko. — K. : Ped. dumka, 2007.
6. *Lutaj V. S. Filosofija suchasnoi' osvity* / V. S. Lutaj. — K., 1996.

7. *Istorija filosofii* : slovnyk / za zag. red. V.I. Jaroshovcja. — K. : Znannja Ukrainy, 2006.
8. *Filosofs'kyj slovnyk* / za red. V. I. Shynkaruka. — 2-ge vyd., pererob. i dopov. — K. : Golov. red. URE, 1986.
9. *Filosofskij slovar'*. — K. : A.S.K., 2006.
10. Zakon Ukrainy "Pro vyshhu osvitu" // Vidomosti Verhovnoi' Rady (VVR). — 2002. — № 20. — St. 3.
11. Sljepkan' Z. I. Naukovi zasady pedagogichnogo procesu u vyshnij shkoli : navch. posib. / Z. I. Sljepkan'. — K. : Vyshha shk., 2005.
12. *Slovar'* filosofskih terminov / nauch. red. V. G. Kuznecova. — M. : INFRA-M, 2005.
13. Nacional'na doktryna rozvytku osvity : zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17 kvit. 2002 r. № 347/2002.